

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

RUSÇUKLU M. HAYRÎ'NİN BELÂGAT'İ
İNCELEME- METİN- TERİMLER DİZİNİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK

HAZIRLAYAN

Mehmet AKIN

MALATYA-2016

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**RUSÇUKLU M. HAYRİ’NİN BELÂGAT’İ
(İNCELEME- METİN- TERİMLER DİZİNİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

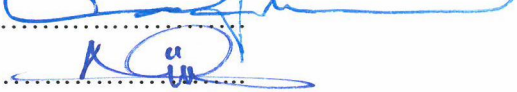
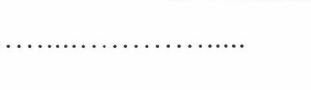
DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

PROF.DR. SÜLEYMAN ÇALDAKMEHMET AKIN

Jürimiz,tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini oybirliği /oyçokluğu ile başarılı bularak Türk Dili ve EdebiyatıAnabilim, Eski Türk Edebiyatı Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

	imzası
1. Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK.....	
2. Doç. Dr. Cafer NUM.....	
3. Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL.....	
4.	
5.	

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii

GİRİŞ

Belâgat ve Gelişim Süreci	1
Belâgat Retorik İlişkisi	7

1. BÖLÜM

RUSÇUKLU MEHMET HAYRÎ

1.1. Hayatı	9
1.2. İlmî ve Edebi Şahsiyeti	13
1.3. Eserleri	16

2. BÖLÜM

RUSÇUKLU MEHMET HAYRÎ'NİN BELÂGAT'I

2.1. Eserin Şekil Bakımından Tanıtımı	18
2.2. Eserin İçerik Bakımından Tanıtımı	18
2.2.1. Belâgat'in Bölümleri	18
2.3. Eserin Belâgat-i Osmaniye ile Mukayesesi	47

2.4. Değerlendirme	51
--------------------------	----

3. BÖLÜM

Çevrimetinde Kullanılan Transkripsiyon Alfabeti ve İşaretleri	52
Metnin Çevriyazısı	53

SONUÇ	110
-------------	-----

EK:

Terimler Sözlüğü ve Dizini	112
Kaynakça	129
Ruşçuklu Mehmet Hayrî'nin Sicil Kaydı Sureti	132
Eserin Arap Alfabetiyle Basılmış Metni	136

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
H.	: Hicri
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan önce
öl.	: Ölüm tarihi
Prof.	: Profesör
R.	: Rumi
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallāhu aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfa sayısı (aralığı)
vb.	: ve benzeri.
y.t.	: Yayın tarihi
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Güzel ve yerinde söylenen sözler, insanları daima etkilemiştir. Bazen söylenen bir söz, tarihin seyrini değiştirecek kadar etkili olabilmektedir. Güçlü bir anlam ve söyleyişe sahip olan bir söz, yüzyıllarca unutulmayabilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde atasözleri, tarihin belleğinden günümüze gelmiştir. Onların bu kadar kalıcı olmasını sağlayan anlamlarındaki icaz ve söyleyiş güzelliğidir.

Belâgat ilmi, sözün niteliğini kendisine konu edinir. Araştırmacılara göre belâgat bir edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Belâgatin bir ilim dalı olmasında Kur'ân-ı Kerim'i anlama gayesiyle ortaya konan tefsir çalışmalarının önemli yeri vardır. Sonraki asırlarda Câhız, İbnü'l-Mu'tez, Abdü'l-kahir Cürcanî, Zemahşerî gibi âlimler belâgat ilminin sistemleşmesinde öne çıkan isimlerdir.

Türk edebiyatında belâgat alanındaki çalışmaların geçmişi çok eski değildir. 16. yüzyıldan itibaren bu alanla ilgili kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Bu kitapların çoğu Arapçadan tercümedir. Tanzimat Dönemi'yle birlikte belâgatle ilgili telif eserlerin sayısında bir artış görülür. Bu dönemden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar birçok belâgat kitabı yazılmıştır.

İncelememize konu olan Rusçuklu M. Hayrî'nin Belâgat isimli eseri 1890 yılında yazılmıştır. Eser İzmir İdadisi'nde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Eser, Türk edebiyatında lise düzeyindeki okullar için yazılan ilk ders kitaplarından biridir. M. Hayrî'nin Belâgat'i kısa bir eser olup, otuz beş dersten oluşmaktadır. Bundan dolayı konular çok detaylı olarak ele alınmamıştır. Fakat bu kitap, belâgat ilminin temel konularını anlaşılır bir şekilde ortaya koymuştur.

Türk edebiyatında Cumhuriyet Döneminden önce birçok belâgat kitabı yazılmıştır. Bunların bazıları ile ilgili akademik çalışmalar yapılmıştır. Her bir çalışma belâgatin Türk edebiyatındaki gelişim süreciyle ilgili bilgilerimize katkılar sunmaktadır. Hazırlanan bu tezin de bu alanla ilgili bilgilere katkı sunması amaçlandı. Kitabı incelenmeye başlanmadan önce, kitabın 1971'de A. Nihat Tarlan'ın danışmanlığında Şükrü Karabiber tarafından lisans tezi olarak latin harflerine aktarıldığını tespit edildi. Ancak bu çalışma, metnin çevriyazısı ve terimler dizininden ibarettir. Belâgatin

gelişimi, yazarın hayatı, edebi kişiliği, eserleri, kitabın incelenmesi, terimler sözlüğü ile ilgili bilgiler bu tezde mevcut değildir. Bundan dolayı eseri incelemeye karar verildi.

Giriş, üç bölüm ve “Sonuç”tan oluşan bu çalışmada, “Giriş” bölümünde, belâgatın gelişim süreci ve retorikle ilişkisini incelendi. Birinci bölümde Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin hayatı, ilmi, edebi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde eseri şekil ve içerik bakımından değerlendirmeye çalışıldı. Bu bölümde, M. Hayrî'nin Belâgat'i Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgati Osmaniye'siyle karşılaştırıldı. Üçüncü bölümde kitabın transkripsiyonlu metni verildi. Bu bölümünde orijinal metninin sayfa numaraları köşeli ayraç içinde belirtildi. Sonuç bölümünden sonra Terimler Dizini'ne ve sözlüğüne yer verildi. Terimlerin anlamlarının, varsa günümüz Türkçesindeki karşılıklarının verilmesinin yararlı olacağını düşünüldü. Tezin sonuna da M. Hayrî Bey'in Osmanlı arşivlerinden alınmış sicil kaydı sureti ve kitabın Arap alfabesiyle basılmış orijinal metni eklendi.

Bu tezi hazırlarken gerek kaynak temini konusunda, gerek tezin incelenmesi aşamasında yardımlarını esirgemeyen dostlarıma; yaptığı rehberlik ve önemli katkılarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Belâgat, Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak, onun üstün özelliklerini ortaya koymak için Araplar tarafından geliştirilen bir ilimdir. Türkler, belâgatle ilgili eserleri önceleri Arapça kitaplardan okumuşlardır. Bu sahayla ilgili Türkçe ilk eserler 16. yüzyılda yazılmıştır. Bunlar daha çok medrese çizgisini takip eden eserlerdir ve sayıları fazla değildir. Tanzimat Dönemi'yle Osmanlı, Batı'nın etkisine girmiştir. Batı uygarlığının etkisi değişik alanlarda görüldüğü gibi dil alanında da kendisini göstermiştir. Dil alanında Batı uygarlığının etkisi ana hatlarıyla iki biçimde görülür: Batıdaki milliyetçilik akımının ve halka yönelmenin etkisiyle ana dile karşı duyarlılık artmıştır. Bundan dolayı bu dönemde Türkçe yazılan belâgat kitaplarının sayısında artış görülür. Bu kitaplardan biri de 1890'da Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin yazdığı Belâgat isimli eserdir. M. Hayrî'nin Belâgat'ı lise düzeyindeki okullarda okutulmak üzere yazılmış ilk eserlerden olması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın "Giriş" bölümünde belâgatin gelişim süreci ve retorikle ilişkisi üzerinde duruldu. I. Bölümde Mehmet Hayrî Bey'in hayatı, ilmi ve edebi şahsiyeti, eserleri hakkında bilgi verildi. II. Bölümde eser şekil ve içerik bakımından değerlendirildi. III. Bölümde kitabın çevriyazısı verildi. Çalışmanın sonuna da Terimler Sözlüğü /Dizini, Mehmet Hayrî Bey'in sicil kaydı ve eserin Arap alfabeli metni eklendi

Anahtar kelimler: Belâgat, Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey, Belâgat Terimleri Sözlüğü.

ABSTRACT

Eloquence (belâqhat) is a science developed by Arabs for better understanding of Holy Qur'an and displaying its invaluable and supreme features. Initially, Turks read the works on Eloquence (belâqhat) by Arab authors in Arabic language. First books in this field were written in 16th century. These were mostly written according to madrasah view and not that many. Ottomans came under influence of the West with Tanzimat reform era. Influence of the West displayed its results in language and literature as in other fields. The effect of the West in language can be seen mainly in two ways: sensitivity to mother tongue increased because of nationalist movements and populism. As a result of this, Eloquence (belâqhat) books written in Turkish increased during this period. One of those is Rusçuklu Mehmet Hayrî's Belâgat written in 1890. His book is especially important because it is one of the early books written for high schools rhetoric lessons. In our study's introduction belâqhat's developmental history and its relation with rhetoric are dealt with. In first part, information about the life of Mehmet Hayrî Bey and his scientific, literary personality and works. In second part, the work Belâgat is analysed regarding both its formation and content. In third part, the book's transcribed version revealed. At the end of our study, a glossary, Mehmet Hayrî Bey's registry and Arabic alphabetic version of the book are added.

Key words: Eloquence (belâqhat), Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey, glossary of belâqhat

GİRİŞ

1.Belâgat ve Gelişim Süreci

Belâgat bir duygu veya düşüncenin, içinde bulunulan duruma (muktezâ-yı hâle) uygun olarak açık, akıcı ve doğal bir şekilde ifade edilmesidir.

Belâgat, Arapça “belağa” fiilinin mastarıdır. “Belağa” sözcüğü ise “ulaşmak, nihayete ermek, idrâk etmek, kâfi gelmek, idare etmek, te’kîdde son hadde varmak, aksa-yı murâda yetmek” manalarını ifade eder (Bilgegil, 2015: 34). Belâgat hem sözde hem de sözü söyleyende bulunan vasıftır.

Klasik belâgat anlayışına göre kelâmın ve mütekellimin belîğ olması için aranan ilk şart, fesâhattir. Fesâhat lafzın nasıl olduğuyla ilgilenir, belâgat ise cümlelerdeki kelimeler arasındaki alakadan başlayıp metne yayılır. Fesâhatin konu alanı vuzuhtur (açıklık) (Saraç, 2013: 35).

Bir sözün fasih olabilmesi tenâfir-i hurûf ve kelimât (söylenişi zorlaştıran benzer harf ve sözcüklerin bir arada kullanılması), kıyasa muhalefet (kelimelerin dil kurallarına aykırı kullanılması), garâbet (çok kullanılmayan, yabancı kelimelerin kullanılması), za’f-ı te’lif (anlatım bozukluğu), tetâbu-ı izafet (ikiden fazla sözcüğün birbiri ardınca tamlama oluşturması) ve ta’kîd (söz diziminin anlamı bulanıklaştıracak şekilde olması) gibi kusurlardan arındırılması ile mümkündür (Çaldak, 2004: 245-246).

Sözün belîğ olması için açık ve anlaşılır olması tek şart değildir. Aslında sözün kapalı olması edebiyatta genellikle tercih edilir. Belâgatte ise sözün muktezâ-yı hâle (durumun gereğine) uygun olması önemlidir.

Bir kişinin belîğ olması için ise hâl ve makama en uygun sözcükleri seçip söylemesi şarttır. Belîğ kişiye dil kurallarını bilmesi ve zevk-i selim (doğuştan gelen yetenek) rehberlik eder. Dil kurallarına edebi metinlerde bazen uyulmaz. Bu durum çoğunlukla sanatçının bilinçli bir tercihinin sonucudur. Zevk-i selim belâgatte çok kıymetlidir. Çalışmakla elde edilemez, insanın özünde var olan bir yetenektir (Saraç, 2013: 36).

Belâgat, bir ilim dalı olmadan önce dilin doğasında vardı. Belâgatin bağımsız bir ilim olmasında Ku’ran-ı Kerim’i anlama çabalarının büyük katkısı olmuştur (Saraç, 2013: 37).

Belâgat ilminin beyân, meânî ve bedî’ olmak üzere üç dalı bulunmaktadır.

Beyân, duygu ve düşünceyi mecâz, hakikat, teşbîh, istiâre ve kinâye gibi farklı yollarla ifade etmenin kurallarını inceleyen ilimdir. Sözün yorumlanması ile ilgili kuralları belirlemek için, söz ve anlam ilişkisinin niteliklerini inceler. Delâlet denen bu ilişki, belâgat ilminin temelidir. Belâgat ilmiyle ilgili ilk çalışmaların tamamının “beyân” adıyla anıldığı bilinmektedir.

Meânî, sözün yerinde olma (mukteza-yı hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarılma ilkelerini inceleyen belâgat dalıdır. Meânînin gelişim tarihi nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından ilgilidir (Durmuş, 2003: 204).

Bedî’, belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden dalıdır. Bu ilim edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceler. Temellerini Câhız’ın attığı kabul edilen belâgat ilminin bölümlerinden olan bedî’yi edebî bir sanat olarak ilk inceleyen, prensiplerini açıklayan, ana konularını tarif eden ilk âlim, İbnü’l-Mu‘tez’dir (Hacımuftuoğlu, 1992: 320).

Araştırmacılar belâgatin edebiyat eleştirisi olarak başladığını kabul eder. Belâgatin bir ilim dalı olarak kabul edilmesi, diğer ilim dallarının ortaya çıkmasından çok sonradır. Bu ilim dalının birçok konusu, önce tefsir âlimlerince Ku’rân-ı Kerimi anlamak için, sonra kelâm âlimlerince onun üstünlüğünü ortaya koymak için ele alınmıştır. (Saraç, 2013: 17).

İslamiyetten önceki Arap toplumunda dili etkili ve güzel kullanmak önemliydi. Bunun için Ukaz Panayırı’nda şiir yarışmaları yapıldığı bilinmektedir. Bu dönem Arap şairleri söz ve anlam kadar bunların birbiriyle ilişkileri konusunda da titiz davranırlardı. Bir ilim dalı olarak belâgat, birçok kavramını bu dönemden almıştır. Bu sebeple araştırmacılar belâgatin ilk önce edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıktığını söyler. İslamiyetten sonra bu edebiyat eleştirisi Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin ortaya koyduğu örneklerle daha da gelişmiştir. Belâgatin yaygınlık kazanmasında; yeni fethedilen yerlerdeki insanlara dini daha etkili bir şekilde anlatmak, Arap olmayan aydınlara Arap dili ve edebiyatının üstünlüğünü göstermek gibi düşünceler etkili

olmuştur. Bunlar belâgat ilminin gelişimi ve kurumsallaşmasında önemli yere sahiptir (Saraç, 2013: 18).

Abbasilerin ilk döneminde medeniyetteki ilerleme ivme kazanmış, yabancı kültürlerin etkisi belâgatın gelişim sürecini biraz daha hızlandırmıştır.

Belâgatle ilgilenen büyük bilgin Câhız (öl.255/869), Arapların dil ve edebiyat alanında diğer milletlerden üstün olduğunu savunur. Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn ve el-Hayevan isimli eserlerinde, belâgatın birçok konusundan bahseder. Kendisi, bu ilme katkılarından dolayı belâgatın kurucusu kabul edilir.

Kelâm ilminin doğmasıyla dil çalışmaları içinde belâgatın birçok konusu ele alınmıştır. Örneğin Sibeveyh (öl.180/796) “el-Kitab” isimli eserinde daha sonraki dönemde meânî içinde ele alınacak birçok konuyu incelemiştir.

Hicrî 3. yüzyıldan itibaren belâgat alanında yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlar kendilerine Yunan felsefesi ve retorliğini belâgat için temel kabul eden felsefecilerdir. Bunlara birçok dilci karşı çıkmıştır. İbnü'l-Mu'tez (öl.296/908) bunlar içinde en meşhur olanıdır. Ona göre edebi eseri değerli kılan dil zevkidir. Edebi tenkidin de önemli isimlerinden olan İbnü'l-Mu'tez edebi sanatlarla ilgili ilk müstakil eseri yazan âlimdir.

Felsefeciler Yunan retorliğini anladıkları kadarıyla yaymaya çalışıyorlar ve Aristo'nun Poetika ile Retorik kitabını özetleyerek tercüme ediyorlardı. Bununla birlikte bu kitapların doğru anlaşıldığını söylemek zordu (Saraç, 2013: 21).

Hicrî 4. asırdan itibaren edebiyat eleştirisi ile ilgili kitapların yazıldığını görüyoruz. Bu eserlerde beyân ve bedî konuları da işlenmiştir.

Hicrî 5. asırda İbni Reşik el-Kayrevâni (öl.456/1064) şiir eleştirisi ve bedî ilmine dâhil olan söz sanatlarıyla ilgili çalışmalar yapar. Onun çağdaşı olan İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), belâgat ve fesâhat arasındaki ayrımı belirginleştiren kişidir.

Belâgat ustası olarak bilinen Abdulkadir Cürcanî (öl.471/1078), yazdığı iki kitapla belâgat ilmine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu dönemde yaşayan Bakıllânî (ö.1013), meânî ilminin kurucusu kabul edilir. Bu âlimler dışında Zemahşerî (öl.538/1144) ve “Miftâhu'l- Ulûm” adlı eseriyle Arap belâgatini ilk sistemleştiren Sekkâkî (öl.626/1249), belâgat konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Belâgat sahasında bahsettiğimiz bu eserler Arapça yazılmıştır. Bunda Arapçanın bilim dili ve diğer İslam milletlerini birbirine bağlayan Kitab'ın dili olması etkilidir. Arapça yazılan eserler örnek alınarak daha sonraki yüzyıllarda Farsça ve Türkçe eserler verildiğini görüyoruz.

Arapçadan sonra belâgat sahasında öncelikle Farsça eserler verilmiştir. Bunlardan ilki Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî (öl. 6.yy./11.yy.) tarafından yazılan Tercümânü'l-Belâga'dır. Daha sonra Reşidüddin Vatvat'ın (öl.573/1177) birçok Arap belâgatçisini de etkilemiş olan "Hadâiku's-Sihr" isimli Farsça eserini görürüz (Saraç, 2013: 19-26).

Türk edebiyatında belâgatın gelişimi çok eskilere dayanmaz. İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatında bu alanla ilgili bir çalışmanın olup olmadığına dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır

İslamiyet döneminde ise Türkler Arap dili, edebiyatı ve belâgati alanında çalışmışlardır. Müslüman Türkler Arapçayı ilim dili olarak gördüklerinden Zemahşerî (öl.538/1144), Sekkâkî (öl.626/1249) vb. Türk bilginleri belâgate dair eserlerini Arapça kaleme almışlardır. Bundan dolayı Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde bu alanda Türkçe yazılmış bir esere rastlamak mümkün değildir.

Osmanlılarda, Batı Etkisindeki Türk Edebiyatı Dönemi'ne kadar belâgat ilmi gelişimini iki ayrı kolda devam ettirmiştir. Bunlardan biri klasik dönem medrese çizgisi, diğeri medrese dönemi telif çizgisidir. Birinciyle ilgili eserler genellikle Arapçadır. Bununla birlikte klasik belâgat tarzını devam ettiren Türkçe belâgat kitapları da mevcuttur. Altıparmak'ın (öl. M.1623) Terceme-i Telhis adlı eseri, yazılış tarihi bakımından önemlidir. İkinci tarzda kiler belâgatle ilgili ilk Türkçe eserlerdir. Bu eserler doğrudan belâgat eserleri değildir. (Saraç, 2013: 26-27).

Bunlar içinde belâgat konusunda Türkçe yazıldığı bilinen ilk kitap, Akkoyunlular zamanında yaşamış Şeyh Ahmed el-Bardahî (doğ. 850/1446) tarafından yazılan Kitâbü Câmi'i envâi'l-edebi'l-Fârisî adlı bir sözlüktür. Farsça, Arapça ve Türkçe metinlerden derlenen kitabın (y.t.907/1502) "fi's-Sanâyii'l-edebiiyye mine'l-arûz ve't-ta'miye" başlıklı beşinci bölümü bazı edebi sanatlar, şiirle ilgili bilgiler, edebiyat terimleri, aruz ve muamma hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Bundan sonra XVI. yüzyılın ortalarında Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin (M.1491/1562) Bahrû'l-maârifî, (y.t.956/1549) Muîdî'nin (16.yy.) Miftâhu't-teşbih'i, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (öl. M. 1788) Istilâhâtü'ş-şi'riyye'si (y.t. 1187/1773) bu alanda anılması gereken önemli eserlerdir. Bu dört eser daha çok şiir etrafındaki belâgat terimlerini ihtiva etmektedir. Bu çerçeveyi ilk aşan İsmail Hakkı Ankaravî (öl. M.1632) olmuştur. Bir Mevlevî şeyhi olan Ankaravî Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l Fesâha (İstanbul H.1284) adlı eseri yazmıştır (Yetiş,1992: 384).

Tanzimat Dönemi'yle Osmanlı, Batı'nın etkisine girmiştir. Batı uygarlığının etkisi değişik alanlarda görüldüğü gibi dil alanında da kendisini göstermiştir. Dil alanında Batı uygarlığının etkisi ana hatlarıyla iki biçimde görülür: Batıdaki milliyetçilik akımının ve halka yönelmenin etkisiyle ana dile karşı duyarlılık artmıştır. Bundan dolayı bu dönemde Türkçe yazılan belâgat kitaplarının sayısında artış görülür (Akalin, 2002: 2).

Önce Mehmet Tâhir Selâm'ın "Mizânü'l-edeb tercümesi yayımlandı (İstanbul H.1257). Sonra Ankaravî'nin adı geçen eseri neşredildi (İstanbul H.1284). Bu devrenin ilk telif eseri Mehmet Nüzhet'in "Muğni'l-küttâb"ıdır (İstanbul H.1286) (Yetiş,1992: 385).

Batı etkisindeki Türk edebiyatı döneminde yazılan en önemli belâgat kitapları Ahmed Cevdet Paşa'nın (öl. M.1895) "Belâgat-i Osmaniyye"si (İstanbul H.1298) ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in (öl. M. 1914) ders kitabı olmaktan ziyade bir hareket olarak önemli olan, Arapların bedî, beyân ve belâgatiyle ilk hesaplaşmamızı başlatan "Talim-i Edebiyat" adlı eserleridir (İstanbul H.1299) (Tanpınar, 1997: 496).

Talim-i Edebiyat'ın ön sözünde Ekrem, Batılı yazarlardan yararlandığını söyler. Kitaptaki konuları açıklamak için çoğunlukla Abdülhak Hamit gibi yeni yetişenlerden ve Batılı yazarlardan örnekler alır. Divan edebiyatından ve o anlayışı sürdürenlerden çok az örnekler verir. Bu durum eski edebiyatı savunanlarca hoş karşılanmaz ve eski-yeni tartışmasının şiddetlenmesine sebep olur (Parlatır, 2005: 217).

Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'si Arap belâgatının etkisiyle yazılmıştır. Eski edebiyat taraftarları bu eseri yeni edebiyata, bu arada Recaizade'nin Talim-i Edebiyat'ına karşı bir müdafa silâhı olarak kullanmıştır. (Banarlı, 2004: 961)

İncelediğimiz Rusçuklu M. Hayrî'nin Belâgat isimli eseri idadî (lise) düzeyinde bir kitap olduğundan bu tarz kurumlar ve oralarda okutulan belâgat kitapları hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İdadî ve sultanîler için yazılmış kitapların çoğu Ekrem'in izindedir, dolayısıyla yeni anlayışı öğrenciye taşır. Açılış amacı özde değişmediği hâlde, uygulamada farklı öğrenci gruplarına kaydırılması dolayısıyla, ilk anda zihinleri karıştıran tek okul grubu idadîlerdir. Özde değişiklik olmamıştır. Çünkü idadîlerden beklenen hedef, hazırlık sınıfı niteliğini taşımalarıdır. Başlangıçta, Harb Okulu ve Askerî Tıbbiye'ye öğrencileri hazırlayan bu okullar ilk olarak 1845 yılında açılmış olup rüşdiye düzeyindeydiler.

İdadilerin ortaöğretim düzeyinde okullara dönüşmesi 1869'da, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sağlanmıştır. Farklı statülere sahip orta öğretim kurumları arasında yer alan Dârüşşafaka ile Mekteb-i Sultanî için yazılan kitapları da dâhil ettiğimiz bu gruptaki ilk eserler şunlardır:

Mihâlicî Mustafa Efendi, Zübdetü'l-Beyân (H.1297/M.1880)

Ruscuklu M.Hayrî, Belâgat (H.1308/M.1890)

Manastırlı Mehmet Rifat, Mecâmiü'l-Edeb (H.1308/M.1891)

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman, Belâgat-i Osmânîye (H.1309/M.1891).

(Topçuoğlu, 2003: 378)

Bahsettiğimiz bu eserlerle birlikte Tanzimat'tan sonra belâgatle ilgili birçok kitap yayımlanmıştır.

Tablo 1. Tanzimat'tan Sonra Yayımlanan Belâgat Kitapları

Eser	Yazar	Yayın tarihi
Mugni'l-Küttâb	Mehmet Nüzhet	1869
Mi'yârü'l-Kelâm	Selîm Sâbit	1870
Mebâni'l-İnşâ (2 cilt)	Süleymân Paşa	1871-1872
Fenn-i Bedî'	Mehmet Mihrî	1872
Teshîlü'l-'Arûz ve'l Kavâfi ve'l-Bedâyi'	Ahmed Hamdî	1872
Nef'-ı Mu'avvel Tercüme-i Telhîs u Mutavvel (2 cilt)	Abdü'n-nâfi' Efendi	1872-1873
Arûz-ı Türkî 'İlm-i Kavâfi Sanâyi'-i Şi'riyye ve 'İlm-i	Ali Cemâleddîn	1874
Belâgat-i Lisân-ı 'Osmânî	Ahmed Hamdî	1876
Zübdetü'l-Beyân	Mihâlicî Mustafâ Efendi	1880
Hadîkatü'l-Beyân	El-Hac İbrâhîm	1881
Belâgat-i 'Osmânîyye	Ahmed Cevdet Paşa	1881
Ta'lîm-i Edebiyât	Recâizâde Mahmûd Ekrem	1882
Şerh-i Belâgat	El-Hac İbrâhîm	1884
Tedrisât-ı Edebiyye	Abdurrahmân Fehmî	1884-85
Mîzânü'l-Belâga	Abdurrahmân Süreyyâ	1888
El-Kavlü'l-Ceyyid fi-Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid	Mehmet Zihni	1886-87
Mîzânü'l-Edeb	Diyarbakırlı Sa'id Paşa	1886-87
Zînetü'l-Kelâm	Ali Nazif	1889
İstîlâhât-ı Edebiyye	Muallim Nâcî	1890
Muhtıra-i Belâgat	Ali Nazîma	1890
Belâgat	Ruscuklu M. Hayrî	1890
Mecâmi'ü'l-Edeb	Mehmet Rif'at	1891

Osmânî Edebiyatı	Menemenlizâde Mehmet Tâhir	1897
Osmânî Edebiyatı Numûneleri	Mehmet Celâl	1896-97
Esrâr-ı Belâgat	İsmâil Hakkı	1899-1900
İlm-i Belâgat	Mehmet Şükri	1902-1903
Edebiyat	Süleymân Fehmî	1907-1908
Nazariyyât-ı Edebiyye	Reşid	1910

Ayrıca Şahabettin Süleymân'ın San'at-ı Tahrîr ve Edebiyat'ı (H.1329), Mehmet Fuad Köprülü ve Şahabettin Süleymân'ın ortak neşrettikleri Ma'lûmât-ı Edebiyye (H. 1330) adlı eser, Ali Ekrem'in Dârülfünûnda verdiği ders notlarının toplanmasıyla ortaya çıkan Lisân-ı Edebiyat (H.1330), Dârülfünûnda Edebiyat Dersleri (H.1330-1331), Nazariyyât-ı Edebiyye (H. 1331-1332, 1332-1333, 1333-1334) adlı eserleri ve Ferit Kâm'ın Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri (H.1331-1332/M.1913), Mehmet Âkif'in Kavâ'id-i Edebiyye'si (H.1329) de aynı fakültede verilen derslerin notlarından oluşan eserlerdendir (Çelikelden, 2014: 63-64).

Cumhuriyet döneminde bu ilim dalıyla ilgili birçok eser yazılmıştır. Bunlar içinde dikkati çekenler şunlardır:

Tablo 2. Cumhuriyet Döneminde Yazılan Belâgat ile İlgili Bazı Kitaplar

Eser	Yazar	Yayın tarihi
Edebî Sanatlara Dair	Ali Nihâd Tarlan	1930
Edebiyat Lugatı	Tâhirü'l-Mevlevî	1936
Edebiyat Bilgileri	İsmail Habib Sevük	1942
Edebî Bilgiler	Nihâd Sâmî Banarlı	1944
Edebî Sanatlar	Seyit Kemâl Karaalioğlu	1964
Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)	M. Kaya Bilgegil	1980
Örneklerle Türk Şiir Bilgisi	Cem Dilçin	1983
Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar	Numan Külekçi	1999
Belâgat-Kur'an Edebiyatı	Nusreddin Boelleli	2006
Klasik Edebiyat BilgisiBelâgat	M. A. Yekta Saraç	2007

2. Belâgat Retorik İlişkisi

Belâgat ilminin Batıdaki karşılığı retoriktir, fakat ikisinin mensup olduğu kültür ve ortaya çıkış nedenleri birbirinden farklıdır. İkna etmeye yönelik tasarlanmış tartışma sanatı olan ve geleneksel olarak hatiplikle eşdeğer kabul edilen retorik M.Ö. 5. yüzyılda Sicilya adasında yaşayan Siraküza'daki halkın zorba yönetimce topraklarına el konulması ve daha sonra yönetimin değişmesiyle sürgünden dönenlerin topraklarını geri kazanmak için gösterdikleri çabayla ortaya çıkma zemini bulmuştur. Halkın elinde

yazılı belgeler bulunmadığından mahkemeler sözlü ifadelerle göre karar veriyordu. Davacıların daha inandırıcı olmaları için hukukçu Corax'ın geliştirdiği tartışma kuralları, retorik'in temellerini oluşturmuştur. Bundan dolayı retorik, muhatabı ikna için kuvvetli delillerle desteklenmiş etkili duygusal konuşmalarla ilgilidir. Daha sonra bu ikna metotları Sofistler tarafından Atina'da kullanılmaya ve öğretilmeye başlandı. Bununla da yetinilmeyip bir eğitim disiplini olarak ele alındı, böylece retorik bir bilim dalı hâline geldi (Çaldak, 2004: 246).

Arap belâğatinin kaynağı ise Kur'ân-ı Kerîm'in sağlıklı yorumlarına ulaşmak için tefsir, fıkıh vb. çalışmalara dayanır. Bundan dolayı başlangıçta, retorikte konuşmacı ve yazar, belâğatte ise dinleyici ve okuyucu ön plana alınmaktadır. Retorik daha çok mantıkla güçlendirilmiş gerçek olan ifadeler olduğu hâlde belâgat, genellikle mecâz anlama dayalı kurmaca metinleri anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Belâgat günümüze kadar söz-mana ayırımını sürdürdüğü hâlde retorik, dil bilimsel çalışmaların etkisiyle söz-anlam bütünlüğünü vurgulayan "gösterge" kavramıyla yeni bir döneme girmiştir (Çaldak, 2004: 247).

Belâgat ilminin gelişmesinde dış etkilerin özellikle de Helenistik dönemin etkileri tartışmalı bir konudur. Belâgat ilminin Aristoteles'in Retorik ve Poetika eserlerinin etkisiyle geliştiğine dair tezler bir iddiadan öteye geçememiştir. Yunan sanatının örnekleri İslam dünyasında yeterince tanınmamış, tanınsa da benimsenmemiş olduğundan bu eserlerde ortaya konan görüşler anlaşılammış veya ilgi görmemiştir (Çaldak, 2004: 247).

1. BÖLÜM

RUSÇUKLU MEHMET HAYRÎ BEY(1855- 1909)

1.1.Hayatı¹

Mehmet Hayrî Bey, Osmanlı ordusunda mirlivalığa² kadar yükselmiş olan Hacı Ali Paşa'nın oğludur. 18 Muharrem 1272 /30 Eylül 1855'te Rusçuk'ta doğmuştur.

Sıbyan mektebinden (ilkokul) sonra rüştiye mektebinde (ortaokul) öğrenim görmüş ve bunun dışında ulûm-ı âliye (علوم آلیه) (amaç ilimlerine ulaşmada birer araç olan sarf, nahiv, mantık, belagat vb. ilimler) ve ulûm-ı âliye (علوم عالیه) (tefsir, hadîs, kelâm vb. amaç ilimler) tahsîl etmiştir.

1871'de henüz on altı yaşındayken Rusçuk sancağı tahrirât kalemine³, aynı sene birkaç ay sonra Tuna vilayeti mektupçu kalemine⁴ naklolarak 1874 senesi ortalarına kadar aynı yerde kademe kademe yükselmiş ve 1875'te meclis idaresi ikinci kâtipliğine getirilmiştir. 1876'da Rusçuk'taki yüksek mahkeme kıraat memurluğuna tayin olmuştur, aynı yıl bu kurumda zabıt kâtibî ve 1877 senesinde levazım komisyonu kâtipliği kendisine ek memuriyet olarak verilmiştir, fakat savaş ve istila⁵ sebebiyle buradan ayrılmış, 1882 senesine kadar Bulgaristan'daki emlak arazisiyle ilgili bazı özel işlerle uğraşmıştır. Aynı yılın sonlarında maaşsız olarak ma'arif nezareti mektupçu

¹ Bu bölüm hazırlanırken Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının DH SAID 00002 00366 numaralı defterinin 730-731 sayfalarından ve DH SAID 00080 00088 numaralı defterinin 173-174 sayfalarından yararlanılmıştır.

² Askerî rütbelerden birinin adıdır. Miralay terfi edince Mir-i liva, mir-i liva terfi edince Ferik olurdu. Miralay'a kadar askerî erkâna "bey" denildiği halde Mir-i liva ile ondan yukarıdaki rütbede bulunanlara "Paşa" denilirdi. Elkâp olarak saadetlü efendim yazılırdı (Pakalın:1993: 543).

³ Resmi dairelerin yazı işleriyle meşgul kalemlerine verilen addır (Pakalın,1993:377).

⁴ Resmi dairelerde yazı işleriyle meşgul olan daire ve kalemin başında bulunan memurun ünvanıydı. Vazifesi vilayete ait yazışmaları temin etmektir (Pakalın,1993: 486).

⁵ 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşından sonra Osmanlı önemli miktarda toprak kaybetti. Balkanlardaki Türk Nüfusunun önemli bir bölümü topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Ruslar planlı olarak Tuna bölgesindeki Türk ahaliyi, bu bölgeden göç ettirmek için baskı ve katliamlar yaptı. Bunun sonucu olarak da Tulca, Rusçuk, Tırnova, Eski Cuma, Filibe, Kızanlık, Eski Zağra, Lofça gibi yerlerde bulunan Türkler yaşadıkları yerleri terk ederek Edirne, İstanbul, Çanakkale, İzmir gibi bölgelere yerleşmek zorunda kaldılar (Afyoncu, 2004:145).

kalemünde işe başlamıştır. 1883'te maaşlı olarak Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), 1884'te Sivas vilayeti merkez sancakları tahrirât müdürlüğüne⁶ tayin olmuştur. Burada gazete yazarlığı da yapmıştır. 23 Nisan 1884'te kendisine rütbe-i sâniye⁷ sınıf-ı sâni mevkisi verilmiştir.

Sözü edilen hizmetlerinden nakil, ayrılma, istila suretiyle yer değiştirmiş, memurluk görevinden dolayı suçlanmış ve yargılanmıştır. Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa tarafından yazılan bir raporda bu durum tasdik edilmiştir.

Mehmet Hayrî Bey'in, Karahisar sancağındaki hizmetleri, oranın idare meclisinden verilen mazbata ve sahip olduğu rütbeler, Rusçuk Mekteb-i Rüştîyesinden aldığı diploma, Sivas Vilayeti Meclis-i İdaresinde kayıtlı olduğu bilgisi sicil kaydında geçmektedir.

Rusçuklu Mehmet Hayrî, 19 Mart 1886'da Aydın vilayeti başkâtipliğine nakil olmuş, 13 Kasım 1886'da üçüncü rütbeden mecidi nişan⁸ zîşani ve 28 Ocak 1887'de kendisine rütbe-i saniye mütemayizi⁹ verilmiştir.

İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını esnasında hizmetlerinden dolayı kendisine 7 Mayıs 1894'te üçüncü rütbeden Nişan-ı Âli Osmani verilmiştir. 27 Mayıs 1894'te İzmir vilayeti mektupçuluğuna tayin olmuştur. Buradaki hizmet ve gayretinden dolayı terfi ederek rütbe-i ulâ sınıf-ı sâni¹⁰ mevkisine yükselmiştir. Daha sonra da 26 Kasım 1898'de rütbe-i ulâ sınıf-ı evveline¹¹ terfi etmiştir.

⁶ Devlet dairelerinde resmi yazıları yazmakla vazifelendirilen tahrirat kalemlerinin başındaki memura verilen unvandır (Pakalın, 1993:377).

⁷ Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. On mülkiye rütbesi içinde yedinci sırada bulunuydu. En üstte birinci sırada bulunan vezirlik rütbesiydi. Salise rütbesinin iki derecesinden biriydi. Öteki mütemayizdi.1843 senesinde salisenin bu iki derecesi kaldırılarak yalnız salise olarak kalmıştır (Pakalın,1993:205).

⁸ Osmanlı nişanlarından birinin adıdır. Sultan Mecid'e nisbetle bu adı almıştır. Mecidi nişanı iyi hizmet edenlere verilirdi. Nişanın üçüncü rütbesi için yedi yüz elli kuruş berat harcı alınırdu. (Pakalın,1993: 428)

⁹ Mülkiye rütbelerinden beşincisiydi (Pakalın,1993: 69).

¹⁰ Mülkiye rütbelerinden dördüncüsüydü (Pakalın, 1993: 69).

¹¹ Mülkiye rütbelerinden üçüncüsüydü (Pakalın, 1993: 69).

1900 yılında Kırşehir sancağı mutasarrıflığına¹² tayin olmuştur. Kendisine bu göreve başlamasından kısa süre sonra ikinci dereceden Nişan-ı Ali Osmani verilmiştir. Buranın havasına uyum sağlayamadığı için bir dilekçeyle Mersin'e naklini istemiştir, bu istek komisyonca 15 Temmuz 1901'de uygun görülmüştür. Kırşehir sancağındaki mutasarrıflığı sırasında hastane, şadırvan, şose ve kaldırım yapımı işlerini de yürütmüştür.

3 Eylül 1901'de kendisine birinci rütbeden mecdi nişân zîşânı, 23 Şubat 1902'de altın liyakat madalyası verilmiştir.

Mersin mutasarrıflığı sırasında hakkındaki bazı suçlamalardan dolayı kovuşturmayla uğramış ve görevinden azledilmiştir. Bu soruşturma neticesinde Mehmet Hayrî'nin, hakkındaki suçlamalarla doğrudan ilgisinin olmadığı, sorumluluğu altında bulunan memurların görevlerini kötüye kullandığı anlaşılmıştır. Nihayetinde mahkemenin beraat kararıyla kendisine mazûliyet maaşı verilmiştir. Bundan sonra 9 Temmuz 1906'da Divaniye sancağı mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Burada bir takım imar faaliyetlerinde bulunmuş, sancağa su getirtmiştir. Ancak Divaniye'nin ileri gelenleriyle uyuşmadığı için görevinden kısa sürede azlini istemiştir.

Mehmet Hayrî Bey 13 Eylül 1908'de Maraş sancağı mutasarrıflığına tayin olmuştur. Bu sırada Maraş'ın güney kısımlarındaki tarlalara çeltik ekilmekteydi. Öyle ki şehrin çok yakınına kadar çeltik ekimi yapılmaktaydı. Bu yüzden sivrisinek olmakta, ahali sıtma hastalığına yakalanmakta, pek çok ölüm olmakta, bilhassa da çocuklar arasında ölüm vakaları çok fazla görülmekteydi. Hayri Bey, bu konuda hazırlanan kânunu uygulamaya ve çeltik ekimini şehrin yakınından uzaklaştırmaya karar verdi. Hayri Bey şehrin idare meclisinde aldığı kararı uygulamaya başladı. Mecliste görev

¹² Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılan bir tâbirdir (Pakalın,1993:586).

yapan üyelerin çoğunluğu şehrin ileri gelenleriydi ve onların da arazilerine çeltik ektikleri bilinmekteydi. Ancak onlar mutasarrıf Hayri Bey'e açıktan tavır alamazlardı. Hayri Bey'e bir komplo kuruldu. 9 Ocak 1909 Maraş mutasarrıfı Hayri Bey'in Ulu Camii'de hatip tarafından tilavet olunan bir ayet-i kerimenin kıraat edilmemesi hususunda hatibe ve müftüye müdahale etmesi üzerine halk galeyana geldi. Kışkırtılan halk ayaklanarak Hayri Bey'in konağına doğru saldırdı. Konağına kapanan Hayri Bey bir fırsatını bulup Antep'e kaçtı. Onun hakkında İstanbul'a şikâyet telgrafları gönderildi. Maraş mutasarrıfı Hayri Bey, ahalinin dini inançları ile alay ettiğine dair yapılan şikâyetler üzerine görevinden azledildi. Bu arada Hayri Bey cereyan eden bu olaydan dolayı çok korkmuş ve bir hafta sonra da üzüntüsünden vefat etmişti. Hayri Bey'in başından geçen bu olaydan dolayı tahkikat komisyonu kuruldu. Hayri Bey olayında sorumluluğu olanlar tespit edilip mahkemeye çıkarılmışlardır. Bu yargılamalar sonucunda başta icra edilen olaya ve gösteriye dâhil olduğundan dolayı Maraş Naibi Esad Efendi olmak üzere bazı şahıslara hapis cezası verilmiştir. Ayrıca bu olayda beceriksizliği yüzünden mutasarrıf yardımcısı Abbas Efendi de görevinden el çektirilmiştir. Bir süre sonra bu olaydan dolayı suçlananların affedildiği anlaşılmaktadır. (Gökhan, 2011: 321-322)

Halit Ziya'nın verdiği bilgiye göre Mehmet Hayrî Bey, İstanbul'da valilik yapmış olan Mithat Bey'in babası ve Tercüman-ı Hakikat yazarlarından Ali Muzaffer'in dayısıdır. (Huyugüzel, 2000: 343)

Mithat Bey¹³ III. Dönem Diyarbakır milletvekilliğinden istifa ettikten sonra 24 Aralık 1927 ve 11 Temmuz 1928 tarihleri arasında kısa süreliğine İstanbul valisi olmuştur. 1 Kasım 1929'da Manisa milletvekilliğine seçilmiştir.

¹³ 1878'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Hayrî Bey, annesi Saadet Hanım'dır. Şura-yı Devlet Muhakemat Mülazımı, Zihne (Zıfna) ilçesi Bidâyet Mahkemesi Savcı Yardımcısı, Selanik Kosova ve

1.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

II. Abdulhamit döneminde basın-yayın dünyasında tanınan Mehmet Hayrî, İzmir’de resmi Aydın gazetesini çıkarmış ve kitaplar yayımlamıştır (Huyugüzel, 2000: 343). Farsça, Rumca, Bulgarca ve Fransızca bilen bir yazar ve şairdir.

İstanbul’da Süha isimli bir dergi çıkarmıştır. Bu derginin bütün sayılarının kapağında muharrir kısmının karşısında Rusçuklu Mehmet Hayrî’nin, refik-i muharrir kısmının karşısında da Muallim Naci’nin ismi yer almaktadır. Derginin sayılarının ilk sayfalarında siyasetten başka her şeyden bahseder, yazar.

İstanbul’da yayınlanan Süha dergisinin elimizde dört sayısı mevcuttur. Mecmuada Muallim Nâci, Mehmet Hayrî dışında Nusret Ali Han, İsmâil Paşazâde Hakkı Bey, Ahmed Cemâl’in yazıları yayınlanmıştır (Şen, 2009: 392).

Bütün kapaklarda derginin Babıali civarında Ebussuud Caddesinde Mahmut Bey Matbaasında İstanbul’da 1300/1882-1883 yılında basıldığı yazılıdır. Derginin arka kapaklarında yazarın “Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi Hediye” ve “Türkçe Avamil Tuhfesi”nin kitapçılarda bulunduğu haber verilmektedir.

Derginin birinci sayısının girişinde Mehmet Hayrî yazdıklarının kusurlu olsa bile yazılarıyla elden geldiği kadar vatan evladına küçük de olsa hizmet etmeyi tercih ettiğini, söylüyor. Yazar, bu eserin ilk görüldüğünde küçük olduğunun hemen fark edileceğini, bundan dolayı ismini “Sühâ” koyduğunu belirtiyor. Girişten sonra II. Abdulhamit’e olan hürmetini dile getiriyor. Derginin sonraki bölümünde Rusçuklu

Yozgat İstinaf Mahkemesi Savcı Yardımcısı, Üsküdar Polis Meclisi Başkanı, Üsküdar, Beyoğlu Polis Müdürü, Divaniye, Kayseri, Karesi sancağı Mutasarrıfı, Emniyet-i Umûmiye Müdürü, Adana, Van, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Denizli, Kastamonu Valisi, Serbest Avukat, III. Dönem Diyarbakir Milletvekili (İstifa:22,12,1927), İstanbul Valisi, Şeker ve Petrol Tekeli Teftiş Heyeti Başkanı, III. Dönem (Ara seçim: 01.11.1929) Manisa Milletvekili- Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Başkanı, Danıştay 2. Daire Başkanı görevlerinde bulunmuştur. Mecidi Nişanı ve Gümüş İmtiyaz Madalyası sahibidir. Üç Çocuğu vardır. 30.01.1953 tarihinde ölmüştür. (TBMM Albümü, 2010:171)

Mehmet Hayrî'nin II. Abdulhamit için yazdığı otuz iki beyitten oluşan kaside yer almaktadır. (Hayrî, 1882: 3)

Matla beyti:

Âferîn ey kâ'inâtın akl-ı evvel dâveri

Levha yaz artık 'adâletnâme-i nâm-ı âveri

Tac beyti:

Biz kuluz Hayrî bize kulluk gerek çün durma hiç

Bârgâh-ı Hakka arz eyle duâ-yı bihteri

Kasideden sonra Muallim Naci'nin bir gazeli, Bağdatlı Rûhî hakkında bilgi, camın icadıyla ilgili malumat, birkaç kıta ve beyit yer almaktadır.

İkinci sayısının kapağında Bahar İçinde Hazan, Fuzûlî'nin Tercüme-i Hâli, Bazı Ebyât, Fıkra-i Tarihiye, Varaka, Bir Hanım Tarafından Gönderilen Diğer Varaka, Latife başlıkları bulunmaktadır. Üçüncü sayısında "Mektup, Tebrik, Gazel, Bazı Cümel u Ebyât, Gazel, Garip Bir Fıkra-ı Tarihiye, Varaka, Bir Zarif Uşak" başlıkları yer almaktadır. Bu dergide yer alan gazel Rusçuklu Hayrî'nin kendisine aittir.

GAZEL

Kevkeb-i bahtıma gör kim ne füsûn etti felek
Nûr- ı memdûdunu maksûr u zebûn etti felek

Kan akar dîdelerimden elem-i dehr ile hep
Çün iki çeşmimi ser-çeşme-i hûn etti felek

Etmemek lâzım esef hiç feleğin tavrına kim
Kendi kadrin dahi zulmü ile dîn etti felek

Kays-ı ikbâl asâletle sürerken ömrün
Zülf-i Leylî ile meclûb-ı cünûn etti felek

Dehrden eyleme ümmid-i vefâ ey Hayrî
Nice erbâb-ı mezâyâyı nigûn etti felek

“Sühâ”nın 4. sayısında “Kaside, Coğrafyaya Dair Bazı Malumat, Şeker, Varaka, Bazı Ebyât, Gazel” başlıkları yer almaktadır. Bu sayıdaki gazel Muallim Naci’ye aittir. Bu dergideki başlıklara dikkat edilirse okuyucu mektuplarından, tarıma, coğrafyaya, edebi bilgilere kadar birçok mevzu ele alınmıştır. Bu da derginin girişindeki “Siyasetten başka her şeyden bahseder.” ilkesiyle örtüşmektedir.

Mehmet Hayrî İstanbul dışında görevi dolayısıyla bulunduğu Sivas ve İzmir gibi şehirlerde de yayın faaliyetlerinde bulunmuştur.

Halit Ziya, hatıralarında Hizmet gazetesinin çıkışını anlatırken Hizmet’in fikir babasının kimliği konusunda Mehmet Hayrî Bey ve Mahmut Esat Efendi arasında tereddüd geçirdikten sonra şunları söylemektedir: “Hayrî Bey, Ruscuklu Hayrî imzasıyla zaten gazetecilik âleminde tanınmıştı. Yazarlıkta ve devlet memurluklarında ‘pişkin’ ve dolgun bir eda alan üslubuyla (gazeteye) ara sıra İcmal-ı Ahval adıyla tanınan başmakaleler yazardı” (Huyugüzel, 2000: 343).

Halit Ziya’nın Mehmet Hayrî’yi yakından tanımasında İzmir İdadisinde aynı yıllarda görev yapmalarının da etkisi vardır. Bu okulda Halit Ziya’nın Fransızca dersini verdiği, Mehmet Hayrî’nin ise Lisan-ı Osmanî ve Hat muallimi olduğu 1308 tarihli Aydın salnamesinde geçmektedir (Yetiş, 1997: 321). Burada görev yaptığı sırada araştırmamıza konu olan Belâgat isimli kitabını çıkarmıştır. Kitap İzmir İdadisi’nde okuttuğu dersin ürünüdür. Bu kitabı bastırdıktan sonraki yıllarda salnamelerde adının geçmemesi, buradaki görevinin uzun sürmediğini gösterir.

Mehmet Hayrî Bey’in İzmir basınındaki ilk yazıları, 1886 Kasım’ından itibaren Hizmet gazetesinde çıkmıştır. Buradaki yazıları dışında, diğer İzmir gazete ve dergilerinde imzalı herhangi bir yazısı yoktur. Ancak, bugün elimizde koleksiyonu bulunmayan Aydın gazetesini bir süre çıkardığı ve burada birçok yazı kaleme aldığı düşünülmektedir. Nitekim 1887’de Aydın Vilayeti Salnamesi’nde, “Matbaa-i Vilâyet”

kısımında, “başmuharrir” olarak adı geçmektedir. Bu kayıtlar 1893 yılına kadar sürmekte, bu tarihten sonra ise adı “matbaa nazırı” olarak görülmektedir. Böylece ayrıldığı tarihe kadar vilayet matbaası ve Aydın gazetesiyle yakından ilgilenen yazarın gazetede ne tür yazılar yazdığı bilinmiyor (Huyugüzel, 2000: 343).

Sık sık görüştüğü şair Eşref’in, yazarın yaklaşık on beş sene görev yaptığı İzmir’den ayrılması dolayısıyla söylediği bir kıta kaynaklarda yer almaktadır. Hikâyeye göre Hayrî Bey’in tayini, yerine de Ahmet Bey’in mektupçu olmasıyla bu iki kişiyle ilgili dost meclisinde Eşref’ten bir tarih kıtası istenince o da şu kıtayı söylemiştir.

Mîr Ahmet oldu mektupçu sevenler oldu şâd

Sevmeyen yoktur desem İzmir’de mahzûn ola!

Çıktı üç Ermeni kıptîsi târîhin dedi

Mîrimiz Çingene’ye oldu halef meymûn ola!

Kinayelerle dolu bu kıtada “Çingene” sözüyle kastedilen Hayrî Beydir. Ermeni kıptîsi sözü Ahmet Bey’in fiziki olarak Kayseri Ermenilerine benzemesiyle ilgilidir (Huyugüzel, 2000: 344).

1.3. Eserleri

Ruşçuklu Mehmet Hayrî Bey’in elimizde altı eseri mevcuttur. Bu eserler daha çok İstanbul ve İzmir’de bulunduğu dönemlere aittir. Aşağıda hakkında kısaca bilgi verdiğimiz eserlerini 1882- 1890 yılları arasında kaleme almıştır.

1.3.1. Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi Hediye: Bu eser 9 Zilhicce 1299/22 Ekim 1882’de İstanbul’da Mahmut Bey Matbaası’nda basılmıştır. Eser yüz elli bir sayfadan oluşmaktadır. Mısırlı sûfî ve şair Muhammed b. Said el-Bûsîrî’nin (öl.695/1296) Hazret-i Muhammed (s.a.s.) için yazdığı manzumenin Türkçe tercümesidir. Eser mensur olarak tercüme edilmiştir (Koyuncu, 2015: 904).

1.3.2. Türkçe Avâmil Tuhfesi: Osmanlı medreselerinde okutulan Mehmet Birgivi'nin (öl.1635) el-Avâmil isimli eserinin tercümesidir. Eser 1300/1882 yılında İstanbul'da basılmıştır. (Koyuncu, 2015: 904)

1.3.3. Siyer-i Fârûk: Hz. Ömer'in hayatından bazı önemli kesitlerin anlatıldığı mensur bir eserdir. 1303/1885-86 yılında yayımlanan kitapta yazar, öncelikle Hz. Ömer'in künyesini ele almış ve müslüman oluşunu anlatmıştır. Daha sonra Hz. Ömer'in faziletlerini, onun hilafeti zamanında yapılan Suriye, İran ve Filistin seferlerini; özellikle de Kadisiye Savaşı'nı detaylı olarak ele almıştır. Eser Hz. Ömer'in şehit edilmesi ve hilyesinin anlatımıyla son bulur. Rusçuklu Hayrî'nin şairliği ve belâgatteki vukufiyetinin bu eserin üslubuna yansıdığı görülmektedir (Koyuncu, 2015: 897)

Bu eser 51 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapağında, Rusçuklu Hayrî'nin Aydın Vilayeti İdare Meclisi başkâtibi olduğu yazılıdır.

1.3.4. Hediyyetü'l-İhvân: İnsanın yaratılışı, itikad, amel ve ilmihal bilgilerinin yer aldığı konuları kısaca izah eden bir kitaptır. Eser 1304/1886 yılında Mehmet Hayrî'nin Aydın Vilayeti İdare Meclis Başkâtipliği sırasında Aydın Vilayet Matbaası'nda basılmıştır (Koyuncu, 2015: 904).

1.3.5. Esrâr-ı Gülistân: Eserin ismi yazarın sicil kaydında geçmektedir. Hangi yılda, nerede basıldığı ve içeriği ile ilgili elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

1.3.6. Belâgat: Yazarın İzmir İdadisindeki ders notlarından oluşmuş ve 1890'da yayımlanmış bir ders kitabıdır. 86 sayfalık eser 35 dersten oluşmaktadır.

Bu eserler dışında M. Hayrî'nin Belâgat adlı kitabının Hatime bölümünden önce, 34. Dersin sonunda **Usûl-ı Şi'r ve İnşâ** isimli bir eser yazmayı planladığı anlaşılmaktadır. M. Hayrî zikrettiği söz ve anlam sanatlarının hem nazımda hem nesirde olduğunu, bunlardan başka yalnız nazımda olmak üzere daha birtakım sanatların bulunduğunu, onları da Usûl-ı Şiir ve İnşâ risalesinde beyân edeceğini söylemektedir. Bu konu ile ilgili yaptığımız araştırmalarda bu eserin yazılıp yazılmadığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

2. BÖLÜM

II.1.Eserin Şekil Bakımından Tanıtımı

Ruscuklu Mehmet Hayrî'nin 1890 yılında İzmir'de yazdığı Belâgat isimli eseri “Hutbe” denilen bir sayfalık ön sözle başlar. Bu bölümü, besmeleyle başlayan kısa bir “Mukaddime” takip eder. Bundan sonra “Meânî, Beyân, Bedî” olmak üzere belâgat ilminin üç dalı gelir. Bunlar içinde meâniyle ilgili bölüm, diğer iki bölüme göre daha uzundur. Son bölüm ise Hatime'den oluşmaktadır.

Eser bir lise ders kitabı olarak düşünüldüğünden konuyla ilgili diğer eserlere göre kısadır. Bunu yazar Hutbe bölümde kendisi de belirtir. Kitap 86 sayfadan oluşmaktadır. Mehmet Hayrî, eserinin kısa olmasına rağmen işin ehli tarafından okutulursa belâgat ilmini öğreteceğinden emin olduğunu, söyler.

Yazar eserini otuz beş derse ayırmıştır. Her dersi numaralandırarak belirtmiştir. Konularla ilgili kısa bilgiler verdikten sonra nazım-nesir parçalarından ve günlük dilden örneklere yer vermiştir.

2.2.Eserin İçerik Bakımından Tanıtımı

2.2.1.Belâgat'in Bölümleri

Aydın Vilayeti Matbaasında H. 1308 yılında basılmış olan Belâgat'in ön kapağında eserin İzmir İdadisi'nde okutulmak için yazıldığı belirtilmiştir. Aynı bölümde kitabın yazarı Ruscuklu Mehmet Hayrî'nin “Aydın vilayeti idare meclisi başkanı ve İzmir İdadi'sinde lisan-ı Osmânî mu'allimi” olduğu yazılmıştır.

Hutbe başlığı ile verilen ön söz ikinci sayfada yer almaktadır ve bir sayfa kadardır. Bu önsözde Sultan II. Abdulhamit övgüyle anılmış, ona duyulan saygı dile getirilmiştir. Yazar, eserin kısa olmasına rağmen ehli tarafından okutulması şartıyla içerdiği 35 derste belâgat ilmini öğreteceğinden şüphe etmemekte ve edebiyatımıza böyle bir eser kazandırdığından dolayı iftihar etmektedir.

1.Ders

Mukaddime

Eserin bir sayfalık bu bölümü besmeleyle başlar ve Mukaddime ile devam eder. Mukaddime bölümü, birinci dersin başladığı yerdir.

Mukaddimedede yazar, insanın duygu ve düşüncelerini dile getirirken sözü durumun gerektirdiği şartlara uyarlamak ve teşbih, mecaz, kinâye gibi edebi sanatları yerli yerince kullanmak ve bedî' sanatıyla süslemek için üç disiplini bilmeye muhtaç olduğunu vurgular. Bu üç ilmin temel niteliklerini vererek şöyle açıklar: Bunlardan sözü bağlama uygun hâle getirmenin yöntemini gösteren birincisine “fenn-i me’ânî”; teşbih, mecaz ve kinayenin tanımı, kapsamını belirleyen ve kullanımını öğreten ikincisine “fenn-i beyân”; seci ve cinas gibi söz ve anlam sanatlarını içeren üçüncüsüne de “fenn-i bedî’” denir. M. Hayrî bu açıklamadan sonra bu üç disiplinin de “belâgat” diye adlandırıldığını belirtir.

Mukaddimededen sonra M. Hayrî, klasik belâgat geleneğine uyarak sırasıyla me’ânî, beyân ve bedî’ olmak üzere belâgatin temel bölümlerinden her birinin kapsamı hakkında açıklamalarda bulunur.

Yazar, Belâgati, fesâhate riayet etmek koşuluyla durumun gereğine uygun söz söylemektir, diye tanımlar. Belâgatin tanımından sonra “muktezâ-yı hâl” hakkında şöyle bir açıklamada bulunur:

Muktezâ-yı hâl, sözün doğru olsun, yanlış olsun yer, zaman ve muhatabın durum ve konumuna uygun olmasıdır.

Mehmet Hayrî, sözü durumun gereğine uygun bir biçime getirmek hususunda ediplerin mühendise benzetilebileceğini dile getirir. Mühendis bir bina yapmak için taş ve kereste gibi malzemeleri uyumlu olacak şekilde bir araya getirdiği gibi edip de

kelimeleri seçerken, onları yan yana dizerken benzer şeyleri yapar. Mühendisin bina yaparken binanın amacı, işlevi, biçimi ve büyüklüğünü göz önünde bulundurarak malzeme kullanması “muktezâ-yı hâle” riayet ettiğini gösterir; bir edip de söyleyeceği sözün duruma, mevki ve makama uygun olmasına dikkat eder.

“Muktezâ-yı hâli” açıkladıktan sonra “kelâm-ı belîğ” ve “mütakellim-i belîğ” kavramaları açılığa kavuşturulur. Mütakellim-i belîğ olmanın melekeden ibaret olduğu ve onu edinmek için çalışmak lazım geldiği anlatılmıştır.

2.Ders

İkinci dersin başında “fesâhat”ın tanımı yapılmıştır ve hem kelime hem söz hem de konuşanda aranan nitelik olduğu belirtilmiştir.

Fesâhat, durumun gereğine uygun olsun, olmasın, düzgün ve pürüzsüz olarak söylenen sözde ve o sözü söyleyendeki özelliktir.

Fesâhat, hem kelimedede, hem sözde, hem de konuşanda aranır.

Kelimedede fesâhat için sözün “tenâfür-i hurûf” (işitenin zevkine nefret ve konuşanın diline ağırlık veren seslerin, birbirine yakın ve benzeyen kelime ve harflerin bir araya getirilmesi), “kıyasa muhalefet” (kelimelerin kullanımında imlâya ve dil kurallarına uyulmaması) ve “garabet” bakımından (çok kullanılmayan, manalarının anlaşılması için lugat kitaplarını karıştırmak lazım gelen, kulağa yabancı, terk edilmiş kelimelerin kullanılması) sağlam olması gerektiğinden söz edilmiştir. Fesâhatı bozan bu kusurların anlamları verildikten sonra her biriyle ilgili çeşitli örnekler verilmiştir.

3.Ders

Üçüncü dersten itibaren **kelâmda fesâhat** kısmına geçilmiştir ve kelâmda fesâhatın ne olduğu anlatılmıştır.

Kelimede fesâhatı bozan “tenâfür-i kelimât, za’f-ı te’lîf, tetâbu’-ı izâfât, kesret-i tekrar, şiveye mugâyeret” terimleri sırayla açıklanmıştır ve örnek verilmiştir.

Tenâfür-i kelimât, kelimelerin seslerinin birbiriyle kaynaşamayarak telaffuz esnasında dili zorlamasıdır.

Za’f-ı te’lîf, dilin kurallarına ve belîğ olanlar arasında üstün tutulan usûle aykırı olarak söz söylemektir ki bu da söz dizimi hatasından, zaman ve eylem uyumsuzluğundan ve birbirine bağlanan ögelerin aynı cinsten olmamasından ve edat eksikliğinden ileri gelir.

4.Ders

Dördüncü dersten itibaren **tetâbu-ı izâfât** terimi örneklerle açıklanmıştır. Tetâbu-ı izâfât ikiden fazla sözcüğün art arda tamlama yoluyla birbirine bağlanmasıdır.

M. Hayrî dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça tamlamalarda tetâbu-ı izâfâtın uygun olmadığını vurgular. Fakat aynı türden olmayan ve aralarına diğer cümleler giren tamlamaların tetâbu-ı izâfâttan sayılmayacağını söyler.

Dördüncü dersin devamında ta’kid açıklanmıştır ve türleri verilmiştir.

Ta’kîd, sözün kastedilen anlamını sözcüklerin tam olarak karşılayamaması yani sözün anlatılmak istenen manaya gelmemesidir. Ta’kîd iki çeşittir. Birine “ta’kîd-i lafzî” diğerine “ta’kîd-i ma’nevî” denir.

Ta’kîdin birinci türü olan ta’kid-i lafzî, “galat-ı tahakkümü, garabet, za’f-ı telîf” gibi sebeplerle sözden kastedilen anlamın açık olmamasıdır.

Ta’kîd-i manevî sözün diziminde bir yanlışlık bulunmamasına rağmen sözden kastedilen anlamın anlaşılmasında güçlük çekilmesidir.

5.Ders

Beşinci ders **kesret-i tekrar** tanımıyla başlar. Kesret-i tekrar sözün bir ibarede birkaç defa tekrar edilmesidir. Eğer tekrar tesiri artırmak içinse ya da hoş gidecek biçimdeyse hoş görülür.

Şiveye mugayeret, sözü edipler arasında ya da en azından halk arasındaki şekliyle kullanmamaktır.

Mütekellimde fesâhat için konuşanın sözün fasihini söyleme gücüne sahip olması gerekir. Fasih mütekellimin iki görevi vardır. Birincisi fasih kelimeleri araştırma ve seçme, ikincisi seçtiği kelimeleri diğer kelimelerle uyuşacak surette kaynaştırmaktır. Bu şekilde kullanılan söz akıcı ve kolay anlaşılırdır.

6. Ders

M. Hayrî altıncı derse selâset konusuyla girmiştir. **Selâset** dilde kolaylıkla söylenebilen ve kulağa hoş gelen fasih kelimelerden oluşan sözdeki niteliklerdir. Selâset; "aheng-i selâset, kelâm-ı metin, kelâm-ı latif" olmak üzere üç kısımdır. "Aheng-i selâset de aheng-i umumi ve aheng-i taklidi" olmak üzere iki kısma ayrılır.

Aheng-i umûmî önce kelimelerin seçimi ve bir araya getirilmesi sonra ibarenin kullanım güzelliği ile ilgilidir.

İntihâb-ı kelimât, anlam açıklığına uygun, hoş ve dilde kolaylıkla söylenen kelimeleri tercih etmektir.

Tanzim-i Kelimât, fesâhate uymakla beraber sesleri birbirine benzeyen kelimeleri bir araya getirmemek ve kelime tekrarından kaçınmakla ilgilidir.

Hüsn-i te'lif; "hâlbuki, vakta ki, farz edelim ki, tualım ki, bina'en aleyh, şimdi" gibi cümlelerde bulunan sözleri güzel bir şekilde kullanmaktır.

Aheng-i taklidi, eşyayı "çağlıtı, şırıltı, çın çın, şırl şırl" gibi yansıma sözcükler veya birtakım şekiller ve hayallerle tasvir etmektir.

7. Ders

M. Hayrî bu bölümden sonra delâlet bahsine geçer. **Delâlet**, bir şeyin bir hâl üzere olmasıdır ki bir şeyi bilme diğer şeyi bilmeyi gerektirir. Delâlet iki kısımdır: Biri "delâlet-i lafziye", diğeri "delâlet-i gayr-ı lafziye"dir. Bunların ikisi de "vaz'ıye, akliye,

tabiiye” isimleriyle üçe ayrılır. Delâletin türlerinin ismi verildikten sonra açıklama yapılmadan örnekler verilmiştir.

Delâlet-i lafziye-i vaz’iye, kuş lafzının uçucu hayvâna delâleti gibidir.

Delâlet-i lafziye-i ‘akliye, duvar arkasından işitilen sözün orada bir söyleyen olduğunu anlatması gibidir.

Delâlet-i lafziye-i tabî’iye, öksürüğün göğüsde bir ağrı olduğunu işrâb etmesi gibidir.

Delâlet-i gayr-ı lafziye-i vaz’iye, gemi ve sahildeki fenerlerin birer maşadı ifhâm eylemesi gibidir. (Hayrî, 1890: 16)

M. Hayrî bu örnekleri verdikten sonra belâgat ilminde asıl muteber olanın “delâlet-i lafziye-i vaz’iye” olduğunu söyler.

Bir kelime manaya üç şekilde delâlet eder. Bunlar “delâlet-i mutabikiye, delâlet-i tazammuniye, delâlet-i iltizamiye”dir.

Delâlet-i mutabikiye, bir sözün konulduğu manaya tam olarak delâlet etmesidir.

Delâlet-i tazammuniye, bir sözün konulduğu mananın anlamlarından birine delâlet etmesidir.

Delâlet-i iltizamiye, bir sözün mevzu olduğu mananın gereklerinden birine delâletidir. Delâlet-i iltizamiyede mananın en bilinenini kastetmek şarttır.

8.Ders

Sekizinci ders **taksim-i elfâz** kısmıyla başlar. Burada elfâz-ı münferide, elfaz-ı müterâdife, elfâz-ı müştereke olmak üzere elfâz üçe ayrılır.

Elfaz-ı münferide, yalnız bir anlama delâlet eden sözlerdir. Bu anlam yalnız bir varlığa özelse ya “bi-hasebi’l-vaz’dır” (isimler gibi) ya da “bi-hasebi’l-irâdedir” (zamirler gibi). Eğer bir varlığa/şeye mahsus olmayıp birden fazla şeyi kapsıyorsa ve bununla beraber gösterilenlere olan delâletinde derece farkı varsa elfaz-ı müşekkeke denir. Sarı, mavi kelimelerinin “açık sarı”, ya da “koyu mavî” derecelerinin olması gibi. Eğer birçok derceleri yoksa “elfâz-ı mütevâtî’e” denir. İnsan, hayvan kelimelerinin her insan ve her hayvanda anlamlarını tam olarak karşılaması gibi.

“Elfâz-ı müterâdife” tek bir anlama delâlet eden birçok sözlardir. “İnsan” ile “beşer” ,“baş” ile “kafa” ve “kelle” lafızları gibi. Ancak dil bilimcilerin çoğu iki sözcüğün tamı tamına bir manaya delâlet edemeyeceğini söyler. Bundan dolayı elfâz-ı müterâdifeyi kulanmada çok dikkatli olmak gerekir.

“Elfâz-ı müştereke” birkaç manaya delâlet eden kelimelerdir. Eğer bu kelimeler asli anlamlarına delâlet ediyorsa bunlara elfâz-ı müştereke denilir. Bu kelimelerden, asli anlamları kulanımdan kalkmış olup da diğere bir manaya delâlet edenlerine “elfâz-ı menkule” denilir. “Kaya” kelimesinin özel isim olarak kulanılması gibi.

Eğer elfaz-ı menkûle bir grup yani bir sanat ya da bilim dalına mensup kişiler tarafından kendi tabirlerine aktarılmışsa ona örf-i has ya da ıstılâh denilir. Eğer nakl halkın ölçüsüyle olmuşsa ona örf-i âmm yahut te’ârûf denilir. Eğer aktarım bir ilgiye dayanmıyorsa “elfâz-ı mürtecile” denir.

9.Ders

Ruşuklu M. Hayrî 9. derse **kelâm** mevzusıyla giriş yapmıştır. Kelâmı tam nisbeti ifade eden cümle olarak açıklamıştır. Cümle "müsned" ve "müsnedün ileyh"ten ya da “fa’il ve fi’lden” oluşur. Belâgat ilminde “mübteda/ fa’ile” “müsnedün ileyh” ve haber/ fi’ile “müsned” ve bunlardan başka kelâmda bulunacak olan “mef’ûl, hâl, temyiz, zarf, terkib-i vafî, terkibi izafî” gibi kayıdlara da “mütemmimat-ı kelâm” (tümleçler) ve müsnedün ileyh ile müsned arasındaki nisbete de “isnad” denir.

Kelâmda asıl önemli olan müsnedün ileyh ile müsned arasındaki ilgi olduğundan müsnedün ileyh ile müsnede ‘umde’, yardımcı öğelere (cümle tamamlayıcıları) ise “fazla” denilir.

Müsnedün ileyh ile müsned arasındaki ilgi ya gerçeğe uygun olur ya da olmaz.

Haberin doğru ve yanlış olma ihtimali varsa bu cümlelere haber cümleleri denilir. Yani bir habere karşı evet öyledir, ya da değildir diyebiliyorsak haber cümlesidir.

Bazı cümlelerin ise doğru ve yanlış olma ihtimali yoktur. Bu tür cümlelere de tasarı cümlesi denilir. “Gelsin, gelseydi” gibi istek ve temenni fiilleri ve “Aldım, satdım.” gibi akit sözleriyle oluşturulan sözün doğru ya da yanlış olma ihtimali olamayacağı için tasarı cümlesi olurlar. Ancak akit sözcükleriyle oluşturulan söz hikâyeye,

yani “Falan malı dün sattım.” şeklinde olursa burada doğru ve yanlış ihtimali olacağından bu gibi sözler haber cümlelerinden olur.

Bunlardan hareketle kelâm iki kısma ayrılır. Birincisine “cümle-i haberiyye” (kelâm-ı ihbârî) ve ikincine “cümle-i inşâ’iyeye” (kelâm-ı inşâ’î) denir.

10. Ders

Ruşçuklu Mehmet Hayrî 10. derste **kelâm-ı ihbârî** konusundan bahsetmiştir. Kelâm-ı ihbârînin tanımı yapılmış, daha sonra nisbet-i sübûtiye (olumlu)ve selbiyye (olumsuz)nin ne olduğu günlük dilden alınan örnek cümlelerle açıklanmıştır. Ayrıca nisbet-i haberiyyenin özellikleri ve türleri yine anlaşılır örneklerle izah edilmiştir. Bu açıklamaların ardından bir cümlenin doğru ve yanlış olması durumu değerlendirilmiştir.

Kelâm-ı ihbârî gerçeğe uygun olsun, olmasın üç zamanın birinde olumlu ya da olumsuz nisbeti bulunan sözdür. Nisbet-i haberiyyenin iki yönü vardır. Bunlar “vukû ve lâ-vukû” yönüdür. Yani haberin olmak ve olmamak bakımından değerlendirilmesidir. Hasan Efendi kâtiptir, dediğimizde burda önce “Hasan Efendi” düşünülür, sonra “kâtip” sözünün delâlet ettiği yazıcılık anlamının Hasan Efendi’de olup olmadığı tefekkür edilir ki bunun varlığına “vuku”, yokluğuna “lâ-vukû” denir. Eğer akıl bu “vuku ve lâ-vukû” yönlerinden birini diğerine tercihen kabul ederse buna “zann” denilir. Eğer yalnız bir yönü kesinlikle kabul ederse buna “yakîn” denir. Bir olayın olup olmadığını zihinde sorgulama hâline ise “nisbet-i beyne beyn” denir.

Cümlelerin gerçeğe uygunluğu varsa bu tür cümlelere “cümle-i sâdıkâ” ve gerçekte karşılığı yoksa buna da “cümle-i kâzibe” denilir.

Mehmet Hayrî Bey haberi, birbiriyle ilişkilendirilen iki kelimedenden birinin anlamının diğer için doğru/gerçek olup olmadığını ifade eden söz, olarak açıklamıştır. Haber iki amaçla verilir. Birincisinden maksat bir iş, oluş ve hareketi diğer bir kişiye bildirmektir ki buna “fâ’ide-i haber” denir. İkincisinden maksat muhatabın bildiği bir iş, oluş ve hareketin konuşanın da bildiğini bildirmek gibi bir sebep ve nükteye binaen söylenmesidir ki buna “lâzım-ı fâ’ide-i haber” denir.

11.Ders

Belâgat'in 11. dersiyle **kelâm-ı inşâinin** tanımı yapılmıştır. Kelâm-ı inşâ'inin doğruluk ve yanlışlık ihtimali olmayan söz olduğu belirtilmiştir. Yazar kelâm-ı inşâ'iyi ikiye ayırmıştır. Birine "inşâ-i talebi" diğerine "inşâ-i gayr-ı talebi" dendiğini söylemiştir.

İnşâ-i talebi, gerçeğe ilgisi olmakla birlikte bir işin zihinde ya da gerçekte ortaya çıkmasının beklendiğini ifade eden sözdür. İstifhâm, emir, iltimâs, du'â, istirham, niyâz neyh, tenbih, nidâ ve temenni inşâ-i talebidendir.

12.Ders

Ruşçuklu Hayrî, 12. derste **istifhâmı** "istifhâm-ı tasavvurî ve istifhâm-ı tasdiki" olmak üzere iki kısma ayırmıştır. İstifhâm-ı tasavvuri yüklem dışındaki öğelerin sorulmasıdır. İstifhâm-ı tasdiki yüklem gerçekleşip gerçekleşmediğinin sorulmasıdır. İstifhâm edatı "mi" sözüdür. Eğer mi soru edatı müsneden başkasına sorulursa bu mutlaka istifhâm-ı tasavvuridir.

Eğer müsned bir cinsten olmayacak şekilde tekrar edilirse ve müsnedün ileyhe yaptırılan fi'lin türü sorulursa bu da istifhâm-ı tasavvuridir.

Eğer müsned tekrar etmez veya tekrar eder de bir cinsten olursa istifhâm-ı tasdiki olur.

Bazen istifhâm edatları gerçek anlamlardan çıkarılarak haber anlamında kullanılır. Yani sorulan şey konuşan kişi tarafından bilinirken anlamı kuvvetlendirmek için soru sorulur. İstifhâm-ı inkârî ve ikrârî soru anlamı dışına çıkılarak haber olarak kullanılan istifhâmdandır. Soru cümlesi olumsuzsa "istifhâm-ı ikrârî" olur, olumluysa "istifhâm-ı inkârî" olur. Bazı istifhâmlar ricâ manasına gelir.

Böyle sözde soru cümleleri tehdîd, ta'zîr, tevbîh yani gözdağı verme ve azarlama gibi bazı anlamları da içerir.

13.Ders

13. derste M. Hayrî **emir** konusuyla giriş yapar. Emirler; zorunluluk, serbest bırakma, gözdağı veya öğüt verme, saygı gösterme, alay etme, tesviye ("İster gel, ister

git." cümlesinde olduğu gibi eşdeğer iki seçeneği sunmak), dinleyeni zor durumda bırakma gibi gizli anlamları içerir. Yazar bu tabirleri tanımlamadan örnek vererek açıklamayı tercih etmiştir.

Bu kısımdan sonra **nidâ** mevzusuna geçilmiştir. Nidânın sözlük anlamı ve terim anlamları verilmiştir. Lugat anlamı çağırarak, terim olarak ise muhataba özel edatlarla hitap etmek anlamları verilmiş ve seslenilen kişiye münâdâ dendiği belirtilmiştir. Osmânlıcada “ya!, a!, ey!” sözleri nidâ edatlarındandır. Bu edatlardan “ya!” uzak için, “a!” yakın için, “ey!” hem yakın hem uzak içindir.

Bazen nidâ edatları kullanılmadan münâdânın isminin son hecesi uzatılarak seslenilebilir.

Hayrî Bey nidâdan sonra **temennî** konusuna geçmiştir. Temennînin arzu etmek anlamına geldiğini ve “ah, keşke” gibi sözcüklerin temenni ifade ettiğini söylemiştir. Bu tarz sözcüklerin olduğu cümlelere “mütemennî” dendiğini belirtmiştir. Bazen bu iki temenni sözcüğünün aynı cümlede kullanılabileceğini söylemiş. Bazen de temenni anlamının cümlede gizlenebileceğini örnek cümleyle açıklamıştır.

“‘‘Āh bugün dersimi hangi kitâbdan belleyem.’’ denilir ki işbu cümleñ içinde ‘‘Kāşkî kitâbımı evde unutmayaydım.’’ gibi bir mahzûf olduğu añlaşılır.’’(Hayrî, 1890: 29)

Bazen temenni tenezzül anlamına gelir ve “barî” kelimesiyle kullanılır.

14.Ders

14. ders inşâ-ı gayr-ı talebî konusuyla başlar. Yazar inşâ-i gayr-ı talebîyi haber cümlesi olduğu hâlde inşâ anlamına gelen cümleler olarak açıklıyor. İnşâ-i gayr-ı talebî birkaç kısma ayrılır. Bu bölümde bunların meşhûr olanlarını açıklanıyor.

Tereccî, sözlükte “ummak” manasına gelir. Terim olarak ise özel bir tabirle “ümit göstermek” anlamındadır. Türkçede “ola ki”, “umarım ki”, “şayet ki”, “korkarım ki” sözleri tereccîye özel edatlardır. “Korkarım ki” sözüyle başlayan tereccîlere “işfâk” denir.

Tereccî edatları gerçekleşmesi kesin olan şeyler için kullanılmaz.

Ta'accüb, medh, zemm, akd sîgâları da inşâ-i gayr-ı talebidendir. Ta'accüb, medh, zemm sîgâları genellikle istifhâm edatları ile yapılır. Bunların üçüne birden istigrâb denilir.

“Aya, acaba, zihî” sözleri de istigrâb içeren cümlelerdendir. Fakat bunlardan zihî lafzı bazen alay etmek, bazen beğeni ifade etmek için kullanılır.

Akid sîgâları yani antlaşma söylemleri de alışverişte kullanılan “aldım, sattım.” gibi sözlerdir.

15.Ders

Bu ders **müsnedün ileyh (özne)** bahsiyle başlar. Yazar sözün birinci temel ögesinin müsnedün ileyh olduğunu söyler. Mehmet Hayrî dilimizde cümle yapmak için öncelikli şartın müsnedün ileyh olduğunu ve sonra “nesne, hâl, temyiz, zarf” gibi ögelerin ve nihayet müsnedin getirilmesinin kural gereği olduğunu belirtir.

Bazen “kasr” (anlam tahsisi) ve şiirin zorunlu kıldığı sebeplerden dolayı müsnedün ileyh olması gereken yerde olmaz.

Müsnedün ileyhın söylenmesi ve gizlenmesi konusunda Hayrî Bey zikrinin gerekli olduğunu söyler. Fakat bazen açık ipuçlarından dolayı kaldırılması gerekebilir.

Bazen istenen şey asıl fi'lin oluşunu haber vermektan ibaret olduğu için müsnedün ileyh kaldırılır ve müsned edilgen olarak söylenebilir. Bazen de genelleştirmek için asıl müsnedün ileyh söylenmeyip sıfatlardan birinin zikriyle yetinilebilir.

Müsnedün ileyhın bu yolla kaldırılması lüzumluyken bazen söylenmesi gerekli olur. Bu da “hasr, ziyâde-i izâh, izhâr-ı ta'zîm, teberrük ve istilazâz” gibi ilgilerden dolaydır.

Bazen de yine bu gibi ilgilerden dolayı müsnedün ileyhın bir kere söylenmesi ile yetinilmeyip tekrarı cihetine gidilir.

M. Hayrî müsnedün ileyhın ma'rife olmasını belirli bir manâya delâlet etmesi ve nekre olmasını da belirsiz bir manâya delâlet etmesi olarak izah etmiştir.

16. Ders

16. derste Türkçede **ta'rîf**in üç çeşidi olduğu söylenmiştir. Birincisi “ta'rîf-i vaz'î”, ikincisi “ta'rîf-i lafzî”, üçüncüsü “ta'rîf-i manevî”dir.

Ta'rîf-i vaz'î iki türdür. Birincisi soyut kullanım sebebiyle bilinen bir şahsa delâlet eden sözlerdeki ma'rîfelik yani belirliliktir. İkincisi bilinen şahsa delâleti irâdeye muhtaç olan sözlerdeki ma'rîfeliktir. Zamîrler, işaret sıfatları, mevsûller yani bağlaçlar gibi.

Ta'rîf-i lafzî, kendilerinde belirtme alâmetleri bulunan kelimelerdir. Osmanlıcada belirtme eki “y”(-i,-ı, -u,-ü) dir. Mektubu yazdım, kitabı gönderdim. Cümlelerindeki mektup ve kitap bilinen mektup, kitaptır.

Ta'rîf-i manevi, bağlamın sağladığı ipuçlarından biriyle delâleti bilinen cins isimlerdeki belirliliktir. Bu da dörde ayrılır. Birincisi, bir cins isimden bağlamsal ipuçlarından biriyle bilinen bir ferdi kastetmektir. “Kitap geldi, müdür efendi yollamış.” gibi ki buna “ta'rîf-i hârici” denir. İkincisi bir cins ismin delâlet ettiği anlamlardan yalnız birisini kastetmektir. “Sobacı geldi.” gibi ki buna “ta'rîf-i zihni” denir. Üçüncüsü, bir cins isimden delâlet ettiği varlığın hakikatını ve mahiyetini kastetmektir. “Tütün insana zararlıdır.” gibi ki buna “ta'rîf-i cinsî” denir. Dördüncüsü bir cins isimden içerdiği anlamların ayrı ayrı hepsini kastetmektir. “Kuş uçar.” gibi ki buna “ta'rîf-i istiğrâk” denilir.

İstiğrâk da iki türdür. Birisi “istiğrâk-ı hakîkî” diğeri “istiğrâk-ı örfî”dir. İstiğrâk-ı hakîkî, sözün kapsadığı sözlük anlamına göre bütün unsurlarını içermesidir. İstiğrâk-ı örfî, örf bakımından sözden anlaşılan unsurların hepsini kapsamaktır.

İstiğrâk-ı hakîkî ve istiğrâk-ı örfîden genel bir şekilde anlaşıldığı gibi ta'rîf-i zihni belirlilik ile belirsizlik arasında bir araç olup ne büsbütün belirli, ne büsbütün belirsizdir.

Bu bahisten sonra M. Hayrî müsnedün ileyhin tamlamayla açıklamasına geçmiştir. Müsnedün ileyhin tamlamayla da teşhis ve tahsis için açıklandığını söylemiştir. Eğer bir cins isim özel bir isimle tamlama kurarsa teşhîs için olur. “Mehmet Efendinin kitâbı” gibi. Eğer bir cins, bir isim belirsiz isimle tamlama kurarsa tahsîs için

olur. “Bir adamın evi” gibi. Müsnedün ileyhın özel isimle belirlilik kazanması kendi niteliklerinin hepsiyle ve bütün şahıslarıyla zihinde hazır bulunması içindir. Bu da ya övgüyü ya da yergiyi ifade eder.

17. Ders

17. derste Rusçuklu Mehmet Hayrî, müsnedün ileyhın zamirlerle belirli kılınabileceğini söyledikten sonra bunun da makamın, hitap (ikinci şahıs), gaybet (üçüncü şahıs), tekellüm (birinci şahıs) olmasıyla ilgili olduğunu söyler (Ben geldim. Siz gittiniz. O gördü.). Müsnedün ileyhın zamir ile belirtili olmasının özel isimdeki belirtililik durumu gibi olduğunu ifade eder.

Hitâpta asıl olan belirli olmaktır. Bazen genelleştirmek için belirsiz de olabilir.

Bazen şahıs eklerinin tekilleri yerine çoğulları tevazu için ve muhataba saygı için kullanılabilir. "Geldim" yerine geldik, "teşrif buyurun" yerine "teşrif buyurunuz" gibi.

Müsnedün ileyhın işaret zamirleriyle belirtili kılınması ise müsnedün ileyhın zihnen ya da haricen hazır bulunuşunu ifade içindir. Bazen bir kişiyi yüceltmek için de kullanılabilir. Fakat karşıdakine işaret etmek hor görme anlamına da gelebilir.

Müsnedün ileyhın sıfat-fiillerle belirli kılınması ise genellikle sıfat-fiil cümleciğiyle ifade edilen durumdan başka ahvalin bilinmemesinden ileri gelir. “Reisdere çiftliğini basan haydudlar tutuldu.” gibi.

Bazen müsnedün ileyh, söylenmesi ayıp görüldüğünden ve bazen de haberin hangi esasa bağlı olduğunu îmâ için sıfat-fiil cümleciğiyle belirtili hâle getirilir. Bazen de muhatabın ya da diğer birinin hatada bulunduğunu göstermek için müsnedün ileyhın sıfat-fiille ile ta’rîfi yoluna gidilir. “Dersine çalışan mükâfat görür, çalışmayan da cezâlanır.” gibi. Bu cümlelerden sıfat-fiiller kaldırılırsa hükümler sebatsız kalır.

Müsnedün ileyhın tenkîri (belirtisizliği) konusunda Hayrî Bey müsnedün ileyhte asıl olan “ma’rîfe” olmak iken bazı defa tenkîri cihetine gidilir, der. Bir adam geliyor, gibi. Bazen yüceltmek ve bazen de küçültmek için olur. Nekre olan cümleler olumsuzsa umûmiyet anlaşılır. Tefhîme mişâl: “Hasan Efendiye bir hâl oldu ki ta’rif edemem.” Taşğire misâl: “Düşmanın bir oku bin okundan ziyâde te’sir eder.”

Müsnedün ileyhın sıfat ile nitelendirilmesi tahsîs, yani ihtimâli ortadan kaldırmak içindir. Bazen övmek, yermek açıklığa kavuşturmak ve merhamet için de olur.

Yazar, müsnedün ileyhın te'kîdini bazen kuşkuyu gidermek (Kitabı Ahmet kendi yazdı.) ve bazen de "ihâta-ı efrâd" için yani tüm fertleri kapsama amaçlı olduğunu söyler (Tüm öğrenciler derstedir.).

Müsnedün ileyhın beyânı, bazen izâh ve bazen muhatabı yüceltmek için olur.

18. Ders

18. dersten itibaren Rusçuklu Mehmet Hayrî, **müsned (yüklem)** konusuna geçer. Müsned, sözün temel unsurlarındandır ve daima müsnedün ileyhten sonra gelir.

Müsnedin ipuçlarından biri varsa müsned cümleden çıkarılır. Müsnedin kaldırılması ile ilgili ipucu varken bazen söylenmesi gerekebilir. Bu da "ihdâs-ı ta'accüb, gabavete telmih, tehdid ve tevbîh" yani anımsatma, gözdağı verme, azarlama gibi amaçlar dolayısıyladır. Mehmet Hayrî bu durumları şöyle örneklemiştir:

"İhdâs-ı ta'accübe mişâl: "Bu güzel resmi kim yaptı." diyene "Şu küçük çocuk." demek gibi. Ğabâvete telmihe mişâl: Kâ'inâtı kim yaratdı." su'aline "Cenâb-ı mevlâ yaratdı." diye cevâb vermek gibi." (1890, 40)

Tehdide mişâl : "Bu camı kim kırdı." diyene cevâben "Ben kırdım." demek gibi. Tevbîhe mişâl. Derse çalışmadığından tolayı tekdîr edilen bir şâkirdiñ anlamamazlıktan gelerek hocasına "Kim çalışmıyor." demesine muķâbil "Sen çalışmıyorsuñ?" cevâbını alması gibi. (Hayrî, 1890: 41)

Müsned de müsnedün ileyh gibi ve çeşitli nüktelere/amaçlara binaen "özel isim, mevsuliyetle, izafetle" ta'rîf olunur ve çoğunlukla ta'rîf ve tenkîrden bağımsız olur.

Bazen müsnele belirsizlik edatı dâhil olur. Bu da ya birlik ya da yüceltme içindir.

Müsnedin tavsîfi, te'kîdi, beyânı müsnedün ileyh gibidir.

Mehmet Hayrî Bey müsnedin takdiri konusunda, müsnedün ileyh birkaç tane ve bir cinstense her müsnedün ileyh için atıf yoluyla bir müsned takdir ve nihayet kelâmda yalnız bir müsnedin söylenmesiyle yetinilir, der.

Bu bölümde dikkat edilecek bir başka husus müsnedin hangi durumlarda tekil ya da çoğul olacaktır. Eğer müsnedün ileyh (özne) birden fazla ise müsned (yüklem) tekil olur. Eğer topluluğun her bir bireyine ayrı ayrı isnad edilmişse müsned çoğul olur.

Hayrî Bey bu açıklamalardan sonra “**tağlib**” konusunu kısaca izâh etmiştir. Sözlükte galebe getirmek, terim olarak ise aralarında ilgi bulunan iki şeyden birini kendisinden sonra gelene tercîh etmektir. Eğer müsnedün ileyhler birkaç tane ve çeşitli olur yani kimi ga’ib (üçüncü şahıs), kimi muhatab (ikinci şahıs), kimi mütekellim (birinci şahıs), bulunursa müsned-i tağlib yoluyla müsnedün ileyhlerin üstün olanına tâb’i olur. Tekellüm hitaptan ve hitap gaybetten üstündür. Şöyle ki tekellüm ve hitâbın ve gâ’ib ve tekellümün bir araya gelmesinde müsned çoğunlukla cem-i mütekellim (birinci çoğul) şeklindedir.

“*Misaller: “Ĥasan Efendi, Mehmet Efendi dersi okuduk.” , “Ĥasan Efendi ve sen dersi bilmiyorsun.” , “Sen ve ben dersi belledik.” gibi.*” (Hayrî, 1890: 42)

19. Ders

19. derste M. Hayrî **isnâd** konusuna geçmiştir. Isnâd, bir şeyin diğer bir şeyde gerçekleşip gerçekleşmediğini beyân etmektir. Isnâdda müsnedün ileyh ile müsnedin zatı itibarıyla bir, anlam itibarıyla aykırı olmaları şarttır. Böyle olmazsa haberden fayda ortaya çıkamaz.

Isnâda fi’l cümlelerindeki yapı unsurları ve isim cümlelerinin olumlularında “-dır” ve olumsuzlarında “değil” edâtları delâlet eder. “Var, yok” lafızları da haber edatına delâlet edebilir.

Isnâd ya haberi karşıdakine anlatmak ya da konuşanın haberi bildiğini muhatabın durumunu göz önünde bulundurmak içindir. Bundan dolayı karşıdakinin durumuna uymak gerekir.

Eğer muhatap kendisine haber verilecek hükmün manası konusunda tereddütlü değilse isnâd sade olur. Eğer muhatap mütereddid ise isnâdın pekiştirilmesi (te’kîd) güzel görülür. Eğer muhatap münkirse isnâdın pekiştirilmesi vâcip olur. Bazen muhatap

münkir olmadığı hâlde, hükmün gereğince hareket etmediği için münkir gibi kabul edilerek isnâd pekiştirilir.

Türkçede “muhakkak, hakîkaten, sahîhen, gerçekten, elbette, şüphesiz, ona ne şüphe, doğrusu” sözleri te’kîd sözlerindedir. Yeminler de isnâdı pekiştirirler. Bunun yanında “asla, kat’a, hiç” sözleri pekiştirmeyi ortadan kaldırmak içindir.

Duyulan geçmiş zaman, gelecek zaman ve gereklilik kiplerine eklenen “-dır” lafzı da te’kîd içindir.

Sözün sonuna eklenen “a, ya, ye” lafızları da isnâdı pekiştirmek içindir.

Bunlar isnâdı “te’kid ile redd-i inkâr” makamlarında kullanıldıkları gibi “istihkâr (hor görme), istihzâ (alay etme), istilzâz (hoşa gitme), tevbih (azarlama)” makamlarında da kullanılır.

20.Ders

Yazar 20. dersten itibaren cümledeki tamamlayıcı unsurlar (yardımcı ögeler) konusuna geçer. Sözdeki amacı isnâddaki hükümden daha fazla detaylandırmak için cümleye “sıfat, hâl, temyiz, mef’ûl, zarf” gibi bir takım unsurlar eklenirse haberdeki amaç o kadar artar. Eklenen bu ögelerden her birine “kayd” denir.

Kelâmda müsnedün ileyle müsnedden başka hangi kayıt mevcutsa hükmün dayanağı odur ve kayıtlar birden fazla ise en sondaki vurgulanandır.

“Sıfat” yalnızca nitelenen ismin durum ve özelliklerini bildirir.

“Hâl” (durum zarfı), ya failin (özenin) ya da mef’ûlun (nesne, tümleç) durumunu bildirir. Bazen fi’lin nasıl meydana geldiğini anlatır. M. Hayrî hali (durum zarfını) Arapça dil bilgisi kurallarına göre açıklamıştır.

Mehmet Hayrî, hâl bahsinden sonra mef’ûl konusuna geçer ve mef’ûlün iki çeşit olduğunu söyler. Biri “mef’ûl-ı sarîh” diğeri “mef’ûl-ı gayr-ı sarîh”tir. “Mef’ûl-ı sarîh mef’ûlün bih (nesne)” demektir. Bazen bir geçişli fi’lin yalnız bir fâ’ile aidiyeti kastedilerek mef’ûl-ı sarîh kaldırılır. Bazen bu eksilteli kullanım “genelleştirme” amacıyla gerçekleştirilir.

Mef’ûl-ı sarîh belirtili olursa fi’lden ayrılabilir. Fakat belirtisiz olursa ayrılamaz.

“O kitābı dün aldım.” denilebilirse de “Bir kitāb bugün aldım.” denilemez.”(Hayrî, 1890: 47)

Mef’ûl-ı gayr-ı sarfî(dolaylı tümleş), izâfet harflerinden(hâl ekleri) biriyle kullanılan isimdir.

“Mef’ûl-ı mutlak”, fi’lin manasını pekiştirmek için fi’le aynı kökten gelen isim fiillerin meful olarak kullanılmasıdır (Bir vuruş vurdum.) .

“Temyiz”, nisbette îbhâmı (belirsizlik) ortadan kaldırmak içindir. Bu konu Arap dil bilgisine göre açıklandığından ayrıntıya girilmedi.

“Zarf” ikiye ayrılır. Birincisi yeri gösteren zarflardır. Bunlara zarf-ı mekan ve ikincisi bir zamanı gösteren zarflardır ki bunlara da “zarf-ı zaman” denir.

Osmanlıcada tenvinli olarak kullanılan Arapça isim ve masdarların tenvînleri kaldırılarak yerlerine “de” getirilir ve manâ sahih olursa zarf, “olarak” getirilirse hâl, “için” getirilirse mef’ûlün leh ve “-ce” getirilirse temyîz olduğu anlaşılır.

21. Ders

Mehmet Hayrî Bey, zarf konusundan sonra **kasr** bahsine geçmiştir. Kelimenin sözlük anlamını verdikten sonra ıstılahtaki anlamını vermiştir. Kasr, lugatte kısaltmak, hapsetmek anlamlarındadır. İstılahta bir şeyi diğer bir şeye tahsis etmektir ki bu da müsnedün ileyle müsnedin ve nesne, tümleş gibi yardımcı ögelerin ibaredeki yerlerinin değişmesinden ileri gelir. Böyle değişiklikler sebebiyle yapılan kasrlar cümlenin yapısından kaynaklı olup kelimelerin "vazî:asli anlam" delâletlerinden biri değildir.

Kasrda bir nisbet-i selbiyye (olumsuz) bir de nisbet-i îcâbiye(olumlu) vardır. Yazar bu açıklamadan sonra konuyu örnekle açıklar.

“Meşelâ: “Şâ’ir ‘Abdu’l-ḥakḥ Hâmid Beydir.” denilince ‘Abdu’l-ḥakḥ Hâmid Beyiñ şâ’ir olmaqlığı ile beraber ondan başkasının şâ’ir olmaması gibi iki hüküm çıkarılır ki hüküm-i evvel kaşrıñ nisbet-i icâbiyesidir ve hüküm-i şânî nisbet-i selbiyyesidir.”(Hayrî, 1890: 49)

Bazen bu hükümlerden biri kapalı, diğeri açıktan söylenir.

Nesne, tümleş vb. yardımcı ögelerin konumunun değişmesinden ortaya çıkan kasrlarda fi’le en yakın bulunan sözcük ya da sözcük grubu üzerinde kasrın hükmü (cümle vurgusu) gerçekleşir.

Türkçede kasr için “ancak, fakat değil, başka, yalnız, hemen, illa, mâ’ada, belki” edatları kullanılır.

M. Hayrî, bu dersin devamında kasrlarla ilgili bazı sınıflandırmalar yapmıştır.

22.Ders

Ruşçuklu Mehmet Hayrî Bey 22. derse “**atıf**” konusuyla başlamıştır. Ona göre atıf ya bir kelimeyi diğer bir kelimeye ya da bir cümleyi diğer bir cümleye bağlamaktır. Türkçede atıf edatı “de” sözüdür. Mehmet Hayrî “ve”nin konuşma dilinde kullanılmaması sebebiyle bazı dil bilimcilerin Türkçe bir bağlaç olarak kabul etmeye yanaşmadıklarını, fakat yazı dilinde kullanımına şiddetle lüzûm görüldüğünden atıf bağlacı saymanının uygun olacağını söyler.

Cümle ve kelimelerin aralarında ortak yön bulunursa yani aralarında “tezâyüf, tezat, temâsül” gibi alakalar varsa atıf edatları ile biri diğerine atfedilir ve evvelki cümle veya kelimeye “matufun aleyh” ve sonrakine “matuf” denir.

Atıf çoğunlukla manen olur. Hayrî Bey, atıfta dikkat edilecek şeyin “matufun aleyhle matuf” arasındaki ortak yön olmaksızın atıf yapılması olduğunu söyler. Bazen ortak yön bulunsa bile iltifâta değer olmaması sebebiyle atıf yine uygun olmaz.

“Müsâvât”, ifadeyi düşüncelere ve duygulara uygun düşürmek, yani sözün anlatılmak istenilen fikre az ya da çok uygun olmasıdır. Bazen fikir iki tarz ile ifade olunduğu hâlde bu üslûbun her ikisi de müsâvâta uygun olmayabilir.

23. Ders

Mehmet Hayrî Bey, **îcâzı** ise düşünceden az ifâde ile istenilen manayı tamamen anlatmak olarak tarîf eder. Bu düşüncesini fıkıh ilminden aldığı “Kelâmın i’ mâli ihmâlinden evlâdır.” sözüyle destekler. Kanunların düzenlenmesinde, ilim ve fen kitaplarının yazımında anlaşılmazlıktan uzak olmak koşuluyla îcâza uyulması gerektiğini belirtir. Fakat söz, istenilen manadan az olursa ve anlam hakkıyla ifâde edilemezse, “îcâz-ı muhil ya da ihlâl” denilir ki bu tür îcâz, maksadı ve sözün ahengini bozacağından belâgatçe makbul sayılmayacağını söyler. Îcâzı ikiye ayırır. Birincisine îcâz-ı hazf, ikincisine îcâz-ı kasr dendiği anlatır.

“İcâz-ı hazf”, sözün ipuçlarıyla veya akıl yürütmekle bulunabilen sözün öğelerinden birinin ya da cümle unsurlarından birinin eksiltilmesidir. “İcâz-ı kasr” ise az sözle çok mana ifâde etmektir.

Mehmet Hayrî icâzdan sonra **itnâb** bahsine geçer. Itnâbı, söylenmek isteneni bir amaca binaen, istenilenden daha fazla sözle anlatmaktır, diye tanımlar. Ona göre bir şeyi icmâl ve sonra tafsil etmek de itnâb kabul edilir. Bunu şu örnekle açıklar:

“İnsân kıocadıķca kendisinde iki haşlet gencelir; bunlardan biri hırş diğeri tül-ı emeldir.” gibi.”(Hayrî1890: 55)

Eğer fazla söz fayda sağlamıyorsa ve maksadı da ihlâl etmiyorsa “tatvîl” denir. Eğer sözü ziyadeleştirme hem fayda sağlamıyorsa hem de maksadı ihlâl ediyorsa “haşv” denir.

24.Ders

Ruşçuklu Mehmet Hayrî, meanî bölümünden sonra kitabın ikinci ana bölümü olan **beyân** konusuna geçmiştir. Bu bölüm kitapta 15 sayfa kadardır. Bu kısım aynı zamanda 24. dersin başladığı yerdir.

Mehmet Hayrî, beyân ana başlığı altında duygu ve düşüncenin kaç şekilde ifâde edilebileceğini anlatır. Maksadın üç yolla dile getirilebileceğini söyler ki bunlardan birincisi hakikat, ikincisi mecâz, üçüncüsü kinayedir.

Yazar, sözün gerçek anlamında kullanılmasına “hakikat”, sözün gerçek anlamının dışında kullanılmasına “mecaz”, sözün gerçek anlamının anlaşılmasına engel bir durum bulunmamakla beraber gerekli anlamlardan birinde kullanılmasına “kinâye” dendiği söylemiştir.

Mecâzın ikiye ayrıldığını söyleyen Mehmet Hayrî Bey, birincisine “mecâz-ı aklî”, ikincisine de “mecâz-ı lugavî” dendiği belirtir.

Mecâz-ı aklî isnâdda mecazdır. Bu bir fi’li, gerçek failine değil de sebebine, mekânına, zamanına isnâd etmektir. II. Mehmet İstanbul’u feth etti. Dere coştı. Bahar etrafı yeşertti, gibi.

Yazar bazılarına göre mecâz olan şeyin diğer bazılarına göre hakikat olabileceğini söylemiştir. “Yağmur yeri ihya etti.” sözü böyle bir sözdür. İnançlı birine göre bu söz mecazdır; bir inançsızına göre hakikattir.

25. Ders

Bu ders **alaka** konusuyla başlar. Bir sözün, anlamının lazımı olan durumlardan biri kastedilecek şekilde mecâzen kullanımına sebep olan ilgidir. Eğer bu ilgi benzerlikten başka bir alaka ise “mecâz-ı Mürsel”, eğer benzerlik alakası ise “isti’âre”dir.

Mehmet Hayrî Türkçede en çok kullanılan başlıca “mecâz-ı Mürsel” alakalarını şu şekilde sıralamıştır:

1. Külliyyet cüz’iyet alâkası (parça-bütün ilişkisi): Bütün zikredilerek parça kastedilir ya da parça zikredilerek bütün kastedilir.

2. Hâliyyet mahalliyet alâkası (iç-dış ilişkisi): Ya mahal (yer, mekan) zikredilip hâl (o yerde bulunan şey veya kişi), ya hâl zikredilip mahal kastedilir.

3. Sebebiyyet müsebbebiyet alâkası (sebeup-sonuç ilişkisi): Sebep zikredilip sonuç ya da sonuç zikredilip sebep kastedilir.

4. Umumiyyet hususiyet alâkası (genel-özel ilişkisi): Genel anlama delâlet eden bir kelimenin özel anlamda kullanılması ya da özel anlamdaki bir kelimenin genel anlamda kullanmasıdır. İlkine “zıkr-i âmm (genelin söylenmesi) irâde-i hâs” (özelin kastedilmesi), ikincisine “zıkr-i hâs irâde-i âmm” denir.

5. Âliyyet alâkası (araç ilişkisi): Bir şeye mahsus olan aleti zikrederek o şeyi irade etmektir.

6. Kevniyyet alâkası (sonralık ilişkisi): Bir şeyi geçmişteki hâlinin ismiyle zikretmektir (Kırk yaşındaki birine "İyi bir çocuktur." demek gibi.).

7. Evveliyet alâkası (öncelik ilişkisi): Bir şeyi sonradan alacağı isimle zikretmektir. Mehmet Hayrî bu alâkaları sıraladıktan sonra genel kullanıma ve kavrayışı zorlaştıracak durumlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgular.

26. Ders

Ruşuklu Mehmet Hayrî 26. derste **teşbîh (benzetme)** konusuna geçer. Teşbîhi, bir şeyi nitelikte ortaklığı bulunan bir başka şeye benzetmek olarak tanımlar. Teşbîhin isti'ârenin aslı olduğunu söyleyen yazar, teşbihin “müşebbeh” (benzeyen), “müşebbehün bih” (kendisine benzetilen), “vech-i şebeh” (benzetme yönü), “edât-ı teşbih” (benzeme edatı) olmak üzere ögeden meydana geldiğini belirtir.

Müşebbeh ile müşebbehün bih teşbihin asıl taraflarıdır, vech-i şebeh ise müşebbehin müşebbehün bihe benzetilmesinde vasıtaadır. Türkçede "gibi, sangi, güyâ" vb. sözcükler çoğunlukla kullanılan benzetme vasıtalarıdır. Dilimizde teşbîh edâtları hangi kelimenin sonuna gelirse o kelime müşebbehün bihtir.

Teşbîhin şartı iki tarafın olmasıdır. Fakat bazen bir ipucundan dolayı taraflardan biri söylenmeyebilir.

Teşbîh, unsurlarının kullanılıp kullanılmamasına göre dörde ayrılır. Birincisi teşbîh-i mufassal, ikincisi teşbîh-i mücmel, üçüncüsü teşbîh-i mürsel, dördüncüsü teşbîh-i belîğdir.

“Teşbîh-i mufassal”, teşbîhde vech-i şebehin zikredilmesiyle olur. “Teşbîh-i mücmel”, vech-i şebehin teşbîhde zikredilmemesidir. “Teşbîh-i Mürsel”, benzetme edâtının teşbihte söylenmesidir. “Teşbîh-i belîğ”, teşbîhte benzetme edâtının kaldırılmasıyla yapılır.

Mehmet Hayrî, bu dört çeşit teşbîhin ikişer ikişer her bir maddede toplanabileceğini söyler. Bunların birincisine “teşbîh-i mufassal-ı Mürsel”, ikincisine “teşbîh-i mufassal-ı belîğ”, üçüncüsüne “teşbîh-i mücmel-i Mürsel”, dördüncüsüne “teşbîh-i mücmel-i belîğ” dendiğini belirtmiştir. Belâgatte birinci derece muteber olanın “teşbîh-i mücmel-i belîğ” ve ikinci derecede muteber olanın “teşbîh-i mufassal-ı belîğ” olduğunu söyler.

Mehmet Hayrî Bey vech-i şebeh itibarıyla teşbihi ikiye ayırmıştır. Birincisine “teşbîh-i âdî” ya da “teşbîh-i karîb-i mübtezel”, ikincisine “teşbîh-i garîb” ya da “teşbîh-i ba'id-i garîb” dendiği açıklamıştır. Teşbîh-i âdî, vech-i şebehin ilk nazarda hatıra

gelebileceği teşbîhlerdir. Teşbîh-i garîb, vech-i şebihin belirlenmesinde düşünmeye ihtiyaç duyulan benzetmelerdir.

27.Ders

27. derste Rusçuklu Mehmet Hayrî teşbîhi tarafeyni bakımından dörde ayırmıştır. Birincisi “basiti basite”, ikincisi “mürekkebi mürekkebe”, üçüncüsü “basiti mürekkebe”, dördüncüsü “mürekkebi basite” teşbîhtir.

Basiti basite teşbîh iki tarafı basit olduğu hâlde hiçbirinin tamlama barındırmamasıdır ya da taraflardan biri basit diğeri tamlamalı olur. Mürekkebin mürekkebe teşbîhinde iki taraf mürekkeptir. Basiti mürekkebe teşbîhte, tarafeynden birincisinin basit ikincisinin de mürekkebe olmasıdır. Mürekkebin basite teşbîhte, tarafeynden birincinin mürekkepe ikincisinin de basit olmasıdır.

Teşbîhin iki tarafı bazen çoğul olur. Eğer iki tarafı çoğul olur da müşebbeh ile müşebbehün bihler ayrı ayrı yan yana gelirse buna “teşbîh-i mefrûk” denir. Eğer müşebbehler bir tarafta ve müşebbehün bihler bir tarafta bulunursa buna da “teşbîh-i melfuf” denilir.

Vech-i şebehi oluşturan niteliği barındıran ve bu yönüyle meşhur olan genellikle müşebbehün bihtir. Fakat bazen bunun aksi olur, yani vech-i şebeh yönüyle müşebbeh tam olur. Buna da “teşbîh-i maktûb” denir.

Rusçuklu Mehmet Hayrî teşbîhin amacını şu şekilde açıklar:

“Ekşer taşvirâtda teşbîhden garaz ya müşebbehiñ beyân-ı imkânı ya izhâr-ı hâl ve keyfiyeti, yahud sâmi‘e karşı taqdir-i ahvâli husuşundan ‘ibâretidir.” (Hayrî, 1890: 66)

28. Ders

Mehmet Hayrî Bey, 28. derste **isti’âre** konusunu işlemiştir. Kelimenin sözlük anlamını verdikten sonra ıstılâhta benzerlik ilgisine binaen sözü gerçek anlamın dışında kullanmak manasına geldiğini söyler. İsti’âre eden kimseye “müste’âr”, müşebbehün bihe “müste’âr” ve bunun manasına “müste’ârün minh”, müşebbehin anlamına “müste’ârün leh” denir.

Hayrî Bey isti'âreyi, "isti'âre-i müfrede"ve "isti'âre-i mürekkebe" olmak üzere ikiye ayırır. Müfred İsti'âre tek kelimedden meydana gelen isti'âredir. Bu da ikiye ayrılır. Birincisine "isti'âre-i musarraha" (açık isti'âre) ikincisine "isti'âre-i mekniyye" (kapalı isti'âre) denilir. İsti'âre-i musarraha, müste'ârün minh sözü söylenerek karîne delâletiyle müste'ârün lehi kastetmektir. İsti'âre-i asliye, müste'ârün minhin zikredilen sözünün cins isim ya da mastar olmasıdır. İsti'âre-i tebe'iyye, müste'ârün minhin sözünün fi'lin kendisi, sıfat-fi'l ya da harf olmasıylaadır. Özel isimlerde isti'âre yapılmaz.

İsti'âre-i musarraha üçe ayrılır. Bunlar "mutlaka", "mücerrede", "müreşşaha"dır. İsti'âre-i mutlaka, müste'ârün minhe uygun olarak ipuçlarından başka bir şey söylenmemesidir. İsti'âre-i mutlaka, müste'ârün minhe ve müste'ârün lehle ilgili olarak ipucundan başka bir şey zikredilmemesidir. İsti'âre-i mücerrede yalnız müste'ârün lehi açıklayıcı bir unsurun kullanılmasıdır. İsti'âre-i müreşşaha, yalnız müste'ârün minhle ilgili açıklayıcı unsurun söylenmesidir. İsti'âre-i mekniyye, müste'ârün minhin sözünün açık söylenmemesi ve müste'ârün lehin sözü ile müste'ârün minhle ilgili bir şey söylemektir. İsti'âre-i mekniyyenin karînesi isti'âre-i tahyiliyyedir ve bunlar birbirinden ayrılmazlar.

İsti'âre-i mürekkebe, temsil yoluyla yapılan isti'âredir. Burada vech-i şebeh ortaktır. Buna "isti'âre-i temsiliyye" de denir. İsti'âre-i temsiliyye herkesçe duyulmuşsa "darb-ı mesel adını alır.

29.Ders

Mehmet Hayrî Bey, 29. derste **kinâye** konusunu giriş yapar. Kinâyenin sözlükte gizlemek anlamına geldiğini, terim olarak ise bir sözü gerçek anlamının anlaşılmasına engel bulunmamakla beraber anlamın gereklerinden (lazımlarından) birinde kullanmak olarak tarif eder. Bu vecihle kullanılan söze meknî bih ve bunun delâlet ettiği anlama

meknî anı dendiğini belirtmiştir. Mekkî-i anı ya zât olur. şaraptan kinâye olarak “ümmü’l-habâ’is” (kötülüklerin anası) demek gibi. Ya sıfat olur. Hamakattan kinâyeten “sade dil” demek gibi. Ya nisbet olur. Sehâvetten kinâyeten “kapısı açıktır” demek gibi.

Mehmet Hayrî, kinâyeyi, “ta’rîz, telvîh, remz, îmâ, işâret” gibi kısımlara ayırır. Ta’rîz, sözü ustalıkla açık anlamda söyleyerek anlamın gereğine yönlendirmektir. Telvîh, kastedilen anlama geçmek için sözün gerçek anlamıyla kinâyeli anlamı arasında birçok vasıtanın bulunmasıdır. Remz, kastedilen anlama ulaşmak için aracın az olması ve işaret edilen anlama delâletin gizli bulunmasıdır. İmâ, lâzım ve melzûm arasındaki vasıtanın az olması ve melzûmda gizlilik bulunmasıyla birlikte manaya ulaşmak için düşünmeye ihtiyaç duyulmasıdır. Mehmet Hayrî Bey, işâretin de îmâ gibi olduğunu söyler. Yani bunda da anlama intikal için düşünmek gerekir.

Mekkî anı sıfat ve nisbetten başka bir şey olursa meknî bih ya bir basit bir anlamdan ibarettir ya da meknî bih topluluk anlamından ibarettir. Bu iki takdirde meknî bihden meknî anı intikal için düşünmeye ihtiyaç duyulmuyorsa buna resm-i nakıs denir. Eğer intikal için düşünmeye ihtiyaç duyuluyorsa “bilmece, muamma, lugaz” denir.

30.Ders

Ruşçuklu Mehmet Hayrî Bey, 30. dersle birlikte kitabın 3. ana bölümü olan **bedî** kısmına geçer. Bu bölüm 12 sayfadan oluşmaktadır.

Bedî sanatının tarifıyla konuya giriş yapılmıştır. Buna göre insan gerçek ya da mecâz olsun söyleyeceği sözü bazı estetik ifadelerle süslemek ister, buna bedî sanatı denir. Bedî sanatı “sanâyi-i maneviye” ve “sanâyi-i lafziye” olmak üzere ikiye ayrılır.

Sanayi-i maneviye, anlama ait sanatlardır. Türkçede kullanılan anlam sanatları on dört kadardır.

1. Tıbâk sanatı, “tezâd” (zıtlık), “icâb” (olumlu) ve “selb” (olumsuz) gibi durumlara tekabül eden şeyleri bir araya getirmektir. Buna “tezâd, mutâbakat” da derler.

2. Müraât-ı nazîr sanatı, aralarında ilişki olan kelimeleri bir arada kullanmaktır.

3. Müşâkale sanatı, bir kere zikredilen bir sözün önceki anlama aykırı olarak tekrar söylenmesidir.

4. Aks sanatı, sözün bir parçasını diğer bir parçası üzerine getirerek söylemektir.

5. Rücû sanatı, bir sözü daha parlak, tesirli söylemek için önceki söylenen sözden geri dönmektir.

31. Ders

Sanayi-i bedînin türlerine 31. derste devam edilmiştir.

6. Leff ü neşr sanatı, birkaç söz söylendikten sonra her birine ait diğer sözlerin zikredilmesidir. İkiye ayrılır: Birincisine “leff ü neşr-i müretteb”, ikincisine “leff ü neşr-i müşevveş” denir. Leff ü neşr-i müretteb, ilk zikredilen sözlerin tertibine uyarak her birine ait diğer sözlerin zikredilmesidir. Leff ü neşr-i müşevveş, ilk zikredilen sözlerin tertibine riayet etmeksizin her birine ait diğer sözlerin zikredilmesidir.

7. Hüsn-i talîl sanatı, bir şeye gerçek dışı fakat şairane bir sebep bulmaktır.

8. Mübâlağa sanatı, bir şeyi niteliğinin ya birkaç derece üstüne çıkarmak ya da aşağısına indirmektir. Mübâlağa üçe ayrılır: Birincisine “teblîğ”, ikincisine “iğrâk”, üçüncüsüne “gulüv” denir. Teblîğ, aklen ve âdeten mümkün olan mübalağadır ki belâgat indinde makbûldür. İğrâk, aklen mümkün, âdeten mümkün olmayan mübalağadır ki belâgat indinde makul görülür. Gulüv, aklen ve âdeten mümkün olmayan mübâlağadır ki eğer şart kipiyle olursa, ya teşbîh yoluyla güzel bir anlamı içerirse ya da alay ya da şakayla söylenirse mecâz kesinlikle reddedilir.

32. Ders

Ruşçuklu Mehmet Hayrî, 32. derste teşhîs ve intâk sanatına geçer.

9. Teşhîs ve intâk sanatı, insan dışındaki varlıkları konuşurmaktır.

10. İltifât sanatı, bir üslubta söz söylerken diğer bir üsluba geçmektir. Yani söz arasında o anda doğan bir duygunun etkisiyle –konu dışına çıkmadan- sözü hitap edilen kişiden bir başkasına yönelmektir. Bu duyanın heyecanını tazelemek ve dikkatini çekerek uyarmak gibi ince sözlere bağlı bir durumdur. Bu da tekellümden gaybete, hitâbdan gaybete, gaybetten hitaba ve bunların aksine olur.

11. Tecâhül-i ârifâne sanatı, bilinen bir şeyi incelikten dolayı bilmezlikten gelmedir.

12. Berâat-ı istihlâl sanatı, konuşmanın başında konuyu ima eden söz bulundurmaktır.

13. Edeb-i kelâm sanatı, ifadesi kaba görünecek düşünce ve hususları edibane bir tavırla ve mahcup ettirmeyecek surette söylemektir.

14. Telmîh sanatı, bir beyitte ya da bir nesir parçasında bilinen bir olaya ya da bir söze işaret etmektir.

33. Ders

Mehmet Hayrî Bey 33. Dersten itibaren **sanâyi-i lafziye** (söz sanatları) konusuna geçer. Dilimizde dokuz tane bulunduğunu söyler ve bunların anlamlarını ve çeşitlerini örnekler vererek açıklar.

1. Cinâs sanatı, anlamları farklı olduğu hâlde telaffuzda birbirine benzeyen sözle kelâmı süslemektir. Birçok çeşidi vardır.

Bunlardan biri olan cinâs-ı tâm anlamları farklı olan iki sözün harf, hareke ve sükûn bakımından bir olmasıdır. Bu da iki kısımdır: Birincine “cinâs-ı tâmm-ı basit”, ikincisine “cinâs-ı tâmm-ı mürekkeb” denir. Cinâs-ı tâmm-ı basit, tek bir kelimededen meydana gelen cinaslardır. Cinâs-ı tâmm-ı mürekkeb, cinası oluşturan sözlerin en az birinin iki kelimededen meydana gelmesidir. “Cinâs-ı muharref”, aynı cinsten olan

sözlerin harflerde birlik ve harekelerde farklı olmasıdır. “Cinâs-ı kalb”, cinâsı meydana getiren harflerin sıralanışının farklı olmasıdır. “Cinâs-ı nakısta”, harflerin sayısı farklıdır. “Cinâs-ı müzâride”, ihtilâf harflerin türündedir. “Cinâs-ı lâhik”, cinâslı olan sözlerin aralarında mahreç yakınlığının bulunmamasıdır. “Cinâs-ı musahhaf”, Arap alfabesine göre farklılığın nokta yönüyle olmasıdır.

2. Seci sanatı, kelâmın fasıla diye adlandırılan anlamlı kelime öbeklerinin sonlarındaki ses birliğinden ibarettir. Bu, sözü süsleme sanatının çeşitli türleri bulunmaktadır.

“Fâsıla”, nesirde fıkraların, nazımda mısraların son kelimeleridir.

Mehmet Hayrî Bey seciyi üçe ayırır: Bunlar “seci-i mütevâzî”, “seci-i matarraf”, “seci-i murassa”dır. Seci-i mütevâzî, fâsılların hem veznen hem kafiye bakımından birlik olmasıdır. Seci-i matarraf, fasılların veznen farklı olmasıdır. Seci-i murassa, fasılların kendinden evvelki kelimelerin ikiden fazlasının hem veznen hem kafiye olarak eşit olmasıdır. Secide fasılların anlamında birlik olmaması şarttır.

3. Teşdîd sanatı, fasılalarda seci mevcut ve yeterliyken ondan evvelki harflerde ve sözlerde de seciyi tekrar etmektir. Buna “iltizâm-ı mâ-lâ yelzem” de denir.

34. Ders

Ruşçuklu Mehmet Hayrî, 34. derse muvâzene konusuyla giriş yapar.

4. Muvâzeneyi, kelâmın fasıllarının yalnız veznen eşit olması diye tanımlamıştır.

5. Tevriye sanatı, bir sözden bir nükteye bağlı olarak uzak anlamını kastetmektir. Mehmet Hayrî Bey, bazılarının tevriyeyi anlam sanatlarından kabul ettiklerini belirttikten sonra söz sanatlarından kabul eden Cevdet Paşa gibi büyük edebiyatçıların haklı görülmesi gerektiğini söyleyerek kendisinin de söz sanatı olarak

değerlendirmekten yana olduğunu göstermiştir. Zira bu sanat ile süslü bir söz başka bir dile aktarıldığında sanat zayi oluyor, diyerek bu görüşü destekliyor.

6. Reddül- acuz ale's- sadr sanatı, bir nesir parçasının ya da mısranın son kelimesini diğer nesir parçası veya mısranın başına getirmektir.

7. İştikâk sanatı, esasen bir kökten türeyen birkaç kelimeyi bir ibarede bulundurmaktır.

8. İktibâs sanatı, Kur'ân ayetlerinden, hadislerden ya da kelâm-ı kibardan aynen ya da az bir değişiklikle bir parça veya bir tabir alıp sözü güzelleştirmektir.

9. Telmi sanatı, Arapça ya da Farsça birtakım güzel parçalar/ibareler alarak sözü süslemektir.

Mehmet Hayrî Bey, sanayi-i maneviye ve lafziye hem nesirde, hem nazımda meydana gelir, der. Bunlardan sadece nazımda olan bir takım sanatların da olduğunu ve onları da “Usul-ı Şiir ve İnşa” isimli risalesinde açıklayacağını bildirir.

35.Ders

Ruşuklu Mehmet Hayrî son ders olan 35. Derste **Hatime** bölümüne geçer. Bu bölümde **secavend**in kırâat ilminde “vakf” (durak), “rücu” (dönüş), “intiha” (son bulma) gibi durumları dolaylı olarak gösteren birtakım işaretler ve alametler olduğunu bunlara secavend dendiğini ve Osmanlı ediplerinden bazılarının “işârât-ı zımniye” ve bazılarının da Fransızcadan çevrilmiş “alâmet-i tenkit” ismini verdiklerini söyler.

Mehmet Hayrî, bir şeyin bir dilde özel bir ismi olmasa ona ya yeniden bir isim koymak ya da o şey hangi dilden alınmışsa o dildeki ismiyle hatırlanması dil bilimin usulü ise de söylenen şeyin bir lisanında güzel bir ismi varsa veya sözün çevirisini bulmak mümkünken başka lisanlardaki ismiyle yad etmek dilin kıymetini bilmemek demek olacağından biz bu söylenen işaretleri gerek toplu ve gerek parça parça olsun, dilimizdeki isimleriyle veya çevrilmiş hâliyle yâd edeceğiz, der.

Mehmet Hayrî, dilimizde kullanılan noktalama işaretlerini şu şekilde vermiştir: “Nokta-i intihâ’iye” (.), “nikât-ı müfessire” (:), “nikât-ı mürsele” (...), “müfriz” (,), “müfriz-i menkut” (;), “alâmet-i istifhâm” (?), “alâmet-i istiğrâb” (!), “keşide” (-), “keşide-i menkut” (.-), “tırnak” (“ ”) “muterize” ((), [], { }).

Nokta-i intihâ’iye (nokta), sözün sonuna konur. Nikât-ı müfessire (iki nokta), tefsir, izah, tarif, bir şeyi birer birer sayıp dökmek için kullanılır. Nikât-ı mürsele, bilinen bir fikranın başını yazıp sonunu yazmamak, ya sonunu yazıp başını yazmamak için; ya da müstehcen veya ibare arasında söylenmesi caiz olmayan ve gizlenen kelime ve cümleler için kullanılır. Müfriz (virgül), manayı tamamlamak için cümleler arasına ve atıf için kelimelerin arasına konur. Müfriz-i menkut(noktalı virgül), durmak için cümleler arasına konulur ve sözün henüz bitmediğini gösterir. Alâmet-i istifhâm(soru işareti), soru içeren cümlenin sonuna konur. Alâmet-i istiğrâb (ünlem), şaşma ve hitap için konulur. Keşide (kısa çizgi) bir sözü başkalarından alındığını gösterdiği gibi istitrâd yani rivayet ve hikâye yoluyla bahsin dışında söylenen ibareleri ayırmak için kullanılır. Bu işaret soru ve cevap gibi konuşmalarda ve başlıklarda da kullanılır. Keşide-i menkut, icmal ve tafsil arasına konur. Tırnak, bir sözü diğerlerinden ayırıp müstakil etmek için kullanılır. Muterize (ayraç, parantez), ibare arasında örnek ya da başkalarının sözleri gibi parantez cümleleri için kullanılır. Bazen tırnağın yerine de kullanılır.

Ruşçuklu Mehmet Hayrî kitabın sonunda eserin Kuşadası’nda r. 2 Temmuz 1306 / m.14 Temmuz 1890’da yazıldığına dair bir ibare eklemiştir.

2.2.2. Eserin Belâgat-i Osmaniye ile Mukayesesi

Mehmet Hayrî Bey'in Belâgat isimli eserinin Türk edebiyatı içindeki yerini sağlıklı olarak tespit edebilmek için Osmanlı döneminde yazılmış diğer belâgat kitaplarıyla karşılaştırmak gerekiyor, ancak bu yöntem çalışmamızın kapsamını aşacağından Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye adlı eseriyle karşılaştırmayı uygun bulduk. Bu kitap içinde yer yer yenilikleri barındırsa da klasik belâgat anlayışını büyük ölçüde devam ettirir. Belâgat-i Osmaniye yayımlandıktan sonra edebiyat dünyasında geniş yankı uyandırmış ve klasik belâgat anlayışını sürdüren birçok yazarı etkilemiştir. Bunlardan biri de Rusçuklu M. Hayrî'dir. İki kitap karşılaştırıldığında içerik ve verilen örnekler bakımından genellikle birbirine yakın oldukları görülür.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'si (M. 1881), M.Hayrî'nin Belâgat'ından dokuz yıl önce (M. 1890) yayımlanmıştır.

1. Belâgat-i Osmaniye Dibace, Mukaddime, Lahikadan oluşan giriş, Meâni, Beyân, Bedî denilen üç ana bölüm ve Hatime bölümlerinden oluşmaktadır. M. Hayrî'nin Belâgat'ında da bu taksimat Lahika kısmı dışında benzer bir şekilde giriş Hutbe, Mukaddimeden, ana bölümler Meâni, Beyân, Bedîden ve son olarak hatimeden oluşmaktadır. Fakat M. Hayrî'nin Belâgat'in da dikkat çeken husus konuların ders ders verilmesidir. Belâgat-i Osmaniye 189, Mehmet Hayrî Bey'in Belâgat'i 86 sayfadan oluşmaktadır.

2. Belâgat-i Osmaniye, Mekteb-i Hukuk'ta verilen derslerin sonucunda yazılmıştır, Belâgat ise İzmir İdadisindeki Lisan-ı Osmanî dersleri için yazılmıştır. Hitap ettikleri zümrenin farklı olması eserlerin kapsamını, hacmini, dilini etkilemiştir.

3. Ahmet Cevdet Paşa konuları genellikle daha detaylı bir şekilde işlemiştir. Mesela hüsn-i talil sanatını M. Hayrî Bey kısa bir tanım yaptıktan sonra bir beyitle örnelemiştir. Cevdet Paşa ise aynı sanatı çok detaylı olarak izah etmiştir.

Misaller bakımından ise Cevdet Paşa her konu ile ilgili bilgi verdikten sonra genellikle yeterince örnekle mevzuyu açıklamıştır. M. Hayrî Bey’de ise örnek sayısı azdır. Biraz önce değindiğimiz Hüsn-i talil sanatını Hayrî Bey sadece bir beyitle örneklendirirken Ahmet Cevdet Paşa dokuz örnek kullanmıştır.

4. İki eserde de bazı konularda aynı örneklerin kullanılması Hayrî Bey’in Belâgat-i Osmaniye’den etkilendiği tezini güçlendirmektedir. Mesela takîd konusunu işlerken kullanılan şu iki beyit Belâgat-i Osmaniye’de kullanılmıştır.

Telh eder âdemiñ elbette mezâk-ı ‘ayşın

Bâde nüş eyle bugün eyleme fikr-i ferdâ

Şabâha kalma şem‘iz Yūsuf –āsâ olma dâmen-keş

Bizim engüştümüzden destimiz ey mâh kûtehdîr

Eserlerin genelini incelediğimiz zaman bu gibi örneklerin sayısının az olmadığını görürüz.

5. Her iki eserde de Türkçe örnekler kullanılmıştır. Belâgat-i Osmaniye’de ve Belâgat’te genellikle manzum Türkçe örnekler kullanılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa’nın hukukçu kimliği, Hayrî Bey’in ise muharrirlik yönü eserlerinde kendini göstermektedir.

“Filân efendi, Mecelle-i Ahkâm-ı ‘Adliyye oğur iken çok çalışıyordu.” (Karabey, Atalay, 2000: 26)

“Hasan Efendi kâtiptir.” (Hayrî, 1890: 22)

“Hasan Efendi yazıñı yazdıñ mı? (Hayrî, 1890: 24)

6. Ahmet Cevdet Paşa’nın eserinde bazen kendisine ait metin parçalarına rastlayabiliyoruz. Mehmet Hayrî ise kendine ait herhangi bir örnek vermemiştir.

Tecellî hâne-i hûlyâda kaldı Cevdetâ ancak

Bakıp mir'ât-ı ruhsârına hayrân olduğum yerler ((Karabey, Atalay, 2000: 32)

7. İki yazarda hem kendi dönemlerindeki şair ve yazarlardan hem de kendi döneminden öncekilere ait örnek parçalar kullanmışlardır. Hayrî Bey daha çok çağdaşlarından örnek verirken, Ahmet Cevdet Paşa önceki dönemlerden misaller seçmiştir.

8. İki yazarın verdiği misalleri açıklayış tarzları da birbirinden farklıdır. Takîd-i lafzi ile ilgili aynı beyti şu şekilde açıklamışlardır:

Fikr-i ferdâ telh eder elbet mezâk-ı 'işreti

Anma ferdâyı bugün nüş eyle bâde zevke bak

Ma'nasında olmak lâzım gelen:

Telh eder âdemiñ elbette mezâk-ı 'ayşın

Bâde nüş eyle bugün eyleme fikr-i ferdâ

beyti dahî ta'kîd-i lafzî kabîlindedir. (Hayrî, 1890: 11)

Hayrî Bey'in bu şekilde izâh ettiği beyti Ahmet Cevdet Paşa ise şu şekilde açıklamıştır:

Telh eder âdemiñ elbette, mezâk-ı 'ayşın

Bâde nüş eyle bugün, eyleme fikr-i ferdâ

beytinden şâ'iriñ murâdı, "bâde nüş eyle bugün, eyleme fikr-i ferdâ ki fikr-i ferdâ, âdemin mezâk-ı 'ayşını telh eder" demektir. Hâlbuki "telh eder" fi'li beytin evvelinde ve fikr-i ferdâ", "eyleme" fi'linden soñra âhirinde bulunmağla kelâmı ta'kîd-i lafzî vardır (Karabey, Atalay, 2000: 9).

Bu izahlara dikkat edilirse M. Hayrî, beytin sadece doğru ve yanlış hâlini verip açıklıyor. Bu durumda yanlışın ne olduğu konusunda ayrıca düşünülmesi gerekiyor. Cevdet Paşa ise yanlışlığa sebep olan durumu açıkça belirtiyor.

9. Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmaniye’de “hukuk mektebinde ders kitabı olarak takrîr edilmiş olması hasebiyle; bedîhî ve nazarî önermelerle hukukun savunulabilmesi için mantık ilminin önemli bazı ıstılahlarına” yer verir. (Hacımüftüoğlu, 1997: 221) Lahikada kısmında onun değindiği konular onun hukuk ve mantığa dair bilgisini ortaya koymaktadır. Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey ise eserini idadi düzeyi uygun olarak hazırladığı için mantık ve hukukla ilgili tabirleri kullanmamıştır.

10. Cevdet Paşa'nın, kendisi açıklamamakla beraber eserini hazırlarken Hatib el-Kazvini'nin Arapça Telhisü'l-Miftah'ı ile Hâce-i Cihan diye tanınan Mahmud b. Muhammed el-Geylani'nin Farsça Menazirü'l-inşa'ından faydalandığı anlaşılmaktadır. (Yetiş, 1992: 388) M. Hayrî'nin ise verdiği örneklerden hareketle Ahmet Cevdet Paşa'nın etkisinde kaldığı düşünülebilir.

11. Ahmet Cevdet Paşa, esrinin Dibâce bölümünde Arapça, Farsça, Türkçe'yi sarf ve nahiv bakımından değerledirir. Daha sonra meânî, beyân, bedî ilimlerinin Arap alimleri arasındaki ihtilafından bahseder ve kendisinin bunların üçünü de bir ilim olarak görüp belâgat olarak isimlendirdiğini söyler. M. Hayrî'nin Belâgat'ında ise Arapça, Farsça ile ilgili genel bir değerlendirmeye rastlayamıyoruz. M. Hayrî Bey de meânî, beyân ve bedî konusunda açıklama yaptıktan sonra bunların üçüne birden belâgat dendiğini belirtmiştir.

12. Ahmet Cevdet Paşa eserinin son bölümlerinde tarih düşürme sanatından bahseder. M. Hayrî Bey ise Hatime bölümünde Secavend başlığı altında noktalama işaretinin özelliklerinden bahsedip hangi durumlarda kullanıldığı ile ilgili örnekler verir.

13. Rusçuklu Mehmet Hayrî, tevriye konusunu işlerken bazılarının tevriyeyi anlam sanatı olarak kabul ettiğini, fakat söz sanatı kabul eden Ahmet Cevdet Paşa gibi büyük edebiyatçıların haklı görülmesi gerektiğini söyler. Bu durum M. Hayrî'nin Cevdet Paşa'dan etkilendiğini gösteren örneklerdendir.

14. M. Hayrî Bey'in bazı konularla ilgili yaptığı tanım ve açıklamalar, Belâgat-i Osmaniye’de benzer şekilde yer almaktadır.

Mesâla İltifât sanatıyla ilgili Ahmet Cevdet Paşa, “Bir üslûb üzre îrâd-ı kelâm olunur iken diğerk bir üslûba intikâl olunur ise iltifât denilir. Bu dahi kelâmda tefennün ile sâmi'in neşâtını tazelemek ve dikkat-i nazarını celb ile onu îkâz eylemek gibi nüket ü letâ'ife mebni olur.” der. M. Hayrî Bey ise, “Üslûb üzre irâd-ı kelâm olunurken sâmi'in neşâtını tazelemek ve nazar-ı dikkâtini celb ile ikâz eylemek gibi nükte letâfetlere mebni olub âhere intikâl etmektir.” der.

II.4.Değerlendirme

İncelememize konu olan Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin Belâgat isimli eseri de 19. yüzyılın son çeyreğinde sayıları artan Türkçe yazılmış belâgat kitaplarından biridir. Eser, liselerde ders kitabı olarak okutulmak için yazılmıştır. 1890'da İzmir'de basılan eser, 86 sayfadan oluşan kısa bir kitaptır.

Eserin hacimli olmaması bazı konuların etraflıca ele alınmamasına neden olmuştur. Eserin hitap ettiği kitleye dikkat edilirse bu makul karşılanabilir. Mehmet Hayrî Bey konulara kısaca değindikten sonra genellikle kolay anlaşılabilir örnek kullanmıştır. Bu örnekleri hem çağdaşlarından hem de önceki dönemlerden almıştır. Bazen de halkın günlük dilinden yararlanmıştır.

Kitabın ana hatlarını üç fen (meânî, beyân, bedî) üzerine oluşturmuştur. Bunlar içinde meânî ile ilgili konulara diğer bölümlere göre daha ayrıntılı değinmiştir.

Rusçuklu M. Hayrî Bey'in bu eseri farklı statülere sahip orta öğretim kurumları arasında yer alan Dârüşşafaka ile Mekteb-i Sultanî için yazılan kitaplar da dâhil, idadiler için yazılan ilk eserlerdendir. Bu eserler şunlardır:

Mihâlicî Mustafa Efendî, Zübdetü'l-Beyân (1297/1880)

Rusçuklu M.Hayrî, Belâgat (1308/1890)

Manastırlı Mehmet Rıfât, Mecâmiü'l-Edeb (1308/1891)

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman, Belâgat-i Osmânîye (1309/1891)

(Topçuoğlu, 2003: 378)

Yazar kitabın sonunda Secavend başlığı altında noktalama işaretlerinin kullanımı ile ilgili bilgiler de vermiştir.

3. BÖLÜM

Metnin Çevriyazısı

**ÇEVİRİMETİNDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON ALFABESİ VE
İŞARETLERİ**

ء: ʾ	ب : B b	پ : P p
ت : T t	ث: Ṭ ṣ	ج: C c
چ: Ç ç	ح: Ḥ ḥ	خ: Ḫ ḫ
د: D d	ذ: Ḍ ḏ	ر: R r
ز: Z z	ز: J j	س: S s
ش: Ṣ ṣ	ص: Ṣ ṣ	ض: Ḍ ḏ / Ḑ ḑ
ط: Ṭ ṭ	ظ: Ḑ ḑ	ع: ʿ
غ: Ğ ğ	ف: F f	ق: Q q
ك: K k	گ: G g	كُنْ: Ñ ñ
ل: L l	م: M m	ن: N n
و: V v	ه: H h	ی: Y y

Ruscuklu M. Hayri

Aydın vilâyet-i celîlesi idâre meclis başkanı ve İzmir Mekteb-i İc dâdisi lisan-ı Oşmânî mu' allimi

BELĀĠAT

İzmir Mekteb-i İc dâdisi talebesine tadrîs olunmak üzere kaleme alınmıştır.

İzmir

(Aydın) Vilâyet matba'asında birinci def'a olarak tab' edilmiştir.

1308

[2] HÜTBE

Velî- ni' met-i a'kdes ve a'zamımız, şeh-r-yâr-ı terak'kî-perver, şeh-en-şâh-ı ma'ârif-güster, şevketlü, kudretlü padişâhımız Ğâzî Sul'tân (Abdu'l-hamîd) Hân-ı şânî efendimiz hâzretleriniñ sâye-i ma'ârif-vâye-i hâzret-i hîlâfet-penâhîlerinde İzmir Mekteb-i İ'dâdîsi talebesine verdiğim derslerle fevâ'idini tecrübe eylediğim uşûl-ı tedrise muvâffîk olmak üzere *Belâğat* nâmıyla yazdığım şu eşeri neşre ibtidâr ediyorum.

Eşerimiñ muhtaşar olmasıyla beraber ihtivâ eylediği otuzbeş ders – Erbâb-ı vukûf ve kemâl taraflarından tadrîs olunmak şartıyla – herhangi tâlîb-i 'ilm-i edebe ta'lîm edilse 'ilm-i celîl-i belâğatı öğreteceğinden bi't-tecrübe emînim.

Binâen'aleyh kütüb'hâne-i millimize mevzû'ân 'âzâmetli böyle bir eşer ta'kdîmine muvaffâk olduğumdan tolayı müftehîr olunmağlığımyı erbâb-ı fazl ve dâniş çok görmezler zann-ı kavîsindeyim.

Ruscu'lu: M. Hâyî

[3]

[4]

Bismillahirrahmanirrahim

1

MUĞADDİME

İnsân tertîb ve terkîb edeceği kelâmıñ mezâyâsını muğtezâ-yı hâle taḡbîḡ ve teḡbîhe ve mecâz ve kinâyelerini haḡkıyla edâ ve bir de kelâmı şanâyî^c-i bedî^c a ile tezyîñ itmek için üç fenniñ taḡşîline muḡtâcdır ki bunlardan kelâmıñ mezâyâsını muğtezâ-yı hâle taḡbîḡ uşûlünü gösteren birincisine *fenn-i me^cânî* ve teḡbîh, mecâz ve kinâyeniñ şûver ve ḡa^cvâdini öğretene ikincisine *fenn-i beyân* ve sec^c ve cinâs gibi şanâyî^c-i ma^cneviye ve lafziye ile kelâm-ı belîġa ziynet veren birḡakım vücûh-ı taḡsîni ihtivâ eden üçüncüsüne daġı *fenn-i bedî^c* ve bunlarıñ üçüne birden de *ilm-i belâġat* tesmiye ederler.

FENN-İ EVVEL

ME^cÂNÎ

Belâġat, feşâḡate ri^câyet itmek şartıyla muğtezâ-yı hâle muḡâbîḡ tertîb-i kelâm etmeye denir.

Muğtezâ-yı hâl, kelâmıñ - şâdıḡ olsun, kâzîb olsun- mevġi^c ve maġâm-ı muḡḡâḡabıñ derece-i ḡâbiliyet ve iḡtidârı ile tenâsübüdür. Meşelâ: İ^ctiġâd-ı tâm erbâbından birine ḡarşı “Kâ’inâtiñ ḡâlîġı cenâb-ı mevlâdır.” [5] der isek bu söz muğtezâ-yı hâle muḡâbîḡ olur; faġaḡ bir münkire ḡarşı iş bu söz kâfi olmayub bunu bir “elbette” ḡaydıyla te^ckîd etmek ve “Kâ’inâtiñ ḡâlîġı elbette cenâb-ı mevlâdır.” demek lâzım gelir.

Edîb olan kimse- şâ^cir olsun, münşî bulunsun- kelâmı muğtezâ-yı hâle taḡbîḡde bir mühendise beñzetilebilir. Nitekim bir mühendis bir binâ yapmak için evvel emirde

taş gibi, kereste gibi bir takım levāzım tedārük eder ve bunları yek-dīgere mütenāsib olarak yerleşdürüb binānıñ şekl-i kâ'imisini vücūda getirir. İşte bir edibiñ de faşih kelimeleri seçüb yek-dīgere mütenāfir olmayacak bir şüretde yan yana dizmesi bu kabildendir ki buna feşāhate ri'āyet denir. Ancak mühedisiñ daha bir vazıfesi vardır ki o da yapacağı binā herhangi nev'iden ise taqsimātını oña göre ya'nı yapılacak bināhāne ise şekl-i kâ'iminiñ taqsimātını bir hāne olabilecek şüretde tertib ve icrā itmektir. Buña da muktezā-yı hāl ıtlāk olunur ki tıpkı bir edib dahı söyleyecegi sözün vazıyet-i ahiresinde ol vecihle mevki' ve maqāma münāsebet araşdırmak mecbūriyetindedir. Meşalā: Muḥātabın faṭānet veya ğabāveti birer hāldir ki buña karşı söylenecek sözün o hālleriñ herhāngisi mevcūt ise oña muṭābaqatı şartdır. Yoksa bir ğabāye bir faṭın gibi söz söylemek maqşadı idāre edemez ve binā'en aleyh böyle sözde belāgat bulunamaz.

İmdi feşāhte ri'āyet itmekle beraber muktezā-yı hāle muṭābık [6] olarak söylenen söze *kelām-ı belīg* tesmiye olunduğı gibi bu vecihle kelām-ı belīgi te'lif ve idāreye muḥtedir olan kimseye dahı *mütekellim-i belīg* ıtlāk ederler. Şu kadar ki mütekellimiñ belāğatı herhālede bir melekedden ibāret olduğundan insānıñ mütekellim-i belīg olmak için o melekeyi elde eylemege kemāliyle sa'y etmesi lāzım gelir.

2

Feşāhat, muktezā-yı hāle muṭābık olsun, olmasun, düzgün ve pürüzsüz olarak söylenen sözde ve o sözü söyleyendeki hāldir.

Feşāhat, hem kelimedede, hem kelāmda, hem de mütekellimde aranur.

Kelimedede feşāhat, elfāzıñ *tenāfir-i ḥurūf*'dan, *kıyāsa muḥālefet*'den, *ġarābet* 'den sālīm olmasıdır.

Tenāfir-i ḥurūf, sāmi'ıñ zevkine nefret ve mütekellimiñ lisānına şıķlet viren, ya'nı şadaları yek-dīgere muṭābık veya müşābih olan ḥarfleriñ bir kelimedede ictimā'ından ibāretidir: "küsmüşümüz, saçsız, işsiz" gibi.

Kıyāsa muḥālefet, kelimeleriñ isti'mālinde imlā-yı aşılyelerine ve kavā'id-i lisāna ri'āyet etmemektir. Sāmī Pāşā'nıñ:

Düşmāna seyf-i zehr-bār, MİR Hüseyin merd-i ferid

Mısrā'ındaki *düşmen* kelimesiniñ elifi ile isti' mālî ve Nef'î'niñ:

Şanmañ ki felek devr ile şāmı seher eyler

[7] Mısrā'ındaki “şanmayıñ” kelimesinden ya ħarfiniñ ıskātı ve Kemāl Beg merĥūmuñ bir eserindeki “maḥbū'ul-endām” terkibinde “endām” kelimesi Fārisî iken bunuñ evveline ħilāf-ı kâ'ide elif lām getirilmesi ve “kırık” ve “ekonomik” ve emşali kelimelerin 'Arabî ve Fārisî kâ'idelerle “kırığıye” ve “ekonomiki” tarzında kullanılması ve Nābî'niñ:

Demidir ħāme ger tayy eylese vādî-i hezeyānı

Mısrā'ında bulunan “hezeyān” kelimesindeki“ zā” ħarfiniñ sükün üzre okunması “geldik” kelimesiniñ “geldik” diye yazılması ve söylenmesi “berrü'ş-Şām” yerine “beriyetü'ş-Şām” ve “munzamm oldu” maḥāmında “inzimām etdi” denilmesi gibi. Bunlara *galaḥ-ı taḥakkümü* daḥi denilir.

Ġarābet, vahşî ya' nî çok kulanılmayan ve ma'nâlarınıñ añlaşılması için luġāt kitāblarını araştırmak lâzım gelen ve ħaşılı kulaġa yabancı ve mehcür ve metrük olan kelimeleriñ kullanılmasıdır:

Feyz-i iḥsānını yād eylese bir şā'ir olur

Ĥāmesi kufl-i der-i genc-i ma'āniye medeng

beytinde “anaḥtār” ma'nāsına olan “medeng” lafzınıñ yabancı olduġu ħâlde isti' māl olunması ve “āyine” yerine “secencel” lafzınıñ ve “āteş” maḥāmında “od” ve “akıl” yerine “uş” kelimeleriniñ kullanılması ve Nergisi merĥūmuñ: “Bir kaç gündür aġzına çöp koymamış ” maḥāmında “ Eyyāmî çend şehrāh-ı kaşaba-i ħulķūmundan [8] kavāfil-i sādďü'r-ramaḥ güzerān etmekle ḥās-ı mi' desine nīm-ħabbe şadaḥa-i ḳūt işār eder bulunmamışdır” demesi gibi.

3

Kelāmda feşāḥat, kelāmiñ “icrāsı olan kelimeleriñ faşih olmasıyla beraber ” *tenāfir-i kelimātdan, za'f-ı te'lifden tetābu'-ı, izāfātden keşret-i tekrārdan, şiveye muġāyeretden āzāde* bulunmasıdır.

Tenāfūr-i kelimāt, kelimelerin eşvātı yek-digeriyle imtizāc edemeyerek eşnā-yı telaffuzda lisāna şıķlet  arız olmaķdır: “Aşcı aş pişmiş mi?”, “elli lira” ve:

Meylin ol serv-i revānıñ sūy-ı aġyāre görüp

Eylemiş mişyāş zebān-ı hāl ile ihām şu

Beytiniñ ikinci mışra ındaki “Eylemiş mişyāş” ve:

Ey tār-ı nıgeh zūlf -i miyāne şarılınca

Ah vālimi  arz etmede yāre kılı kırķ yar

beytindeki “ kılı kırķ yar” ve “gölgeşt-i heşt behişt” terkibleri gibi.

Eger tenāfūr az hiss olunur ve mazmūn-ı kelām daġı laţif olur veyāh t maķām-ı hicv ve tezyifde bulunur ise  afv edilebilir.

 eleb zāde  Aşım mer umuñ:

[9]

Bu şeb-i fer undede māhiyyeden Şehzāde’de

Seyredenler resm-i tiġ-i z ’l-feķār-ı Hayder’i

Dediler mu y -i devlet şadr-ı āşaf-men abet

Eyledi āv ze  ar a tiġ-i nuşret-cevheri

ķıţ asımıñ ilk mışra ındaki “de” leriñ ve Sur r ’niñ:

 ara  uru  arı aldı Nu mān

mısrā ındaki “kāf” leriñ tenāf r  gibi.

 a f-ı te’lif, kavā’id-i lisāna ve beyne’l-b laġā mu teber olan uş le muġāyir olarak tertib-i kelām etmektir ki bu da kelimelerin mevķi leri deġişmekden ve ezmine-i ef’āl-iñ  adem-i te ābuķundan ve ma t f ile ma t fun  aleyhiñ bir cinsinden olmamasından ve noķşān -i edātdan ileri gelir.

Birinciye mişāl : “Şekl-i zū-keşir’il-adlā” gibi ki toğrusu “Şekl-i zū’l-adlā’i’l-keşire” olmağ lāzım gelir.

İkinciye mişāl: Mu‘ allim Nāci’niñ:

Belki baş itmiş olurduñ sāye-i endişemi

Nürdan bir tente çeksek āsumāniñ fevķine

Beytinde cümle-i şartiye olan ikinci mışrā‘ındaki “çeksek” fi‘liyle cümle-i cezā’iye olan birinci mışrā‘ındaki ”olurdun” fi‘liniñ ezminede ittiḥād etmemeleri gibi.

Üçüncü mişāl: Sāmī’niñ:

Sensin ol pīrāye-i ser-şafḥa-i iclāl kim

Ġayrılardan cevdetüñ mümtāz u rüçḥān olmada

[10]

Beytiniñ ikinci mışrā‘ındaki “rüçḥān” kelimesiniñ cinsinden olmayan “ mümtaz” kelimesine ‘atfolunması gibi.

Dördüncü mişāl: Yine Necātī’nin :

Ben ne Mesīḥi, ne Mesīḥā-demim

Zevķi ḥaķīkatde arar ādemim

Beytiniñ birinci mışrā‘ındaki “Mesīḥi” lafzınıñ edātı olmağ lāzım gelen “yim” iñ noķşān bulunması gibi.

4

Tetābu‘-ı izāfāt, üçden ziyāde elfāziñ mütevāliyen ve bir nev‘-i izāfetle yek-dīgere muzāf kılınmasıdır: “Mektebiñ ḥāriciniñ manzarasınıñ leṭāfeti” gibi.

Lisānımızda kullanılan ‘Ārabī ve Fārisī izāfetlerde daḥī tetābu‘-ı izāfāt cā’iz degildir. Fuzūlī’niñ: “Ebkār-ı encüm ṭāb-ı nezzāre-i meşā’ib-i ḥavātīn-i ḥarem-serāy-ı

nübüvvet getüremeyüp perde-i hicābe girdi.” ‘ibāresinde altı kelimeniñ bir nev‘-i izāfetle yek-digere muzāf kılınmaları gibi.

Bir nev‘iden olmayan ya‘nī bir ‘ibāre içinde Türkce, ‘Arabca, Fārisī k̄ā‘idelerle tekerrür ve ta‘addüdiden ve aralarına diğere cümleler giren izāfetler tetābu‘-i izāfātdan sayılmaz. “Şahāyif-i tārīhi bi’l-iltizām tettebbu‘ eden erbāb-ı başiretiñ piş-i nazarda eñ evvel göreceklere şey ‘Osmānlıların meziyet-i ‘ālicenābanesidir.” gibi.

[11] Ta‘k̄id, kelāmiñ maqşūd olan ma‘nāya delāleti vāzıh olmamak, ya‘nī añlatılmak istenilen maqşada söylenen sözleriñ bi-ħaqqın delālet etmemesidir.

Ta‘k̄id iki nev‘idir: Birine *ta‘k̄id-i lafzī* diğere *ta‘k̄id-i ma‘nevī* denir.

Ta‘k̄id-i lafzī, ğalaṭ-ı taħakkümü, ğarābet, za‘f-ı te’lif gibi sebeplerle kelāmdan maqşūd olan ma‘nāniñ aşikār olmamasıdır: “Pek ziyāde seni görünce memnūn oluyorum.” gibi ki “pek ziyāde” niñ memnūniyete mi yoksa görmeye mi irtibātı olduğı añlaşılamıyor.

Fikr-i ferdā telh eder elbet mezāk-ı ‘işreti

Anma ferdāyı bugün nūş eyle bāde zevke bak

Ma‘nāsında olmak lāzım gelen:

Telh eder ādemiñ elbette mezāk-ı ‘ıyşın

Bāde nūş eyle bugün eyleme fikr-i ferdā

beyti daħī ta‘k̄id-i lafzī k̄abilindendir.

Ta‘k̄id-i ma‘nevī, kelāmiñ tertib ve tanzīminde bir fenālık olmamakla beraber açıkça bir k̄arīne olmamasından nāşi söylenen sözleriñ ma‘nā-yı mevzū‘dan ma‘nā-yı murāda delāleti müşkil olmağıdır:

Şabāha k̄alma şem‘iz Yūsuf-āsā olma dāmen-keş

Bizim engüştümüzden destimiz ey māh k̄utehdir

[12] Beytinden maqşūd olan ma‘nā “ Biz ‘āciziz, bizden beyhüde kaçma.” demek iken bu maqşad añlaşılamıyor.

Sāmī' niñ:

Hāzır ol bezm-i mükāfāta eyā mest-i gurūr

Raḥne-i seng-i siyeh penbe-i minādandur

Beyti de ʔumʔurāklı bir taʕ kıd-i maʕ nevīyi muḥtevidir.

5

Keşret-i Tekrār, bir lafzıñ fıkrada yāhūd bir ʕibārede birkaç defʕa tekrār edilmesidir. Nābī' niñ:

Hüsn-i taʕ bir verir maʕ nīye hüsn-i diğer

Şevket-i hüsn-e çok imdādı olur üslūbuñ

Beytinde “hüsn” lafızlarınıñ tekrār edilmesi gibi.

Eger bu tekrār-ı şiddet infiʕ ālden, yāhūd istilzāzdan ileri gelirse laṭif görülür:

İʕ timād etmez isek o miḥenk-i tecrübeye

İşte levḫ , işte kalem, işte kütüb, işte fuḫūl

Beytinde “işte” lafızlarınıñ tekrārı şiddet-i infiʕ ālden ve ʕAbdu'l-haḫ Hāmid Beyiñ:

Resmi de bir melek kıyās olunur

Resmi de cānlı, resmi de pür nūr

[13]Beytinde “resim” lafızlarınıñ üç defʕa getirilmesi de istilzāzdan nāşīdir. Böyle laṭif tekrārlara *tekrir* denir ve bir şanʕ at ʕ add edilir.

Şiveye Muğāyeret, kelāmı beyne'l-üdebā ve hiç olmazsa beyne'n-nās cārī olan usülde tertib etmemekdir: “Şerbet içeceğim.” yerine “ Şerbet alacağım.” ve “Nāmaz kıılıyor.” maḫāmında “Nāmaz yapıyor.” demek gibi.

Ey vefā benden saña ḫayfā cefāsından bañā

Ey şafâ-yı dil seniñdir, ey benim kurbân saña

beyti de bu kabildendir.

Mütekellimde fesâhât, bir melekedir ki onuñla kelâm-ı faşihîñ te'lifine iktidâr hâşıl olur. Mütekellim-i faşih için iki vazife vardır. Birincisi, kelimât-ı faşihîyi taharrî ve intihâb etmek, ikincisi de, intihâb eylediği kelimeleri yek-digere mülâyim ve münâsib bir şüretde mezc ve terkib eylemedir ki bu yolda tertib idilen kelâm selâseti hâ'iz olur.

6

Selâset, lisân üzere suhütle cereyân ve sem'î telziz eden kelimât-ı faşihadan mürekkeb kelâmdaki hâldir. Selâset, esâsen mevki' ve maqâma göre elfâz-ı cezleden ya'nî *celâdet*, *hıfâbet*, [14] *kazâ* gibi kalın ve ağır lafızlardan veyahûd elfâz-ı raqîkadan ya'nî laţif ve hoş ve nâzik ve mülâyim sözlerden 'ibâret olarak terkib-i kelâm etmek tarzında bir âhenkden 'ibâretdir ki buña beyne'l-üdebâ *âheng-i selâset* ve elfâz-ı cezleden mürekkeb kelâma *kelâm-ı metîn* ve elfâz-ı raqîkadan 'ibâret kelâma dahî *kelâm-ı laţif* tesmiye ederler.

Kelâm-ı metîn, harb, darb ve tehdid, teşci' ve tehyic, kaşide gibi maqamlara ve kelâm-ı laţif, teğazzül, talţif, tesliye, celb-i meveddet, isti'fâf mişillü mevki'lere yakışır.

Âheng-i selâsetiñ taqsimi, âheng-i selâset iki kısma taqsım olunur ki birincisine *âheng-i 'umûmî* ve ikincisine *âheng-i taqlîdî* denir.

Âheng-i 'umûmî, evvalâ kelimâtıñ intihâbı ve tanzîminden ve şâniyen 'ibâreniñ hüsn-i te'lifinden 'ibâretdir.

İntihâb-ı kelimât, vuzüh-ı ma'nâyâ müsâ'id ve laţif ve lisânda sehlü'l-cereyân olan kelimâtı seçmektir.

Tanzîm-i Kelimât, şerâ'it-i feşâhate ri'âyet etmekle beraber bir hecâdan 'ibâret ve şadâları gayr-ı mümtezic kelimeleri bir 'ibârede cem' etmemek ve kezalik bir 'ibâre arasında bir harfe maşşuş şadânıñ te'qub-ı zuhûrunu men' etmek ve edevât-i fi'li keşret-i isti'mâlden çekinmektir.

Hüsn-i te'lif, "hâlbuki, vaqtâ ki, farz edelim ki, tütalım ki, binâ'en 'aleyh, imdi" gibi medâr-ı kelâm olan cümel-i kelâmîyeyi [15] hüsn-i isti'mâl eylemektir. Mişâl: "Huķûķ-ı beyne'l-mileli, huķûķ-ı düveli pâmâl-ı istiħķâr ederek iķnâ'ât-ı siyâsiyeye râzı olamayan erbâb-ı ta'addiye haddini tanıtacaķ yine 'askerleriñ şimşir-i şecâ'atlarıdır."

Düşünmelidir ki mevrîd-i şasem-i ilahî olan şalem te'minât-ı mülhemânesiyle iħķâķ-ı haķdan 'âciz şalınca o vazife-i muķaddeseniñ icrâsını 'askerlere, o millet şahramânlarına havâle ediyor.

Elbette; şalemiñ, 'ilmiñ ifâsından 'âciz şaldığı bir vazife hayâtlarında ğâzilik memâtlarında şahâdet ile mübeşşer olan o gibi baħtiyârân-ı ümmete havâle ederler."

Nevzâd Bey. (Bir maķalesinden)

Âheng-i Taklidi, eşyâyı çağıldı, şarıltı, çın çın, şarıl şarıl, fişıl fişıl gibi elfâz-ı şavtiye veya birtaķım eşkâl ve hayâlât ile taşvîr eylemektir. Sükûn, ye's gibi aħvâl-ı tabi'iyeye ve hissiyât-ı şalbiye daħî âheng-i taklidi ile taşvîr edilir. Mişâl:

"Cevv-i hevâda sît-ı çekâçâķ-i tiğden

Âvâz-ı ra'd u şâ'ikâ reh-güm-künân olur"

Nef'î

Diğeri mişâl: "Naşarım etrâfa müstevli olan muħîť-i şulmetiñ a'mâķ-ı hafâsında ğâ'ib olup gitmişdi. Gitdikce şulmet bir hâle geldi ki şaranlığı el ile şutmaķ ķâbil gibi ğörünüyordu.

Sâyesinde eglendim her ağaç naşarımında bir ğül-yâbânî şeklini bağladı."

(Kemâl Beg merhûm)

7

[16] **Delâlet**, bir şey'in bir hâl üzre olmasıdır ki o şey'e vukûf diğeri şey'e vukûfu iķtizâ eder. İşbu delâlet iki kısımdır: Biri *delâlet-i lafziye*, diğeri *delâlet-i ğâyri lafziye* dir. Bunlarıñ her ikisi de *vâz'iyeye*, *'akliye*, *tabi'iyeye* nâmlarıyla üç kısıma ayrılır.

Delālet-i lafziye-i vaż' iye, kuş lafzınıñ uçucu hayvāna delāleti gibidir.

Delālet-i lafziye-i 'aqliye, duvar arkasından işitilen sözüñ orada bir söyleyen olduğunu anlatması gibidir.

Delālet-i lafziye-i tabi' iye, öksürüğün göğüsde bir ağrı olduğunu işrāb etmesi gibidir.

Delālet-i ğayr-ı lafziye-i vaż' iye, gemi ve sahildeki fenerleriñ birer maqşadı ifhām eylemesi gibidir.

Delālet-i ğayr-ı lafziye-i 'aqliye, eşerden mü'essire istidlāl gibidir.

Delālet-i ğayr-ı lafziye-i tabi' iye, tağayyür-i vechiñ tağayyür-i hissiyāta delil olması gibidir.

Gerek delālet-i ğayr-ı lafziyeniñ ve gerek delālet-i lafziye-i 'aqliye ve tabi' iyenin tarih-i tefhīm ve tefehhümde birer kıta-i muṭṭarida altına konulması qābil olmadığından 'ilm-i belāğatde aşıl mu'teber olan delālet-i lafziye-i vaż' iye'dir. Bir kelime ma'nāya üç şüretle delālet eder. Ve bunlara [17] *delālet-i muṭābıkiye*, *delālet-i tazammuniye*, *delālet-i iltizāmiye* tesmiye olunur.

Delālet-i muṭābıkiye, bir lafzın vaż' olduğu ma'nāya tamāmı tamāmına delālet etmesine denilir. “Bağ” lafzınıñ ma'lūm bir kıta-i arđiyenin heye't-i mecmū'asına delālet etmesi gibi.

Delālet-i tazammuniye, bir lafzın vaż' olduğu ma'nāniñ eczāsından birine delāletidir.

“Bağ” lafzınıñ yalnız aşmalara veyahūd sā'ir müştemelātından birine delāleti gibi.

Delālet-i iltizāmiye, bir lafzın mevzū olduğu ma'nāniñ levāzımından birine delāletidir.

“Bağ” lafzınıñ üzüme delāleti gibi. Şu üç nev'-i delālet 'ilm-i belāğatda mu'teberdir.

Ancak delālet-i iltizāmiyyede levāzım-ı ma'nāniñ eñ meşhūrunu murād etmek meşrūṭ olub yoksa meşalā: Arslan lafzından “şecā'at”, “heybet”, “cür'et” gibi levāzım-ı ma'nāniñ meşhūrları durur iken “çirkinlik” veya “hırçınlık” murād eylemek münāsib olmaz.

Takṣim-i elfāz, elfāz ma‘nāya delālet etmek i‘tibārıyla esāsen üç kısımdır ki bunlara *elfāz-ı münferide*, *elfāz-ı müterādife*, *elfāz-ı müştereke* tesmiye kılınur.

[18] **Elfāz-ı münferide**, yalnız bir ma‘nāya delālet eden lafızlardır. Bu ma‘nā dahī ya bir şahṣa münḥaṣır olur, yāḥūd olmaz. Eger bir şahṣa münḥaṣır ise ya bi-ḥasebi'l-vaż‘dır: ‘alemler gibi, ya bi-ḥaṣbi'l-irādedir: zamīrlar, ism-i işāretler, mevşüller gibi.

Eger bir şahṣa münḥaṣır olmayub da eşḫāṣ-ı keṣīreye şāmil olur ve bunuñla beraber ma‘nānıñ mā-şadaḳ ‘aleyhine ta‘alluḳda derecāt-ı müte‘addidesi var ise *elfāz-ı müşekkeke* denilir: "şarı", "mā’i" gibi ki lafzıñ ma‘nā-yı mevzū‘a delāletde “açık şarı”, yāḥūd “koyu mā’i” mişillü şuver-i muḥtelifesi vardır.

Eger böyle derecāt-ı müte‘addide yoḳ ise *elfāz-ı mütevāti’e* denir. "İnsān", "ḥayvān" lafızlarınıñ her insān ve her ḥayvānda mefhūmları kemāl üzre tahakkūḳ etmesi gibi.

Elfāz-ı müterādife, ma‘nā-yı vāḥide delālet eden müte‘addid lafızlardır: “İnsan” ile ile “beşer” , “baş” ile “kafa” ve “kelle” lafızları gibi. Ancaḳ ekşer luḡaviyyun iki lafzıñ tamāmı tamāmına bir ma‘nāya delālet edemeyecegi fikrinde olduğundan *elfāz-ı müterādifeyi* isti‘mālde ziyādesiyle diḳḳat lāzımdır.

Elfāz-ı müştereke, birkaç ma‘nāya delālet eden lafızlardır. Eger bu lafızlar muḥtevī oldukları ma‘nālara vaż‘-ı evveleri üzere delālet ediyorlarsa bunlara muḥlaḳā *elfāz-ı müştereke* tesmiye olunur: Hem “intihā” hem de “neşv ü nemā” ma‘nālarına gelen “bitmek” ve hem başa [19] şarılan beze, hem de ma‘lūm ayakḳabına delālet eden “yemeni” lafızları gibi.

Eger vaż‘-ı evveli mehcūr olarak diḡer ma‘nāya delālet ediyorsa *elfāz-ı menḳūle* denilir: Fi'l-aşl “cerḥa” ma‘nāsına olan “kelime” lafzınıñ “lafız” ma‘nāsına delāleti gibi.

Eger elfāz-ı menḳūle bir cemā‘at ya‘nī bir şan‘atıñ ya bir ‘ilm ve fenniñ mensūbları tarafından kendi ıstılāḫlarına naḳl olunmuş ise oña ‘*örf-i ḥāss* yāḥūd *ıstılāḫ* ıtlāḳ edilir: “Buḡday” ve “dānek” lafızlarınıñ evzānda küsūrāta delālet ederek

kullanılması gibi ve eski demek olan “kadīm” lafzınıñ ‘ilm-i kelām ıstılahında “vücuduna ibtidā olmayan” ma‘nāsında isti‘māl olunması, kulaçcık ma‘nāsına olan “üzeyn” lafzınıñ ‘ilm-i teşrih ‘uleması tarafından kalbiñ üst gözlerine isim edilmesi gibi.

Eger naql cumhūr-ı nāsıñ terāzisi ile vāki‘ olmuş ise oña ‘örf-i ‘āmm yāhūd te‘ārūf denilir: “Maymūn” lafzınıñ taşğiriyle kapu ve pencere mandalı maqamında “maymūncuk” ve “devr” ma‘nāsına mevzū‘ olan “dönüm” lafzınıñ 1600 zırā‘ murabba‘ındaki kıt‘a-i arzıyyide isti‘mālî gibi.

Eger naql bir ‘alāka ve münasebete mebnî degilse *elfāz-ı mürtecile* denilir: “Demir” ve “dursun” kelimeleriniñ eşhāş için ‘alem olarak kullanılması gibi.

9

[20] **Kelām**, bir nisbet-i tāmmeği ifāde eden cümledir: “Lisān öğrenmek iyidir.”, “Hasan Efendî geldi.” ve “Taḥşil-i kemāle çalış.” gibi. Ma‘lūm olduđu üzre cümle ya *mübtedā* ile *haber* den, yaḥūd *fā‘il ile fi‘l*den mürekkebdir. ‘İlm-i belāgatde *mübtedā* ile *fā‘ile müsnedün ileyh* ve *haber* ile *fi‘le müsned* ve bunlardan başka kelāmda bulunacađ olan *mef‘ūl, ḥāl, temyīz, zarf, terkīb-i vaşfi, terkīb-i ‘izafî* gibi kayıdlara dađı *mütemmimāt-ı kelām* ve *müsnedün ileyh* ile müsned beynindeki nisbete dađı *isnād* tesmiye olunur.

Kelāmda maqşūdun bi’z-zāt olan şey *müsnedün ileyh* ile *müsned* beynindeki nisbet olduğundan müsnedün ileyh ile müsne *‘umde* ve *mütemmimāt-ı kelām* ise birtađım kıyūddan ‘ibāret olmasıyla onlara da *fazla* denilir.

Müsnedün ileyh ile müsned beynindeki nisbet ya ḥārice muṭābık olur veyāḥūd olmaz.

Meşelā: “Lisān öğrenmek iyidir.” dedigimiz vağitte buña karşı “Evet öyledir.” demek saḥiḥ olur. İşte bu nisbetiñ ḥārice muṭābık olup olmadığı ya‘nî bu ḥaberiñ şıdka veya kizbe ihtimālî aranılabilceğinden “Lisān öğrenmek iyidir.” cümlesi gibi cümlelere *cümle-i haberıyye* denilir.

Fakat “ Taḥṣīl-i kemāle çalış.” dedigimiz şüretde buña karşı “ Evet öyledir.” yāḥūd “Öyle degildir.” denilemez. Ve şu ḥālde [21] bu cümledeki nisbetiñ ḥārice muṭābık olub olmadıḡı, ya‘nī şıdḡ ve kizbe ihtimāli taḥarrī edilemez. İmdi buña daḡı *cümle-i inşā’iye* ıtlāk olunur.

“Gelsün, gelseydi” gibi ṭaleb ve temennī fi‘lleri ve “Aldım, şatdım.” mişillü ‘aḡd şıḡaları ile tertīb edilen kelāmıñ şıdḡ ve kizbe ihtimāli olamayacağı için bunlar da *cümle-i inşā’iye* ‘idādına dāḡıl olurlar. Şu kadar ki ‘aḡd şıḡalarıyla müretteb kelām, ḡikāye, ya‘nī “Falān mālī dün şatdım.” şüretinde olur ise bunda şıdḡ ve kizb ihtimāli mevcūd olacağından bu mişillü kelāmlar *cümle-i ḡaberiyeden* olur.

Şu tafşilāta göre kelām iki kısma münḡasım oluyor ki birincisine ya‘nī *cümle-i ḡaberiyeye* (*kelām-ı iḡbārī*) ve ikincisine ya‘nī *cümle-i inşā’iyeye* (*kelām-ı inşā’ī*) tesmiye edilir.

10

Kelām-ı iḡbārī, ister ḥārice muṭābık olsun, ister olmasın, üç zamāniñ birinde ya nisbet-i şübūtiyye, yaḥūd nisbet-i selbiyye ile ḥārice nisbeti olan kelāmıdır.

Meşelā: “Hasan Efendi mekteptedir.” dedigimiz vaḡitte bundan “Hasan Efendiniñ zaman-ı ḡālde mektebde olduḡuna dā’ir” bir ḡüküm çıkarırız ki, ister şādıḡ olsun ister olmasın, bunda bir nisbet-i [22] şübūtiyye bulunur. Kezālik: “ḡasan Efendi dün mektebe gelmedi.” denilince, ister ṭoḡru ister yalan olsun, “ ḡasan Efendi’niñ zamān-ı māzīde mektepte olmadıḡını ” añlarız, yani bunda bir *nisbet-i selbiyye* bulunur.

Nisbet- i ḡaberiyeniñ cihetleri: Nisbet-i ḡaberiyede iki cihet vardır: Birincisi *vuḡū’*, ikincisi de *lā-vuḡū’* cihetidir. Meşelā: “ ḡasan Efendi kâtiptir.” denilince evvela ḡasan Efendi düşünülür. Şoñra da “kâtip” lafzı zihinde alınarak bu lafzıñ delālet eylediḡi yazılcılık ma‘nāsınıñ ḡasan Efendi’de olup olmadıḡı tefekkür olunur ki bununıñ varlığına *vuḡū’* ve yokluḡuna *lā-vuḡū’* denilir. Eger ‘aḡıl bu *vuḡū’* veya *lā-vuḡū’* cihetlerinden birisini diḡerine terciḡen taşdıḡ eylerse oña *zann* tesmiye edilir. Eger yalnız bir ciheti ḡaṭ’iyen taşdıḡ ederse buña *yaḡīn* denir. Müsnedün ileyh ile müsned için ḡatırda deverān eden nisbete, ya‘nī “ḡasan Efendiniñ kâtib olub olmadıḡına da’ir zihinde ṭolaşan ḡāle” daḡı *nisbet-i beyne beyn* ıtlāk edilir.

Cümleniñ Şıdık ve Kızbi: Nisbet denilen işbu emr-i ma'neviniñ hârice muṭābık olub olmadığı ḥasebiyle daḥi cümle iki kışımdır: Ya'ni hârice muṭābık nisbeti ḥāvī olan cümleye *cümle-i sādıka* ve hârice ğayr-ı muṭābık nisbeti bulunan cümleye *cümle-i kâzibe* tesmiye olunur: “Taḥşil-i ʿilm mücib-i saʿâdetdir.” ve “Dün gece güneş toĝdu.” gibi.

[23] **Ḥaber, Fāʾide-i Ḥaber, Lāzım-ı Fāʾide-i Ḥaber:** İki kelimededen biriniñ mefhūmu diĝeriniñ mefhūmuna şābit veya ğayr-ı şābit olduğunu ifāde eden söze *ḥaber* denir.

Bir şeyʾi ḥaber vermek iki maḳşada göredir: Birincisi bir işiñ, yāḥūd bir ḥükmüñ vuḳūʿ nu diĝer bir kimseye anlatmaktır ki buña *fāʾide-i ḥaber* tesmiye edilir. İkincisi bir işiñ yāḥūd bir ḥükmüñ vuḳūʿ na vuḳūf ve maʿlūmâtı olduğunu diĝer bir kimseye bildirmektir ki oña da *lāzım-ı fāʾide-i ḥaber* ıtlāk olunur. Her nerede *fāʾide-i ḥaber* bulunursa orada *lāzım-ı fāʾide-i ḥaber* daḥi bulunur.

11

Kelām-ı inşāʾi, hârice nisbeti yaʾni şıdık ve kızbe ihtimāli olmayan kelāmıdır. “Şu kitābı baña getir.” gibi. *Kelām-ı inşāʾi* iki kışımıdır. Birine *inşāʾ-i ṭalebī* diĝerine *inşāʾ-i ğayr-ı ṭalebī* denilir.

İnşā-yi ṭalebī, hârice nisbeti olmaḳla beraber bir işiñ zihinde, yāḥūd hâricde ḥuşülü maṭlūb olduğunu ifāde eden kelāmıdır: “Hasan Efendi yazıñı yazdıñ mı?” “Mektebe gel.” gibi.

[24] Bu da iki kışımıdır. Eger maḳşūdāt dan bir şeyʾiñ zihinde ḥuşülü maṭlūb olduğunu ifāde ediyorsa oña *istifhām* denir: “Hasan Efendi yazıñı yazdıñ mı?” gibi.

Eger maḳşūdāt dan bir şeyʾin zihinde ḥuşülü maṭlūb deĝilse bu da iki türlüdür: Birincisi hâricde ḥuşülü maṭlūb olmaḳ ve ikincisi hâricde ḥuşülü maṭlūb olmamaḳdır. Eger hâricde ḥuşülü maṭlūb olur ve bu ṭaleb büyükden küçüĝe ediliyor ise oña *emr* denilir: “Dersiñe güzel çalış.” gibi.

Eger ṭaleb-i mezkūr aḳrāndan aḳrāna edilmiş ise buña *iltimās* tesmiye olunur:

Arḳadaşlar bir ṭabur āteş müsāʿiddir mekân

Eñ büyük haşmım hayâtımdır; refîkân öldürün!

beyti ile “Birâder yarın bize gel.” cümlesi gibi.

Eger taleb-i vâkı^ç küçükden büyüğe edilmiş ise oña *du^çā, istirhām, niyāz* denir. Du^çāya mişāl Nāci^ç’niñ:

‘Afv eyle haḫā ederse gāhī

Bir cezbeli şā^ç iriñ ilāhī

İstirhām ve niyāze mişāl: “Şu kitābı bendeñize ihsān buyuruñuz .” Eger maḫşūdātđan bir şey^çiñ ḫāricde ^çadem-i ḫuşūlü maḫlūb olur ve bu da büyükden küçüğe ise *neh* tesmiye ederler.

[25]

Kemāl Bey merḫūmuñ:

Bu cihān ^çālem-i teraḫkīdir

Onu öğren bıyıklı resmimden

Dā^çimā ^çālem-i kemāle yürü

Beñzeme tā ölünce hiç saña sen

ḫıḫ^ç asımiñ dördüncü mişrā^ç ı gibi.

Nehyiñ sā^çir aḫḫāmı “emir” gibidir. Eger kelām-i inşā^çi maḫlūb olan aḫvāle delālet-i vaż^ç iye ile delālet etmez ise *tenbih* denir: “Seni bir daha dersini yapmamış görmeyeyim.” gibi.

Aşağıda tafşil olunacağı üzre *nidā, temenni* daḫi inşā-i talebīdendir.

12

İstifhām: İstifhām iki kısımđır: Biri *istifhām-ı taşavvurī*, diğeri *istifhām-ı taşdikī*dir. Eger müsnedün ileyh ile onuñ müte^çallikātından sorulursa buña *istifhām-ı taşavvurī* tesmiye olunur: “Bunu ḫasan Efendi mi yazdı?”, “ḫasan Efendi mektebe mi gitdi?”, “Feyzī Efendi gülerek mi geldi?” gibi.

Eger yalnız müsnedden, ya[‘]nī müsnediñ vuḳū[‘] veya lā-vuḳū[‘]undan şorulursa buña *istifhām-ı taşdıķı itlāk* olunur: “Dersiñi bellediñ mi?”, “Vazifeñi yazdıñ mı?” gibi.

[26] Edāt-ı istifhām olan “mi” lafzı müsnedden başkasına lāhıķ olursa muḫlākā *istifhām-ı taşavvurī*dir. Faķat müsnede lāhıķ olursa ya*taşavvurī*, yāḫūd taşdıķı olur.

Eger müsned bir cinsden olmayarak tekrār edilir ve müsnedün ileyhe iķā[‘] edilen fi[‘]liñ nev[‘]i su[’]al olunur ise *istifhām-ı taşavvurī* olur: “Eşķiyāyı vurdular mı, öldürdüler mi?” gibi.

Eger müsned tekerrür etmez veya tekerrür eder de bir cinsden olur ise *istifhām-ı taşdıķı* olur: “Dersiñi yaptı mı?”, “Vazifeñi yazdıñ mı, yazmadıñ mı?” gibi.

Ba[‘]zen edvāt-ı istifhāmiye ma[‘]nā-yı ḫaķıķilerden çıkarılarak ma[‘]nā-yı iḫbārīde kullanılıyor. Şöyle ki mes[‘]ülün [‘]anh mütekellimce ma[‘]lüm iken te[’]kīd-i ḫükm için taleb-i istifhām şüretinde irād ederler: “Ben saña derse çalış demedim mi?” gibi.

İstifhām-ı inkārī ve iķrārī daḫi ma[‘]nā-yı ḫaķıķilerinden çıkarılarak iḫbār maķāmında kullanılan istifhāmlardandır.

Eger cümle-i istifhāmiye menfī ise *istifhām-ı iķrārī* olur: “Ben saña mektebden kalma demedim mi?” gibi.

Eger cümle-i istifhāmiye müşbet ise *istifhām-ı inkārī* olur:

Buña ḫaķat mı gelir, ya buña cān mı dayanır

Meger imdād ede hestī-dih-i eczā-yı [‘]adem

[‘]Ākif Paşa ([‘]Adem Kaşidesinden)

beyti gibi.

[27]Böyle ma[‘]nā-yı ḫaķıķilerinden çıkarılan istifhāmlar *tehdīd*, *ta[‘]zīr*, *tevbīḫ* gibi ba[‘]zı ma[‘]naları daḫi muḫazammın olur. Meşelā: Ḥilāf-ı arzū-yı hareketde bulunan birine “Bir daha yapacak mısınız?” denilir ki bu *tehdīd* ve “Böyle hareketde bulunmaķ saña yakışır mı?” cümlesi de *ta[‘]zīr* ve *tevbīḫ* içündür.

Ba'zen istifhâmlar ricâ ma' nâsını dağı müfîd olur: “Odayı teşrif ediniz.” mağâmında “Odayı teşrif buyurur musunuz?” denilir.

Mes'ûlün ' anlı mücib-i mücâzât degilse cümle-i istifhâmiye tağsini hâvî olur: “Bu güzel yazıyı yazan siz misiniz?” gibi.

13

Emir: Emirler *vucûb*, *ibâhe*, *tehdîd*, *irşâd*, *ikrâm*, *istihzâ*, *tesviye*, *muğâtabı* ' acze *isnâd* gibi bir tağım gizli ma' nâları hâvî olurlar.

Meşelâ: “ Namâz kılmız.” *vucûb*, “ Av eti yiyiniz.” *ibâhe*, “Ne hâlin varsa gör.” *tehdîd* “Adam olmak isterseñ derse çalış.” *irşâd*, “Şu yüksek minderi teşrif buyurunuz.” *ikram*; “Tamâm hepimiz seni bekliyor idik buyruñ baş köşeye.” *istihzâ* “İster yazı yaz, ister mütâla' et.” *tesviye* [28] ve Ğâlib Dede merhûmuñ:

Engüşt-i hağâ uzatma öyle

Beş beytine bir nazîre söyle

Beytiniñ ikinci mısrâ' ı dağı muğâtabı ' acze isnâd içündir. Emirleriñ bu ma' nâlara qarîb daha bazı ma' nâları var ise de eñ meşhûrları bunlardır.

Neyh şîğaları dağı emirler gibi bir tağım ma' nâları ifâde ederler.

Nidâ, luğatde çağırmağ ıñılâhda edevât-ı mağşûşasıyla muğâtaba hığâb etmektir. Nidâ edâtları ile tevcih-i hığâb olunan muğâtaba *münâdâ* denir:“Ey Hasan Efendi!” gibi ki bunda “Ey” lafzı edât-ı nidâ ve “Hasan Efendi” dağı *münâdâdir*.

Lisân-ı Oşmânide “ya” , “a”, “ ey” lafızları nidâ edâtlarındandır. Bunlardan “ya” lafzı ba' id içündür. Nâbî' niñ:

Şerm-sârem ya Resûla 'llah vedâ' iñdan seniñ

Mısrâ' ı gibi. “A” lafzı qarîb içündür.

“A Velî Efendi niçün ' acele okuyorsuñ.” gibi.

“Ey” lafzı hem ba' id, hem qarîb içündür.

Ḳarīb olduğuna mişāl Nevzād Beyiñ şu:

Aç ey zātü'l-bedāyi' sütünre-i vech-i dil-ārāñi

Görünsün nūr-ı işmet dīdeye ruhsār şeklinde

beytidir.

[29]

Ba' id için olduğuna mişāl Nedīm'iñ:

Gel ey faşl-ı bahārān māye-i ārām u hābımsın

Enis-i hātırım kām-ı dil-i pür iztirābımsın

beytidir.

Ba' zen nidā edātları hāzıf olunarak *oña* muḳābil münādāniñ hareke-i aḫiresi işbā' edilir: “Ḳasan Efendi, Velī Efendi” gibi. Ba' zen de terkībler üzerine daḫil olur. Nevzād Beyiñ:

Ey bir nigāh-ı nāz ile dünyāyı güldüren

Ey ḫandesiyle 'āleme şevḳ-i dīger veren

Ey isteyince dehri eden ğarḳa-i neşāt

Luḫf-ı cenān-nevāzına ḳıl bahş-ı inbisāt

Temennī, ārzū etmek ma'nāsınadır. Lisān-ı Oşmānīde “āh” “ḳāşḳī” lafızları *temennī* edātlarıdır. Bu lafızlarıñ daḫil oldukları cümlelere *mütemennā* denir.

İşbu iki edāt-ı temennīniñ ba' zen ikisi de birden getirilir: “Āh ḳāşḳī çocukluğumda oḳumak öğreneydim.” gibi. Ba' zen *mütemennī* hāzıf olunur: “Āh bugün dersimi hangi kitābdan belleyem.” denilir ki işbu cümleñ içinde “Ḳāşḳī kitābımı evde unutmayaydım.” gibi bir maḫzūf olduğu añlaşılr.

[30]Ba' zen edāt-ı temennī hāzıf olunur: “Şabāḫ olsa da mektebe gitsem.” gibi.

Mütemennî mümkinâtdan olduğu gibi ba'zen muḥālâtdan daḥi olur: “Kāşkî bu gece güneş toğsa.” gibi.

Ba'zen temennî tenezzül ma' nāsını ifāde eder ve “bārî” kelimesine muḳārin olur: “Aklı olsa idi bārî.” gibi.

14

İnşā-i ğayr-ı talebî, zaten kelām-ı ihbārî olduğu hâlde inşā ma' nāsına naḳl olunan cümlelerdir. Meşelâ: “Ḥasan Efendi bugün mektebe gelir.” cümlesi kelām-ı ihbārî iken “Ola ki Ḥasan Efendi mektebe gelir.” şüretine ḳonulmağla inşā-ı ğayr-ı talebî olur.

İnşā-ı ğayr-ı talebî birkaç kısma münḳasım olub aşıl ma' rûf ve meşhûr olanları şunlardır:

Tereccî, luğatde “ummaḳ” ma' nāsına olub ıstılâḥda bir ta' bir-i maḥşûş ile ümit göstermekden 'ibāretidir. Lisān-ı Oşmānîde “ola ki”, “umarım ki”, “şāyet ki”, “ḳorḳarım ki” lafızları tereccîniñ edevât-ı maḥşûşasındandır.

Ey dîde nigāh eyleme ol şu' le-i 'aşḳa

Şāyed ki o āteş seni de eyleye sūzān

beyti ve “Umarım ki ricām olur maḳbûl.” mışrā'ı ve “Ola ki cenāb-ı ḥaḳ şuçlarımızı 'avf buyura.” cümlesi tereccîye mişāldir.

[31]“ḳorḳarım ki” lafzıyla başlayan tereccîlere *işfāk* denir: “ḳorḳarım ki bu gidişle berbāt olursun.” gibi.

Tereccî edātları yalnız vuḳū'ı me'mûl olan aḥvāle dā'ir bulunan cümlelere dāḥil olub muḥaḳḳakāte dāḥil olmaz. Binā'en 'aleyh “Umarım ki bu gece raḥmet yağar.” denilebilirse de “Umarım ki şabāḥ güneş toğar.” denilemez.

Ta' accüb, medḥ, zemm, 'aḳd şîğaları daḥi inşā-ı ğayr-ı talebîdendir. “Ta' accüb, medḥ, zemm,” şîğaları ekşeriyā edevât-ı istifhāmiye ile yapılır:

Ne güzel nehr-i şafāver, ne laḳif āb-ı revān

Gösteren bunları 'ālemde bütûn ḳudretidir

beyti gibi ki bunda “Ne güzel, ne lâîf!” cümleleri *medh* ve “Nasıl kudretidir?” cümlesi de ta‘accübdür. “Ne çirkin şey!” gibi terkîblerde *zemmdir*. Bunlarıñ üçüne birden *istiğrâb* denilir.

*İstiğrâb*da kullanılan istifhâm edâtlarından bir su‘al-i zımnî añlaşıldığı için cevâb olarak ba‘zı esbâb-ı istiğrâb gösteriliyor:

Ne şâhen-şeh, serîr-ârâ-yı dîvânḥâne-i ‘âlem

Ne şâhen-şeh, bisât-endâz-ı evreng-i Süleymânî

beyti gibi.

[32] “Aya”, “acabâ” “zihî” lafızları daḥi istiğrâbı ḥâvî cümlelere dâḥil olur. Faḫaḫ bunlardan “zihî” lafzı ekşeriyâ maḫâm-ı istihzâda ve ba‘zen maḫâm-ı istihsânda kullanılır. “Zihî taşavvûr-ı bâḫıl, zihî ḫayâl-ı muḫâl” mışrâ‘ında maḫâm-ı istihzâda ve Nef‘î’niñ:

Te‘âla’llâh zihî raḫş-ı ḫümâyûn-ı ḫümâ-sâye

Ki taşvîr-i dil-ârâsı yeter eglence dünyâyâ

Beytinde daḥi maḫâm-ı istihsânda kullanılmışdır.

‘Aḫîd şîğaları daḥi aḫz u i‘ḫâda kullanılan “aldım, şatdım” lafızlarıdır.

15

Müsnedün ileyh, kelâmıñ birinci rüknü müsnedün ileyhdir.

Müsnedün ileyhiñ Taḫdîmi: Ma‘lûm olduḫu üzre lisânımızda cümle yapmak için evvelâ mübtedâ yaḫûd fâ‘il ya‘ni *müsnedün ileyh* ve soñra mef‘ûl, ḫâl, temyîz , zarf vesâ‘ire gibi müte‘allikât-ı cümle ya‘ni *mütemmimât-i kelâm* ve nihâyet ḫaber, yaḫûd fi‘l ya‘ni *müsned* getirilmek ḫâ‘ide iḫtizâsından olmasıyla müsnedün ileyh cümlede dâ‘imâ eñ başa getirilir.

Binâ‘en‘aleyh “Ḥaşan Efendi, güzel fikirler taşvîr etdigi için kâtibdir.” ve “Ali Efendi dünkü gün mektebe gitdi.” denilebilip bu sözler tersine söylenemez.

[33]

Müsnedün ileyhiñ te'ḥīri: Ba'zen kaçır gibi, zarūret-i şī'iriye gibi sebeplere mebnī müsnedün ileyh te'hīr kılınır. Kaşre mişāl: “Ḥaşan Efendidir buñā sebep.” Zārūret-i şī'iriye mişāl: “Yakışmaz ehl-i kemāl ve vaḳāra farṭ-ı mizāc”.

Müsnedün ileyhiñ zikrī veya ḥazfı: Müsnedün ileyhiñ kelāmında zikrī lāzımdır. Faḳaṭ ba'zen ḳarīne-i zāhireye mebnī ḥazfı vācib olur. Meşelā: “Ḥaşan Efendi bugün mektebe geldi mi?” su'aline ḳarşı “Geldi.” cevābı verilir.

Ba'zen maṭlūb olan şey aşıl fi'liñ vuḳū'nu ḥaber vermekten 'ibāret olmasına mebnī müsnedün ileyh ḥazf ve müsned mechūl şīğasıyla irād olunur: “Ḥaydūdlar öldürüldü.” gibi.

Ba'zen daḥi ta' mīm için aşıl müsnedün ileyh zikr olunmayub şıfatlarından biriniñ zikriyle iktifā edilir: “Elbette gider gelen cihāna.” mıṣrā'ında olduğu gibi.

Müsnedün ileyhiñ bu vecihle ḥazfı lāzımeden iken ba'zen zikrī iltizām olunur. Bu da “ḥaşr” , “ziyāde-i izāḥ”, “izhār-ı ta'zīm” , “teberrük” ve “istilazāz” gibi nüktelere mübtenī bulunur. Meşelā “ Bu güzel yazıyı yazan Mehmed Efendi midir?” su'aline ḳarşı “Evet Mehmed Efendi'dir.” denilmesi *ḥaşr, ziyāde-i izāḥ ve istilazāz* için olduğu gibi “İstanbul'u [34] fetḥ eden Sulṭān Mehmed midir? su'aline ḳarşı da “Evet Sulṭān Mehmed'dir.” denilmesi ta'zīmen ve teberrükendir.

Ba'zen daḥi yine bu mişillü nüktelere mebnī müsnedün ileyhiñ bir kere zikriyle de iktifā edilmeyip tekrārı cihetine gidilir. Meşelā: “Yavuz Sulṭān Selim kimdir.” denilince müşārün ileyhi: “Bir ordunuñ hücumundan ihtirāz edeceği mehlekelere tek başına atılan Sulṭān Selimdir; mevāḳi'-i ḥarbīyeniñ her nokṭasında ān-ı vāḥidde dehşet-nümā-yı celādet olarak ḳudret-i insāniye arasında bir ḳuvve-i ma'neviye gösteren Sulṭān Selim'dir; Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da bulunan aḳvām-ı islāmiyeyi ḥükümet-i vāḥide altına celb etmeye ḳalışan Sulṭān Selimdir.” diye tevşif etmek gibi.

İstintāḳlarda maznūnuñ inkāre mecālī ḳalamayacak bir şüretde ifādātı tescil için müsnedün ileyhiñ zikrini iltizām ḳā'idesine fevḳe'l-ḥad ri'āyet edilmek lāzımedendir.

Müsnedün ileyhiñ ma'rife olması : Bir ismiñ ma'rife olması mu'ayyen bir ma'nāya delālet eylemesi ve nekre olması da ḡayr-ı mu'ayyen bir ma'nāyı göstermesidir. Hiç bilinmeyen bir şey üzerine ise ḥüküm cā'iz olamayacağından

müsnedün ileyhde aşıl olan cihetiñ ma' rife olması ta' bî' idir. Zirâ anadan doğma a' māya “Beyāz siyāhıñ zıddıdır.” denilemez.

[35]

16

Lisān-i ' Osmānide Ta' rīf: Lisānımızda ta' rīf üç nev' idir. Birincisi *ta' rīf-i vaż' i*, ikincisi *ta' rīf-i lafzī*, üçüncüsü *ta' rīf-i ma' nevī* dir.

Ta' rīf-i vaż' i, iki türlüdür. Birincisi mücerred vaż' sebebiyle şahş-ı mu' ayyene delālet eden lafızlardaki ma' rifelikdir: ' alemler gibi. İkincisi şahş-ı mu' ayyene delāleti irādeye muhtāc olan lafızlardaki ma' rifelikdir: zamīrler, isim-i işāretler, mevşüller gibi.

Ta' rīf-i lafzī, kendilerinde ' alāmet-i ta' rīf melfūz olan kelimelerdir. Lisānımızda ' alāmet-i ta' rīf mef' ūlün bih edātı olan “y(i)” den ibāretedir: “Mektūbu yazdım, kitābı gönderdim.” gibi ki “ma' hūd mektūbu” ve “ma' hūd kitābı” demek olur.

Ta' rīf-i ma' nevī, qarā' in-i hāliyyeden biriyle ma' nāsı mu' ayyen olan ism-i ' āmmlardaki ma' rifelikdir. Bu da dört kışımdır: Birincisi: Bir ism-i ' āmmdan qarā' in-i hāliyyeden biriyle bir ferd-i mu' ayyen murād olunmaqdır: “Kitāb geldi, müdür efendi yollamış.” gibi ki buña “ta' rīf-i hāricī” denir.

İkincisi: Bir ism-i ' āmmıñ delālet eylediği ma' nālardan yalnız birisini murād etmektir: “Şobacı geldi.” gibi ki buña *ta' rīf-i zihnī* tesmiye edilir.

Üçüncüsü: Bir ism-i ' āmmdan nefis-i haqīkat ve māhiyyet murād [36] edilmektedir: “Tütün insāna muzırdır.” gibi ki buña *ta' rīf-i cinsī* itlāk olunur.

Dördüncüsü: Bir ism-i ' āmmdan hāvi olduğu me' āniniñ ' ale' l- itlāk ayrı ayrı kāffesi murād kılınmaqdır: “Kuş uçar.” gibi ki buña *ta' rīf-i istiğrāk* denilir.

İstiğrāk dañi iki türlüdür. Birisi *istiğrāk-ı haqīkī* diğeri *istiğrāk-ı ' örfīdir*.

İstiğrāk-ı haqīkī, lafzıñ bi-hasebi' l-luğa şāmil olduğu cem' i- efrādı ihātadır: “Herkes kendi fā' idesini arar.” gibi.

İstiğrāk-ı örfī, bihāsebi' l- ' örf lāfzdan münfehim olan efrādı ihātadır: “ Her kıyumcu bu yüzüğü mu' āyene etdi.” gibi.

İstiğrāk-ı ḥaḳīkī istiğrāk-ı örfiden e^ʿamm olduğu gibi ta^ʿrīf-i zihnī ma^ʿrife ile nekre arasında bir vāsītā olub ne büsbütün nekre, ne de büsbütün ma^ʿrifedir.

Müsnedün ileyhiñ izāfetle ta^ʿrīfi: Müsnedün ileyh izāfetle de ta^ʿrīf olunur. Bu da teşhīş ve taḥşīş içündür. Eger bir ism-i ʿāmm bir ʿaleme muzāf kılınırsa teşhīş için olur: “Mehmed Efendiniñ kitābı” gibi. Eger bir ism-i ʿāmm bir ism-i nekreye muzāf kılınırsa taḥşīş içündür: “Bir adamıñ evi” gibi.

[37] **Müsnedün ileyhiñ ʿalemīyetle ta^ʿrīfi:** Müsnedün ileyhiñ ʿalemīyetle ta^ʿrīfi kāffe-i evşāf-ı zātīyesiyle ve cemī^ʿ-i müşahḥaşātıyla zihinde iḥzār içündür. Bu da ya medḥī yaḥud zemmī müş’ir olur: “Dürrizāde inci gibi yazı yazar.” ve “Ḳaraçelebī ğaddardır.” gibi ki birinci mişāl medḥī, ikincisi de zemmī işāretidir.

17

Müsnedün ileyhiñ muzmeriyetle ta^ʿrīfi: Müsnedün ileyh muzmeriyetle de ta^ʿrīf olur. Bu da maḳāmıñ ḥiṭāb, ğaybet, tekellüm olduğuna göredir: “ Ben geldim, siz götürdünüz, o gitdi.” gibi. Ta^ʿrīf bahsinde gösterildiği üzre müsnedün ileyhiñ muzmeriyetle ta^ʿrīfi ʿalemīyetle ta^ʿrīfi gibidir.

Ḥiṭābda aşıl olan mu^ʿayyen olmağdır. Ba^ʿzen ta^ʿmīm için ğayr-ı mu^ʿayyen daḥi olabilir. Nācī’niñ:

Var ara bir müşteri-i mürde-hüş

Aldamazsıñ beni ḥikmet-furüş

beyti gibi.

Ba^ʿzen nefsi mütekellim zamīri tevāzu^ʿ için ve muḥāṭab ile ğā’ib zamīrleri de ta^ʿzīm için cem^ʿ edilir: “Geldim” yerinde “Geldik.” , “Teşrīf buyuruñ.” Maḳāmında “Teşrīf buyuruñuz.” ve “Yazıyor.” yerine “Yazıyorlar.” demek gibi.

[38] Ba^ʿzen muḥāṭaba daha ziyāde ta^ʿzīm için cem^ʿ-i muḥāṭab yerine cem^ʿ-i ğā’ib zamīri getirilir: “ Zāt-ı ʿālīñiz ” maḳāmında “Zāt-ı ʿālileri” demek gibi.

Müsnedün İleyhiñ ism-i işâretle ta'rifî: Bu ta'rif müsnedün İleyhiñ zihnen veya hâricen huzûrunu bildirmek içündür: “Bu ‘ağıl, şu kitâb” gibi.

Ba'zen ta'zîm ve teberrük için dağı olabilir: “Falân muhârebeyi bu kumandan kazandı.” gibi. Faakat “bu” ism-i işâretiyle huzzârdan birine işâret edilmesi ekşeriyâ tahkîre haml olunur.

Müsnedün İleyhiñ mevşûliyetle ta'rifî: Müsnedün İleyhiñ mevşûliyetle ta'rifî ekşeriyâ şıladan başka ahvâliniñ bilinmemesinden nâşîdir: “Re'isdere çiftliğini başan haydûdlar tutuldu.” gibi.

Ba'zen müsnedün İleyh, zikri müstehcen görölmekden dolayı ve ba'zen dağı binâ-ı habere işâret ya'ni haberin ne esâsa mübtenî olduğunu İmâ için şıla ile ta'rif edilir: “Dersine çalışan mükâfat görür, çalışmayan da cezâlanır.” gibi. Bu cümlelerden şıllar kaldırılırsa hükümler sebebsiz kalır.

Ba'zen dağı muhâtabın yahud diger biriniñ hañada bulunduğunu göstermek için müsnedün İleyhiñ şıla ile ta'rifî cihetine gidilir: “Besleyüb büyüdüğüñ adam gözünü oydu.” , “Ağıllı olan talebe derse çalışır.” gibi.

[39] **Müsnedün İleyhiñ Tenkîri:** Müsnedün İleyhde aşıl olan ma'rife olmak İken ba'zı def'a tenkîri cihetine gidilir. Bu da ekşeriyâ vahdet içündür: “Bir adam geliyor.” gibi.

Ba'zen tefhîm ve ba'zen taşğîr için olur. Tefhîme mişâl: “Hasan Efendiye bir hâl oldu ki ta'rif edemem.” Taşğîre mişâl: “Düşmanıñ bir oğu biñ okundan ziyâde te'sîr eder.”

Nekre olan cümleler menfi İse 'umûmiyet anlaşılır: “Cebinde bir para yok.” gibi.

Müsnedün İleyhiñ tavşîfi: Tahşîş ya'ni ref'-i ihtimâl içündür: “Mu'allim Mehmed Efendi” gibi.

Ba'zen *medh*, *zemm*, *izâh* ve *keşif* ve *terahhüm* için de olur: “‘Ağıl adam”, “câhil herîf” “güzel sesli Mehmed Efendi”, “biçâre çocuk” gibi.

Müsnedün ileyhiñ te'kidi: Ba'zen *ref'-i tevehhüm* ve ba'zen de *iḥātā-i efrād* için olur. Birinciye mişāl: “Ḥasan Efendi kendi yazdı; terzi kendi dikti.” gibi. İkinciye mişāl: “Mekteb efendileri şimdi hep dersde bulunuyorlar.” gibi.

Müsnedün ileyhiñ beyānı: Ba'zen *izāḥ* ve ba'zen muḥātabı ta'zīm için olur. Birinciye mişāl: “Ḳardeşiñ Meḥmed Efendi derse çalışmıyor.” gibi. İkinciye mişāl: “Ḥasan Efendi ḳuluñuz dersine pek güzel çalışıyor.” gibi.

18

[40] **Müsned:** Müsned daḥi kelāmiñ eczā-yı aḣliyesindendir. Faḳaḥ müsnedün ileyhiñ nev'ammā evḣāfından olmasıyla kelāmda dā'ima müsnedün ileyhden ḣoñra getirilir: “Ḥasan Efendi çalışkandır.”, Meḥmed Efendi güzel okuyor.” gibi.

Müsnediñ Taḳdīmi: Müsnedün ileyh bahşinde görüldüğü üzre ḳaşr, zārüret-i şic'iriye gibi ba'zı nüktelere mebnī müsned ba'zı def'a müsnedün ileyhe taḳdīm olunur: “Ḥasan Efendidir bu mektebde çalışkan.” ve 'Abdulḥaḳ Ḥāmīd Beyiñ:

Para etmez, seniñ olsun şervet

Yetişir, bir kıza naḳd-i 'iffet

beyti gibi.

Müsnediñ ḥazf ve zikri: Ḳarā'inden bir şey var ise müsned daḥi ḥazf olunur: “Kā'inātı kim yarattı?” diyen bir sâ'ile cevāben “Cenāb-ı mevlā demek” gibi.

Müsned bu vecihle ḥazfıne ḳarāne var iken ba'zı def'a da zikri iltizam olunur. Bu da *iḥdāş-ı ta'accüb*, *ḡabavete telmīḥ*, *tehdīd ve tevbīḥ* gibi nüktelere mebnīdir. İḥdāş-ı ta'accübe mişāl: “Bu güzel resmi kim yaptı.” diyene “Şu küçük çocuk.” demek gibi. Ḡabāvete telmīḥe mişāl: Kā'inātı kim yarattı.” su'aline “Cenāb-ı mevlā yarattı.” diye cevāb vermek gibi.

[41]Tehdīde mişāl : “Bu camı kim kırdı.” diyene cevāben “Ben kırdım.” demek gibi. Tevbīḥe mişāl: Derse çalışmadığından dolayı tekdİR edilen bir şākirdiñ añlamamazlıḳdan gelerek ḥocasına “Kim çalışmıyor.” demesine muḳābil “Sen çalışmıyorsuñ?” cevābını alması gibi.

Müsnediñ ta'rif ve tenkiri: Müsned dañi müsnedün ileyh gibi ve o nüktelere mebnî 'alemiyetle, mevşüliyetle, izâfetle ta'rif olunur ve ekşeriyâ ta'rif ve tenkirden 'ârî olur.

Ba'zen müsne de edât-ı tenkîr dâhil olur. Bu da ya *vañdet* yañud *tefhîm* içündür. Vañdete mişâl: “Dün bize gelen bir zâtdır.” gibi. Tefhîme mişâl: “Faẓl ve kemâl insân içün bir şerefdir.” gibi.

Müsnediñ tavşifi, te'kîdi, beyânı müsnedün ileyh gibidir. Ya'ni müsnedün ileyh naşıl nüktelere mebnî tavşif, te'kîd ve beyân olunur ise müsned dañi o nüktelere binâen tavşif, te'kîd ve beyân olunur.

Müsnedin tañdiri: Müsnedün ileyh müte'addid ve bir cinsden ise her müsnedün ileyh içün 'atf tārîkiyle bir müsned tañdir ve nihâyet kelâmda yalnız bir müsnediñ zikriyle iktifâ edilir. Bu da ya *icâz* içün olur: “Hasan, Meñmed, Muştafa Efendiler derslerini oñudular.” gibi, ya *metânet-i kelâm* içün olur: “‘İlm [42] tañşil ile hünler sa'y ile faẓilet-i 'ilm ve hünlerle kesb olunur.” gibi.

Bu bâbda diñkat edilecek bir cihet vardır ki o da müsnediñ hangi mañâmlarda müfred ve hangi mañâmlarda cem' olarak getirileceğinden 'ibâretidir. Eger müsnedün ileyh müte'addid olur ve isnâd he'yete müctemi'an edilmiş bulunur ise müsned müfred olarak getirilir: “Hasan, Meñmed, Muştafa Efendi dersini oñudu.” ve “Elma, armud, portağal ağacı meyvedârdır.” gibi.

Eger isnâd heye'tiñ efrâdına ayrı ayrı edilmiş ise müsned cem' olur: “Hasan, Meñmed, Muştafa Efendiler mektebde dirler.” ve “Söğüd, servi, meşe ağaçları meyvedâr degildirler.” gibi.

Taglîb, luğatde ğalebe ettirmek ve ıstılâñde beyinlerinde münâsebet bulunan iki şey'iñ birini âhiriñ üzerine terciñ etmektir. Eger müsnedün ileyhler müte'addid ve muhtelif olur ya'ni kimi ğâ'ib, kimi muñâtab, kimi mütekellim bulunur ise müsned-i tañlîb tārîkiyle müsnedün ileyleriñ eşrefine tâb'î olur. Tekellüm hiñâbdan ve hiñâb ğaybetden eşrefdir. Şu kadar ki tekellüm ve hiñâbın ve ğâ'ib ve tekellümün ictimâ'ında müsned ekşeriyâ cem'-i mütekellim şüretinde getirilir. Mişaller: “Hasan Efendi, Meñmed Efendi dersi oñuduk.”, “Hasan Efendi ve sen dersi bilmiyorsun.”, “Sen ve ben dersi belledik.” gibi.

İsnād, bir şey'in diğer bir şeyde vukū^ç veya lā-vukū^ç nu beyān etmektir. İsnādda müsnedün ileyh ile müsnediñ zāten müttehid ve mefhūmen muğāyir olmaları şartdır. Böyle olmazsa haberden fā'ide hāşıl olamaz. Binā'en^ç aleyh “Şā'ir şā'irdir.” ve “Kitāb kalemdir.” denilemez.

Mefhūmdaki muğāyeret cüz'i dañi olsa kâfidir: “Şā'ir bu şā'irdir.” gibi.

İsnāda cümle-i fi'liyelerde terkībleriñ heye'ti ve cümle-i ismiyeleriñ müşbetlerinde “-dır” ve menfîlerinde “değil” edātları delālet eder. “Var, yok” lafızları dañi edāt-ı haber olmaqsızın isnāda delālet edebilir.

İsnād ya haberi muhātaba añlatmağ, yañud mütekellimiñ o habere vukūfunu muhātaba ifhām etmek için olur. Binā'en^ç aleyh muhātabıñ hālîñe ri'āyet lāzım gelir.

Eğer muhātab kendisine haber verilecek hükümün mażmūnu haqqında mütereddid değilse isnād sādece olur. Meşelā: Hasan Efendiniñ dün mektebde olduğuna da'ir muhātabıñ tereddüdü yok ise yalnız “Hasan Efendi dün mektebde idi.” denilir.

Eğer muhātab mütereddid ise isnādın te'kidi müstañsen görülür. “Kā'ināti yaradan cenāb-ı mevlā değil midir?” diyen bir mütereddide karşı “Şübhe mi var, elbette cenāb-ı mevlādır.” demek gibi.

[44] Eğer muhātab hükümü münkir ise isnādın te'kidi vācib olur. Tabi'yyūndan birisine karşı “Kainātın elbette bir hālîkı vardır ve o da şübhesiz cenāb-ı mevlādır.” demek gibi.

Ba'zen muhātab münkir bile olmasa hükümün muğtezāsı üzerine hareket etmediği için münkir gibi 'add edilerek isnād te'kid olunur: Bir tembele karşı “Çalışmağ gerçekten fa'idelidir.” demek gibi.

Lisān-ı Osmānide “muhaqqak”, “haqıqaten”, “şañihen”, “gerçekden”, “elbette”, “şübhesiz”, “oña ne şübhe”, “doğrusu” sözleri elfāz-ı te'kidiyedir.

Qasemler dañi isnadı te'kid ederler: “Vallahi bir daha dersi öğrenirim.” gibi.

“Aşla”, “kaṭā”, “hiç” lafızları da nefy-i te’kîd içündür: “ ‘Ali Efendi derse hiç çalışmıyor.” , “Mektebe aşla uğramıyor.” , “Kaṭā bir şey bilmiyor.” gibi.

“Māzi-i naklî” ve “müstakbel” ve fi’l-i vücübî” şîğâlarına “-dır” lafzınıñ ‘ilâve olunması dañi te’kîd içündür: “Hasan Efendi derse güzel çalışmışdır.” , “Ahmed Efendi bugün mektebe gelecektir.” , “Talebe derslerine çalışmalıdır.” gibi ki bu mişâllerde “elbette”, “şübhesiz”, gibi elfâz-ı te’kîdiyye muḳadderdir.

[45] Kelâmıñ âḫîrine ‘ilâve olunan “a”, “ya”, “ye” ḫarfleri dañi isnâdı te’kîd içündür: “Hasan Efendi çalışkandır a!” , “Mektebe devam ediyor ya!” , “Seni çok üzdü ya!” gibi.

Bunlar isnâdı te’kîd ile redd-i inkâr maḳâmlarında kullanıldıkları gibi “istiḫkâr” , “istiḫzâ”, “istilzâz”, “tevbîl” maḳâmlarında dañi isti’ mâl edilir.

20

Mütemmimât-ı Kelâm: Sözdeki fâ’ideyi isnâddaki ḫükümden daha ziyâdelendirmek içün kelâma “şîfat” , “ḫâl”, “temyîz”, “mef’ül”, “zarf” gibi birtakım kayıdlar ‘ilâve olunur ise ḫaberdeki fâ’ide o kadar ziyâde olur. Meşelâ: “Hasan Efendi kâtibdir.” denildikde bu kelâmdan bir fâ’ide anlaşılıyor ise de “ İzmir Mekteb-i İ’ dâdisiniñ beşinci senesi talebesinden İzmirli ‘Ali Efendizâde Hasan Efendi kâtibdir.” denilirse kelâmdaki kayıdlar ḫasebiyle ḫaberdeki fâ’ide ziyâdeleşir. Ya’ ni Kâtib Hasan Efendi ‘an’ anesiyle anlaşılır.

Kelâmdaki müsnedün ileyh ile müsnedden başka hangi kayıd mevcüd ise menât-ı ḫüküm odur ve kayıdlar müte’ addid ise eñ soñraki kayd [46] ḫükümüñ mecrâsıdır. Meşelâ: “Ahmed Efendi İstanbul’a gitdi.” cümlesinden dañi “İstanbul” ḫükümüñ mecrâsıdır.

Şîfat, hiçbir şey ’iñ kaydı olmayub yalnız mevşûfuñ ḫâl ve vaşfını bildirir: “Hasan Efendi güzel yazı yazar.” gibi.

ḫâl, ya fâ’ iliiñ, yaḫud mef’ üluñ hey’etini mübeyyin olur. Birinciye mişâl: Hasan Efendi gülerek geldi.” İkinciye mişâl: “Hasan Efendi’yi gülerek yazı yazıyor gördüm.” gibi.

Ba'zen fi'liñ hālet-i şudūr ve ta'alluğunu beyān eder: “Derse girdim, halbuki talebe teneffüsde idi.” gibi.

Fā'iliñ hey'etini mübeyyin olan hāl ekşeriyā hāl terkibi şüretinde irād edilir ve hāliñ zamānen fi'le muķārenetini gösterir: “Hasan Efendi piyāde olarak geldi.” gibi.

Hāl ba'zen fi'l-i iltizāmīniñ müfred-i gā'ibini tekrār şüretinde de olur: “Güle güle geldi.” gibi.

Eger hāl şıfat olur ve hāl ile zü'l-hāl arasına yabancı bir kelime girmezse tekrār olunur: “Hasan Efendi ferāhlı ferāhlı geldi.” gibi. Faķaķ araya başka kelime girerse tekrār edilmez: “Hasan Efendi dün ferāhlı geldi.” gibi.

Hāl olan kelime şıfat olmaz ve kendisinden fi'l-i iltizāmī [47] yapılmazsa muṭlaķā tekrār edilir: “Avuc avuc saçıyor.” gibi. Arabī şıfat ve isimler daḡi tenvīnli, tenvīnsiz hāl olur: “Hasan Efendi maḡzūnen gitdi.” ve “Naķid verdi.” gibi. Faķaķ tenvīnsiz olur ise ekşeriyā tekrār olunur: “Maḡzūn maḡzūn ṭuruyor.” , “Kitābı cüz' cüz' okudu.” gibi.

Mef'ül: Mef'ül iki kısımdır: Biri *mef'ül-ı şariḡ*, diğeri *mef'ül-i ġayr-ı şariḡ*dir; *mef'ül-ı şariḡ* *mef'ül-ı bih* demektir.

Ba'zen bir *fi'l-i müte'addiniñ* yalnız fā' ile ta'alluķu kaşd olunarak *mef'ül-ı şariḡ* ḡazf olunur: “Bilen de bir bilmeyen de.” gibi. Ba'zen bu ḡazf ta'mīm için olur: “Falān çok ta'ciz ediyor.” gibi.

Mef'ül-ı şariḡ ma'rife olursa fi'lden ayrılabilir. Faķaķ nekre olursa ayrılamaz: Binā'en'aleyh “O kitābı dün aldım.” denilebilirse de “Bir kitāb bugün aldım.” denilemez.

Mef'ül-i ġayr-ı şariḡ, ḡurūf-ı izāfīniñ biriyle mef'ül vāķi' olan isimdir: “İstanbul'dan geldim.” “Şu iş için gitdim.” cümlelerindeki “İstanbul” ve “şu iş” kelimeleri gibi.

Arabī isimler ba'zen tenvīnli olarak “mef'ülün leh” vāķi' olur: “Hasan Efendi'ye rağmen şu işi yaptım.” gibi.

[48] **Mef'ül-ı mutlak**, ma' nā-yı fi'li te'kîd için hâşıl-ı maşdar şîğasınıñ mef'ül vâkı' olmasıdır ve bunlara da'imā edāt-ı tenkîr dahil olur: “Bir uruş urdum.”, “ Bir çıkış çıktım.” gibi.

Temyiz, nisbetde îbhāmı ref' içündür. Bu da ba'zen isnādîñ ve ba'zen bir nisbet-i taqyîdiyenîñ kaydı olur. Birinciye mişâl: “Ben oña şervetce fa'ikim.” İkinciye mişâl : “ Benim oña şervetce tefevvuğum müsellemdir.” gibi.

‘Arabî isim ve maşdarlar temyiz vâkı' olabilir: “Bu kitāb şu kitāba nisbeten büyüktür.” gibi.

Zarf: İki kısımdır. Birincisi bir maḥalli irā'e eden zarflardır ki bunlara *zarf-ı mekân* ve ikincisi bir zamānı gösteren zarflardır ki bunlara da *zarf-ı zamān* tesmiye edilir.

Zarflar müsned maḳāmında bulunur ve müsnedün ileyh daḫi ma' rife olur ise “mevcūd, vâkı', kâ'in ” gibi bir fi'l taḳdîr olunur ve buña *zarf-ı müstaḳarr* denilir: “ Ḥasan Efendi evdedir.”, yaḫud “degildir.” gibi.

Eger müsnedün ileyh nekre olursa zarf onuñ üzerine taḳdîm olunuraḳ “var” ya “yok” lafızları müsned maḳāmında getirilir: “Ḳonakda bir adam var.” yaḫud “yok” gibi.

Lisān-ı Oşmānîde tenvînli olarak ḳullanılan ‘Arabî isim ve maşdaralarıñ tenvînleri ḳaldırılarak yerlerine “de” getirilir ve ma' nā şaḫîḫ [49] olur ise “zarf” ve “olarak” getirilirse “ḫāl” ve “içün” getirilirse “mef'ulün leh” ve “ce” getirilirse “temyiz” olduḡu añlaşılır.

(3)

21

Ḳaşr, luğatde ḳışaltmak, ḫabs etmek ma' nālarınadır. İştîlāḫda bir şey'i diğeri bir şey'e ḫaşr ve taḫşîş etmektir ki bu da müsnedün ileyh ile müsnedîñ ve müte'allaḳāt-ı fi'liñ ‘ibārece maḳāmıları deḡişmekden ileri gelir. Böyle tebeddülāt sebebiyle yapılan ḳaşrlar važ'î degildir.

Kaşırda bir nisbet-i selbiyye, bir de nisbet-i icābiye vardır. Meşelâ: “Şâ‘ir ‘Abdu’l-ḥaḳ Ḥāmid Beydir.” denilince ‘Abdu’l-ḥaḳ Ḥāmid Beyiñ şâ‘ir olmağlığı ile beraber ondan başkasınıñ şâ‘ir olmaması gibi iki ḥüküm çıkarılır ki ḥüküm-i evvel kaşırñ nisbet-i icābiyesidir ve ḥüküm-i şānī nisbet-i selbiyyesidir.

Ba‘zen bu ḥükümleriñ birisi zımnen ve diğeri şarāḥaten gösterilir. Yuğarıki mişâlde olduğı gibi. Ba‘zen ikisi de şarāḥaten gösterilir: “Edīb Kemāl Bey’dir, başkası degildir.” gibi.

Müte‘allaḳāt-ı fi’lin maḳāmları değışmekden ḥāşıl olan kaşırlarda fi‘le eñ yakın bulunanı üzerinde kaşırñ ḥükümü cārī olur. Meşelâ: “‘Araba ile dün Göztepe’ye gitdim.” cümlesinde kaşır “Göztepe”de ve “Göztepe’ye dün ‘araba ile gitdik.” cümlesinde “‘araba ile”de cereyān eder.

Ba‘zen kaşıra bi’l-vaż‘ delālet eden edevāt kullanılır.

[50] Ancak “İstanbul’a gitdim.” gibi. Lisān-ı ‘Osmānīde kaşır için “ancak, faḳat, degil, başka, yalnız, hemān, illā, mā‘adā, belki” edātları isti‘ māl olunur.

Kaşır iki kısımır: Birisi şıfatı mevşūfa kaşır etmektir: “‘Osmānlılar içinde eñ güzel edīb Kemāl Bey’dir.” gibi. Diğeri mevşūfu şıfata kaşır eylemektir. “Aḥmed Midḥat Efendi ancak romancıdır.” gibi.

Gerek şıfatı mevşūfa, gerek mevşūfu şıfata kaşır olsun, kaşır yine iki kısımır: Birine *kaşır-ı ḥaḳīkī* diğeri *kaşır-ı izāfī* tesmiye edilir.

Kaşır-ı ḥaḳīkī, ya ḥaḳīkaten, yaḥud ḥükmen maḳşūruñ maḳşūrün ‘aleyhden ğayrıya tecāvüz etmemesidir. Bu cihetle kaşır-ı ḥaḳīkī daḥi iki kısımır ki birine *kaşır-ı ḥaḳīkī-i taḥḳīkī*, diğeri de *kaşır-ı ḥaḳīkī-i iddā‘ī* denir.

Kaşır-ı ḥaḳīkī-i taḥḳīkī, maḳşūruñ maḳşūrün ‘aleyhden mā‘adāya ḥaḳīkaten tecāvüz etmemesi, ya‘ni kaşır mu‘āmelesiniñ nefsu’l-emre muvāfiḳ bulunmasıdır: “İzmir’de ancak bir mekteb-i i‘dādī vardır.” gibi.

Kaşır-ı ḥaḳīkī-i iddā‘ī, maḳşūruñ maḳşūrün ‘aleyden ğayrıya ḥükmen tecāvüz etmemesi, ya‘ni maḳşūrün ‘aleyhiñ efrād-ı sâ‘iresini, yaḥud birtaḳım şıfatını yok ḥükümünde tutarak kendi, yaḥud [51] bir şıfatı üzerinde kaşır mu‘āmelesiniñ icrāsı

cihetine gidilmesidir: “Kātib ancak Hasan Efendidir.”, “Hasan Efendi ancak kātibdir.” gibi.

Kaşr-ı izāfi, diğer bir şey'e nisbetle icrā edilen kaşrdır. Bu da üç kısımdır: *Kaşr-ı ifrād, kaşr-ı kalb, kaşr-ı ta'yīn*dir.

Kaşr-ı ifrād, bir şey'in birkaç şeyde, ya da birkaç şey'in bir şeyde iştirākı hakkındaki i'tikādı ibtāl içündür: Birini hem şā'ir, hem kātib zannedene “O kātibdir.” deyip onun şā'irliği hakkındaki i'tikādı ibtāl eylemek gibi.

Kaşr-ı kalb, muhātabın mute'kid olduğu şey'in 'aksini beyān içündür. Elde olan bir kitābı meşelā hikmete dā'ir zanneden bir muhātaba “Bu kitāb belāgat kitābıdır.” Ya da “Hikmet kitābı değildir.” demek gibi.

Kaşr-ı ta'yīn, bir şey hakkında vāki' olan tereddüde karşı ta'yīn-i haqikatle ref'-i iştibāh içündür. Meşelā: Eldeki kitābın hikmet mi, belāgat kitābı mı olduğunda mütereddid bulunan bir muhātaba “Belāgat kitābıdır.”, ya da “Hikmet kitābı değildir.” demek gibi.

22

‘Atıf, ya bir kelimeyi diğer bir kelimeye, ya da bir cümleyi [52] diğer bir cümleye rabt etmektir. “Mehmed Efendi, Hasan Efendi derslerini bellemişler.” ve “Mehmed Efendi dersini bellemiş, Hasan Efendi de yazı yazmış.” gibi.

Lisān-ı ‘Osmānīde aşıl edāt-ı ‘atf “de” lafzıdır. “ve” harfinin şifāhiyātda kullanılmaması hasebiyle birtakım üdebā bunu lisān-ı ‘Osmānīde hüruf-ı ‘atıfeden ‘add etmemek istemişler ise de muharrerātda isti'māline şiddetle lüzüm olmasına mebnī harf-ı mezkûru da lisānımızda hüruf-ı ‘atıfeden şaymak münāsibdir.

Cümle ve kelimeler beyninde cihet-i cāmi'a bulunur ise, ya'ni aralarında *tezāyuf, tezād, temāşül* gibi ‘alākalar var ise edevāt-ı ‘atfiye ile yek-digere ‘atfedilir ve evvelki cümle veya kelimeye *ma'tūfun ‘aleyh* ve soñrakiye *ma'tūf* denir.

‘Atıf ekseriyā ma'nen olur: “Hasan Efendi gitdi.”, “Mehmed Efendi geldi.” gibi. ‘Atıfda diğkat edilecek şey ma'tūfun ‘aleyh ile ma'tūf beyninde cihet-i cāmi'a

olmaksızın icrā-yı ‘atıf etmemekdir. Meşelâ: “Kā’inâtı cenāb-ı hâk yaratdı.” denilib de buña “ Sivrisinek de dün falāncayı ısırđı.” cümlesi ‘atf olunsa cā’iz olmaz.

Ba’zen cihet-i cāmi‘a bile bulunsa şāyān-ı iltifāt olmamağ hasebiyle ‘atıf yine cā’iz olmaz. Meşelâ : ‘İlm-i heye’tden baħş ediliyorken [53] “Güneş büyükdür.” denilse de soñra aralarında bi’n-nisbe temāşül ‘alākası olmağ hasebiyle buña “Asya kıt‘ası da büyükdür.” cümlesi ‘atfedilse ‘atf şaħiħ olamaz.

Müsāvāt, ifādeyi efkār ve hissiyāta muvāfiğ düşürmek, ya‘ni söz, anlatılmak istenilen fikre göre az ve çok olmamağdır. ‘İzzet Mollā’niñ:

Manşūr’a gelib ehāli-i Şām.	Vālileri zulmın etmiş i‘lām
Manşūr demiş ki luğf-ı bārī.	Ṭā‘ūn yoğ a beldenizde bārī
Etmış birisi ħiṭāba āğāz.	Olmüş bu cevāb ile sūħan-sāz
Bitmekse murādınız ehāli.	Ṭā‘ūn yerine geçer bu vālī
Ṭā‘ūn ola hem de zulm-ı cān-süz	Bir kıoltuğa şığmaz iki kıarpuz

beyitleriyle “Hasan Efendi ufağ tefek almak için çarşıya gitdi.” cümlesi gibi.

Ba’zen bir fikir iki tarz ile ifāde olunduğı hāldde bu üslūbuñ her ikisi de müsāvāta mā-şadağ olabilir. Meşelâ: “Fırşat her vağit ele geçmez.” cümlesinde müsāvāt olduğı gibi bu cümleñiñ maźmūnunu diğere bir şüretle beyāndan ‘ibāret olan Nergisi’niñ şu:

Fırşat ki hevā-yı tiz-perdir

Ermek oña bir daği hünerdir

Fırşat dedigiñ dem-i seğherdir

Güyā ki sabāğ hoş eşerdir

[54] *Efsūs olur ol nesim-i nāfi‘*

Bir gāflet-i yek-dem ile zāyi‘

Neşidesi de hāvī olduğı fikir ile tamamen müsāvīdir.

İcāz, fikirden az ifade ile ma' nā-yı murādı tamāmen aňlatmaqdır. Uşul-ı fıkhıdaki “Kelāmiñ i' mālî ihmālinden evlādır.” Kā'idesi gibi ki bunuñ hāvî olduğu fikir “Bir kelāmiñ bir ma' nāya ħamli mümkün olduğuca o kelām ihmāl, ya' ni ma' nāsız ' addolunmamalıdır.” şüretinde tefsir edilmişdir.

Tanzim-i kavāninde ve mü' ellefāt-ı ' ilmiye ve fenniyyede ve ta' kıdden berî olmak şartıyla icāza ri' āyet lāzimedendir. Faķat ta' bir ma' nā-yı murāddan az olur ve ma' nā ħaķkıyla ifade edilemez ise *icāz-ı muħill*, yaħud *iħlāl* denilir ki bu türlü icāz maķşadı ve sözün āhengini bozacağından ' inde'l-bülađā maķbül şayılmaz. Fikrimi der-miyāne vaķt bulamadım.” cümlesindeki “der-miyān” ta' birini kā' idaten terkib etmek lāzım gelen “etmek” fi' liniñ ħazf ve icāzı gibi.

İcāz, esāsen iki kışımdır: Birincisine *icāz-ı ħazf* ikincisine *icāz-ı ķaşr* denir.

[55] **İcāz-ı ħazf**, karīne-i lafziye veya ' aķliyeye mebnî eczā-yı kelāmdan, yaħud mütemmimātdan biriniñ ħazfidir. Nef' iniñ:

Nāmesi nüşha-yı mecmū' a-i esrār-ı ezel

Ĥāmesi lüle-i ser-çeşme-i feyz-ı cāvīd

beytinde muzāfun ileyhleriñ ħazfı gibi. “Manķalı yaķdım.” cümlesinde daħi muzāf ħazf olunmuşdur.

İcāz-ı ķaşr, mutlakā az sözle çok ma' na ifade etmektir. Bu yolda olan fıķralara “cevāmiu' l-kelim” denir. “Muķteşid zügürt olmaz.” ve “Bāriķa-i ħaķiķat teşādüm-i efkārdan çıkar.” gibi.

İtnāb, maķşadı bir fā'ide muķābilinde olarak—ma' nā-yı murāddan ziyāde ta' bir ile aňlatmaqdır. Ebu's-su'ūd merħümüñ:

' Ālimiñ şaff-ı ni' āl olsa maķāmı ħam degil

Her ne deñlü manşıb-ı ' āli ki var echelledür

Devr-i ' ālem böyledir; şāħ üzre gör kim meyveniñ

Hāmı bālāda, kemāle ermiŝi esfeldedir

kıt‘ asında olduğu gibi.

Bir şey’i evvelā icmāl ve ŝoñra tafşil etmek dağı itnāb kabilindedir: “ İnsān kocadıķca kendisinde iki haşlet gencelir; bunlardan biri hırş dıgeri tül-ı emeldir.” gibi.

Eger tezāyüd-i ta‘bır fā’ide muķābilinde degilse ve maķŝadı dağı [56] ihlāl etmiyor ise *tafvil* denir. Meŝelā “Müdür Efendi mektebde mi?” su’aline “Evet efendim, müdür efendi mektebdedir.” demek gibi.

Eger tezāyüd-i vaķi‘ hem fā’ide muķabilinde degil, hem de maķŝadı ihlāl ediyorsa *haşv* denir: “ İbtāl-ı haķ ğadr ve beyhüdedir.” cümlesinde “beyhüde” lafzınıñ fazla olarak getirilmesi gibi.

24

FEN-İ ŜĀNĪ

BEYĀN

Ṭuruk-ı İfāde, bir fikri ifāde için elfāz üç tarīķ ile isti‘ māl olunur ki birincisine “*haķīķat*”, ikincisine “*mecāz*” ve üçüncüsüne “*kināye*” denilir.

Haķīķat, bir lafzı ma‘nā-yı haķīķisi üzre kullanmaķdır: “Ḥasan Efendi kātibdir.” cümlesinde olduğu gibi.

Mecāz, ma‘nā-yı haķīķiyi irādeye māni‘ qarīneniñ vücūduna mebnī elfāzıñ levāzım-ı ma‘nādan birinde isti‘ māl edilmesidir: “ Kıŝlada müsellaḥ arslanlarımız var.” cümlesindeki gibi.

Kināye, ma‘nā-yı haķīķiniñ irādesini manī‘ qarīne bulunmamaķla beraber bir lafzı levāzım-ı ma‘nādan birinde istiḥdām eylemektir. “Falānıñ kapısı açıķdır.” gibi.

[57] *Beyānıñ Mevzū’ı*, mecāz, teŝbīh, kināyedir.

Mecāzıñ taķŝimi: Mecāz iki kısmıdır: Birincisine *mecāz-ı ‘aklī*, ikincisine de *mecāz-ı luğavī*, yağud *mecāz-ı muṭlaķ* tesmiye edilir.

Mecāz-ı ‘Aqlī, isnādda mecāzdır. Bu da bir fi‘li fāile değil sebebine, ya zamānına, yaḥud mekānına isnād eylemektir. Sebebine isnād: “Mıṣırı Yavuz Sultān Selim fetheyledi.” gibi. Zamāna isnād: “Bahār onları yetiṣdirdi.” gibi. Mekāna isnād:

Nābī’niñ: *Çok ni‘metiniñ ḥaḳḳı var üstünde hicāb et*

Ādāb ile baş pāyiñi rüyuna tūrābıñ

beyti gibi.

Ba‘zılarınca mecāz olan şey diğeri ba‘zılarınca ḥaḳḳat olabilir. Meşelā: “Yağmur yeri iḥyā etdi.” sözü müvāḥḥidine göre mecāz olduğu halde ṭabī‘yyüne göre ḥaḳḳatdır.

Mecāz-ı ‘aqlīde ba‘zen ṭarafeyn ḥaḳḳat olur: “Pādişāhımız birçok mektebler yaptı.” gibi.

Ba‘zen ṭarafeyn mecāz olur: “Zamāniñ nev-civānlığı yeri iḥyā eyledi.” gibi.

Ba‘zen ṭarafeyniñ birisi ḥaḳḳat, diğeri mecāz olur. Müsnedün ileyhiñ ḥaḳḳat ve müsnediñ mecāz olduğuna mişāl: “Mevsim-i bahār [58] yeri iḥyā etdi.” gibi. Müsnediñ ḥaḳḳat ve müsnedün ileyhiñ mecāz olduğuna mişāl:

Göñül ey māh-ı mihr-engīz geçmez senden isterse

Felek her gece bir meh, günde bir ḥūrşīd göstere

beyti gibi.

Kelāmda mecāz-ı ‘aqlī olup olmadığını ḥāzıf gibi ḳarāne-i lafziye ve müsnediñ müsnedün ileyhe ḳıyāmı ya ‘aqlen, ya şer‘en, yaḥud ‘ādeten muḥāl olmak mişüllü ḳarāne-i ma‘neviye ile anlaşılır.

25

‘Alāḳa, elfāziñ levāzım-ı ma‘nādan birinde mecāzen isti‘māline sebep olan münāsebettir. Eger bu münāsebet müşābeheden başka bir ‘alāḳa ise *mecāz-ı mürsel* ve eger müşābehet ‘alāḳası ise *isti‘āre* tesmiye olunur.

Lisān-ı Oşmānīde eñ ziyāde mütedāvil ve aşıl olan mecāz-ı mürsel ‘alāḳaları ber-vech-i ātidir:

1.”*Külliyet cüz’iyyet alakası*”dır ki ya küll zikredilerek cüz’ murād olunur; yaḥud cüz’ zikredilib küll irāde kılnur. Zıkr-i küll irāde-i cüz’ e mişāl:

Seyrediñ “Osmāniyāniñ” ḥamle-i şirānesin

Birden olmuşdur hezārān seyf-i saḫvet müncelī

Nācī (Selimiye’sinden)

[59] Zıkr-i cüz’ irāde-i külle mişāl: “Tırnağımı kesdim.” gibi.

2.“*Ḥāliyet maḥalliyet ‘alākası*”dır ki ya maḥal zıkr olunub ḥāl irāde edilir; yaḥud ḥāliñ zıkrıyla maḥal murād olunur. Zıkr-i maḥal irāde-i ḥāl:

Olma dilbeste-i “cām”-ı gül-fām

Ki eder ādemi rüsvā-yı enām

beyti gibi.

Zıkr-i ḥāl irāde-i maḥal: “Namāzdan çıkdılar; seyre gitdiler.” gibi.

3. “*Sebebiyet müsebbbiyet ‘alākası*”dır ki ya sebep zıkr olunub müsebbeb yaḥud müsebbeb zıkr edilib sebep murād kılnır. Zıkr-i sebep irāde-i müsebbeb: “Ḥasan Efendi kalemıyla geçiniyor.” gibi. Zıkr-i müsebbeb irāde-i sebep : Ḥüsñü’nüñ:

Baş açub dedi ki “raḫmet” geliyor

Ebr-i nīsān-ı ‘ināyet geliyor

beyti gibi.

4.“*Umūmiyet ḫuşūşiyet ‘alākası*”dır ki ‘umūma delālet eden bir kelimeyi ma‘nā-yı ḫuşūşide ve ma‘nā-yı ḫuşūşiyeye maḫşuş bir kelimeyi ma‘nā-yı ‘umūmide isti‘māl etmektedir. Evelkisine “*zıkr-i ‘āmm irāde-i ḫāş*” ikincisine “*zıkr-i ḫāş irāde-i ‘āmm*” denir. Birinciye mişāl: “Ḥayvānla gezdim.” gibi. İkincisiye [60] mişāl: Adı müslümān amma, başını “secde”ye bile kıyduğı yokdur.” gibi.

5.“Āliyet ‘alākası” dır ki bir şey’ e maḥṣūṣ olan āleti zıkr ederek o şey’ i irāde eylemektir: “Elsine-i müsta‘mele arasında en nāzik lisānlardan biri de Oṣmānlı lisānıdır.” ‘ibāresindeki “lisān” lafızlarından“luġat” irāde olunması gibi.

6.“Kevniyet ‘alākası” dır ki bir şey’ i muḥaddemā bulunduġu ḥaliñ ismiyle zikretmektir: “Pāṣā baġçesi” “Falān kātıl i‘dām olundu.” gibi.

7.Evveliyet ‘alākası” dır ki bir şey’ i istiḳbālen alacaġı nām ile zıkr eylemektir: “Arpalar bitdi.” gibi.

İşbu ‘alāqalarda isti‘māl-i ‘umūmīye ve fehmi işgāl etmeyecek aḥvāle diġkat taḥt-ı ehemmiyetdedir. Meşelā İzmir’ i zıkr edib de kürre-i arzı irāde etmek gibi gülünç mecāz-ı mürseller yapmamalıdır.

Ba‘zen mecāz-ı mürsel lafz-ı mürekkeb daḡı olur: “Cümle aḳrānım münḳariz oldu; ḳadrīmi bilen ḳalmadı.” gibi ki sebebiyet ‘alākasıyla “Maḥzūnum, mükedderim.” ma‘nāsı ḳaşd olunur.

‘Akd şīġalarıyla inşā maḳāmında isti‘māl edilen sā‘ir cümel-i ḥaberiye daḡı bu ḳabildendir.

[61]

26

Teşbīh, bir şey’ i vaşıfda müşteregi olan diġer bir şey’ e beñzetmektir. Teşbīh isti‘āreniñ aşıdır. Erkān-ı teşbīh dördtür: Birincisi *müşebbeh* ikincisi *müşebbehün bih* üçüncüsü *vech-i şebbeh* dördüncüsü *edāt-ı teşbīh*dir.

Müşebbeh ile *müşebbehün bih* teşbīhiñ ḫarafeyni olduġu gibi *vech-i şebbeh* daḡı müşebbehiñ müşebbehün bihe beñzedilmesine vāsıḫa olan emr-i müşterekdir.

Lisān-ı Oṣmānīde *gibi*, *şanki*, *güyā* lafızları ekşeriyetle ḳullanılan edevāt-ı teşbīhdendir. Lisānımızda edāt-ı teşbīh hangi kelimeniñ nihāyetine gelirse o kelime müşebbehün bihdir. Meşelā “Kireç gibi ḫopraḳ” denilince “kireç” lafzı “*müşebbehün bih*” “*gibi*” lafzı “edāt-ı teşbīh”, “ḫopraḳ lafzı “*müşebbeh*” ve ḫopraġıñ kirece beñzedilmesine vesile olan emr-i müşterek, ya‘nī “beyāzlık” daḡı “*vech-i şebbeh*”dir.

Teşbihin şartı: Teşbihde iki tarafın zikri şarttır. Ve illā isti‘āre olur. Fakat ba‘zen karineye mebnī tarafeynden birisi hafz olunabilir. Meşelā: “Kardeşin nerededir?” su‘aline karşı “Arslan gibi hudūd boyunda geziyor.” denilmesi gibi.

Teşbihin aksam-ı esāsiyesi: Teşbih esāsen, ya‘ni erkân-ı [62] teşbihden birinin hafz ve işbātı i‘tibārıyla beş nev‘idir: Birincisi “*teşbih-i mufaşsal*” ikincisi “*teşbih-i mücmel*”, üçüncüsü “*teşbih-i mürsel*”, dördüncüsü *teşbih-i belîğ*.

Teşbih-i mufassal, teşbihde vech-i şebihin zikredilmesiyle olur: “Hasan Efendi şecā‘atde arslan gibidir.” gibi.

Teşbih-i Mücmel, vech-i şebihin teşbihde gösterilmemesidir: “Askerlerimiz arslanlarımızdır.” gibi.

Teşbih-i Mürsel, edāt-ı teşbihin teşbihde mezkūr olmasıdır: “Hasan Efendi Felātün gibidir.” gibi.

Teşbih-i belîğ, teşbihde edāt-ı teşbihin hafz edilmesiyledir. İbn-i Kemālin Yavuz Sultan Selīm hakkındaki merşiyesinden olan şu:

Az zamān içre çok iş etmiş idi

Sāyesi olmuş idi ‘ālem-gīr

Şems-i ‘aşr idi, ‘aşrda şemsin

Zıll-ı memdūd olur, zamānı kaşır

kıt‘ası gibi.

Şu dört nev‘i teşbih ikişer ikişer her bir maddede ictimā‘ edebilir ve o hâlde birincisine “*teşbih-i mufaşsal-ı mürsel*” ikincisine “*teşbih-i mufaşsal-ı belîğ*” üçüncüsüne “*teşbih-i mücmel-i mürsel*”, dördüncüne “*teşbih-i mücmel-i belîğ*” denilir. Yine yukarıdaki mişaller gibi.

Belāgatde birinci derecede mu‘teber olan “*teşbih-i mücmel-i belîğ*” ve ikinci derecede i‘tibār edilen “*teşbih-i mufaşsal-ı belîğ*” dir.

[63] Vech-i şebek i'tibarıyla teşbîhiñ taqsımı: Vech-i şebek i'tibarıyla teşbîh iki kısımdır: Birincisine “teşbîh-i ‘ādī”, yahut “teşbîh-i karîb-i mübtezel”, ikincisine “teşbîh-i garîb” yahud “teşbîh-i ba‘id-i garîb” tesmiye edilir.

Teşbîh-i ‘Ādī, vech-i şebekîñ ilk nazarda hâtıra gelebilecegi teşbihlerdir: “Kireç gibi kâğıd ” gibi.

Teşbîh-i garîb, vech-i şebekîñ ta‘yîni i‘māl-i fikr u nazara muhtâc olan teşbihlerdir:

Gehî bir baħr, gāhî bir zemîn-i nev eder peydā

Ƙalem mülk-i sūħanda Ĥüsrev-i baħr u ber olmuşdur

beytindeki teşbîh gibi.

27

Teşbîhiñ tarafeyni i'tibarıyla aqsâmı: Teşbîh tarafeyn i'tibarıyla dört kısımdır: Birincisi “basîti basîte” ikincisi, “mürekkebi mürekkebe ” üçüncüsü “basîti mürekkebe”, dördüncüsü “mürekkebi basîte” teşbîhtir.

Basîti basîte teşbîh, tarafeyn basît olduğu hâlde ya hiçbiri muqayyed olmaz.

Nef'iniñ:

Cihân-ı sür‘ate gūyā felekdir kâse-i sümî

Ser-i mîħı şevābit, na‘l-ı zerründür yeñî ayı

beyti gibi.

[64] Yahud tarafeynden biri mühmel, diğeri muqayyed olur. Bâķi'niñ:

“Ruħiñ berk-i gül-i sîr-āba beñzer” mışrā‘ı gibi. Yahud tarafeynden ikisi de muqayyed olur. Bâķi'niñ:

Fürûğ-ı dāğ-ı ‘aşķıñ sînem üzre

Şuā‘-ı mihr-i ‘ālem-tāba beñzer

beyti gibi.

İşbu kayıdlardan maqşad-ı teşbîhde te`şiri olan kayıdlar olub teşbîhde daħil olmayan kuyūd mu`teber degildir.

Mürekkebiñ mürekkebe teşbîhi, tarafeyniñ mürekkebe olmasıdır. Mişâl: “ Deryâ o kadar laţif ve râkid idi ki üzerinde olan ufağ mevceler koyu yeşil bir çemenzâre konmuş bir beyâz güvercin alayı zannolunurdu.” (Kemâl Bey)

Basîti mürekkebe teşbîh, tarafeynden birincisiniñ basîti, ikincisinin de mürekkebe olmasıdır. Nef`îniñ:

Mâh-ı nev şanma görüb gurre-i şehri şavmı

Câmi`-i mağfirete bir `alem-i `vâlâşân

beyti gibi.

Mürekkebiñ basîte teşbîhi, tarafeyden birincisiniñ mürekkebe ikincisiniñ de basîti olmasıdır:

Hürşid pençesin mi taķınmış cebînine

Ol zülf-i zerdden dökülen târlar mıdır

beyti gibi.

Teşbîhiñ tarafeyni müte`addid olması: Teşbîhiñ tarafeyni ba`zen müte`addid olur. Eger bu vecihle tarafeyn müte`addid olur da müşebbeh ile [65] müşebbehün bihler ayrı ayrı yanyana gelirse “teşbîh-i mefrûķ” denir.

Ruķu gül, lebleri mül, ķâmeti serv-i revân olsun

Olursa bâri dilber böyle şûh-ı nüktedân olsun

beyti gibi.

Eger müşebbehler bir tarafda ve müşebbehün bihler bir tarafda bulunursa teşbîh-i melfûf tesmiye edilir:

Bir cebîniñ bir daķı zülf-i siyehfâmiñ bilir

Dil ne şubhün fark eder bi'llah ne akşamın bilir

beyti gibi.

Yukarıki mişâllerde olduğu gibi dâ'ima vech-i şebehde etemm olan cihet müşebbehün bih kılınır. Faqat ba'zen de bunun 'aksi icrâ edilir; ya'ni vech-i şebeh cihetiyle müşebbeh etemm olur. Buña da *teşbih-i maqlüb* denir: “ Bahâr şabâhlarında çemenistâna temâs edegelen nesim-i laîf, yârîñ temevvüç-i giysüsünden hâşıl olan rûh-perver râyihalar kadar 'anber-âmîzdir.” 'ibâresinde olduğu gibi.

Zâmanımızda teşbihiñ eñ maqbûl ve mer'î olan kısmı müşebbehiñ müte'alliki olan vaqâyi' ve eşhâş ve eşyânîñ hâl ve şanı ve mevki' ve zamânına münâsib olan şeylerden alınan teşbihlerdir. Mişâl: “Fi'l-ḥaḳîqa Ḳristof Ḳolomb sefine-i Nûh'dan toprak taḥarrisine giden güvercin gibi şiddetli bir tûfân-ı i'tirâz arasından çıkararak Ameriḳa'yı keşf ile 'âlem-i insâniyete yine o 'âlem içinde bir cihân-ı diğerk ilḥâk etmeye yine o 'aşır içinde muvaffâk olmuş idi.” (Kemâl Bey)

[66]

Teşbihden Ğaraż: Ekşer taşvirâtda teşbihden Ğaraż ya müşebbehiñ beyân-ı imkânı ya izhâr-ı hâl ve keyfiyeti, yaḥud sâmi'e karşı taḳdir-i aḥvâli ḥuşuşundan 'ibâretidir: Yukarıdaki mişâllerde olduğu gibi.

28

İsti'âre, luğatde 'ariyeten bir şey istemek ve iştilâhca müşâbehet 'alâḳasına binâ'en bir lafzı ma'nâ-yı ḥaḳîkîniñ Ğayride isti'mâl eylemektir. Bu veciḥle isti'âre eden kimseye *müste'ir* ve müşebbehün bihiñ lafzına *müste'âr* ve ma'nâsına *müste'ârün minh* ve müşebbehiñ ma'nâsına *müste'ârün leh* denir. Meşelâ: “Ḳışlada müsellaḥ bir arslan geziyor.” denildikde bu sözü söyleyen kimse *müste'ir* ve müşebbehün bih olan “arslan” lafzı *müste'âr* ve bunun ma'nâsı olan “yırtıcı ḥayvân” *müste'ârün minh* ve *müşebbeh* olan ya'nî arslana teşbih edilen bir 'askeriñ ma'nâsı bulunan “cesür adam” *müste'ârün leh olur*.

İsti'âreniñ Taḳsîmi: İsti'âre iki kısımdır: Biri *isti'âre-i müfred*e, diğeri *isti'âre-i mürekkebe*dir.

İsti'āre-i müfrede, tarafeyni mürekkeb olmayan teşbihdeki isti'āredir. Bu dahi iki kısımdır: Birincisine *isti'āre-i muşarraha* ikincisine *isti'āre-i mekniyye* tesmiye edilir.

[67]

İsti'āre-i muşarraha, müste'ārün minhiñ lafzı zıkr olunarak qarīne delāletiyile müste'ārün leh murād eylemektir. Nef'î'niñ: “ İltifāt etmez güzār eyler hürāmān şir-i ner” mışrā¹ gibi. Bu da iki kısımdır: Biri *isti'āre-i muşarraha-i aşliye* diğeri *isti'āre-i muşarraha-i tebe'ıyyedir*.

İsti'āre-i aşliye, müste'ārün minhiñ mezķūr olan lafzınıñ ism-i 'āmm, yaħud maşdar olmasıdır. Meşelā “Haşan Efendi'niñ hāli dirāyetini söylüyor.” denildik de “söylüyor” fi'linden “söylemek” maşdarı alınarak “delālet etmek” ma'nāsında kullanılması gibi.

İsti'āre-i tebe'ıyye, müste'ārün minhiñ lafzı zāt-ı fi'l, ya fer'-i fi'l, yaħud ħarf olmasıyladır: Geçenki mişalde “delālet eylemek” maşdarına teb'an “söylüyor” fi'liniñ muķābili olan “delālet ediyor” fi'liniñ alınması gibi.

İsm-i ħāşlarda isti'āre cereyān etmez. Meger ki bir vaşf ile isim-i 'āmm ħükmüne ķonsun: “Nef'î-i zamān” gibi.

İsti'āre-i muşarraha diğeri taķsīm ile de üç kısımdır: *Muţlaķa*, *mücerrede*, *müreşşahadır*.

İsti'āre-i muţlaķa, müste'ārün lehe ve müste'ārün minhe mülāyim olarak qarīneden başķa bir şey zıkr olunmamaķdır. “ Ķışladaki arslanlar hiçbir şeyden ķorķmazlar.” gibi ki “ķışla” qarīne olub gerek müste'ārün leh ve gerek minhiñ mülāyimi yoķdur.

[68]

İsti'āre-i mücerrede, yalnız müste'ārün lehiñ mülāyimi zıkr olunmaķdır. “Ķışlada müsellaħ bir arslan geziyor.” gibi ki bunda “ķışla” qarīne ve “müsellaħ” lafzı da müste'ārün leyhiñ mülāyimi olarak “tecrīd” olur.

İsti‘āre-i müreşşaha, yalnız müste‘ārün minhiñ mülāyimi zıkr olunmaktadır: “Derin bir deñizle mübāheşe eyledim.” gibi ki bunda “mübāheşe” qarīne ve “derin” lafzı müste‘ārün minh olan “deñiz”iñ mülāyimi olarak “terşih” olunur.

İsti‘āre-i mekniyye, müste‘ārün minhiñ lafzı maṭvī ve müste‘ārün lehiñ lafzı ile müste‘ārün minhiñ levāzımından bir şey mezkūr olmaqdır. Fāzil’iñ:

Ki henüz gonce-i ne’şküfte iken

Onu dest-i ecel etti pāmāl

beyti gibi ki bunda “ecel” helāk etmekte ziyānkār bir hayvāna teşbih ve bu teşbihe göre mezkūr hayvāniñ levāzımından olan “dest” ile işāret edilmiştir. Eceliñ zihnen mezkūr hayvāna teşbihi *isti‘āre-i mekniyye* ve ecele dest işbātı *isti‘āre-i taḥyīliyye*dir. *İsti‘āre-i taḥyīliyye isti‘āre-i mekniyyeniñ* qarīnesi olarak bunlar da ’imā birbirinden ayrılmaz.

İsti‘āre-i Mürekkebe, mürekkebiñ mürekkebe teşbihinde temsil tārīkiyle edilen isti‘āredir. Bunuñ vech-i şebahi de mürekkebdir. Buñā *isti‘āre-i temşīliyye* denir. Meşelā: “Fehmī Efendi şaman altından şu yürütüyor.” denilince buñdan Fehmī Efendi’niñ gizlice bir iş yapıdığı añlaşıyor, ya’ni “Şaman altından şu yürütmekten” bir he’yet alınıb “gizlice bir iş yapmak” hey’etine nakledilmiş olunur.

[69] *İsti‘āre-i temşīliyye* şayi‘ olursa *ḍarb-ı meşel* denir: “Büyük başıñ ağrısı büyük olur.” gibi.

29

Kināye, luğatda gizlemek, iştilāḥda bir lafzı ma‘nā-yı ḥākīkisiniñ irādesine māni‘a bulunmamakla beraber levāzım-ı ma‘nādan birinde isti‘māl etmektir. Bu vecihle kullanılan lafza *meknī bih* ve bunuñ delālet eylediği levāzım-ı ma‘naya *meknī ‘anh* denir.

Meknī ‘anh ya zāt olur: Şarābdan kināye olarak ümmü’l-ḥabā’iş demek gibi, ya şıfat olur: Ḥamākatdan kināyeten “sāde-dil” demek gibi, ya nisbet olur: Seḥāvetden kināyeten “Kapısı açıktır” demek gibi.

Kināyeniñ aqsāmı: Kināye *ta’riż, telvīḥ, remz, imā, işāret gibi* aqsām-ı müte‘addideye ayrılır.

Ta'riż, sözü mähirâne bir şüretde ma' nā-yı şariħinden şarf ile levāzım-ı ma' nāya tevcih etmektir: Muħātabıñ hilye-i insāniyetten beri olduğuna kināyeten “İnsān benī nev'ine acır.” demek gibi.

Telviħ, kināyede ma' nāyı murāda intikāl için lāzım ve malzūm arasında birçok vāsıtalardan bulunmağdır: “Falāniñ maḡbaħında günde Őu kadar çekti odun yanıyor.” gibi ki bundan çok yemek pişdiği ondan da Őāhib-i ħāneniñ çok misāfiri olduğu ve bundan daħi seħāvetli idüğü añlaşılır.

[70]

Remz, ma' nā-yı murāda intikāl için vāsıtanıñ az olması ve melzūmuñ da gizli bulunmasıdır: “Şaf-derūn” gibi ki bundan “aħmak” ma' nāsı biraz tefekkürle çıkarılır.

İmā, lāzım ve melzūm arasında vāsıta az olmak ve melzūmda ħafā daħi bulunmak ve ma' a-hazā lāzıme-i ma' nāya intikāl tefekküre muħtāc bulunmağdır: “Saħāvet falānla dūnyadan gitdi.” gibi ki müteveffāniñ ehl-i kerem ve 'ināyetten olduğu añlaşılır.

İşāret, İmā gibidir. Şu kadar ki bunda lāzıme-i ma' nāya intikāl için düşünmek lāzım gelir: “Pak-dāmen” gibi ki bundan “afif ” ma' nāsı murād olunduğı vehleten añlaşılır.

Meknī anlı Şıfat ve nisbetden başka bir Şey olursa meknī bih ya bir ma' nā-yı basışden 'ibāretdir: Őarābdan kināyeten “bintü'l-ineb” demek gibi. Yaħud meknī bih me' āni-i müctemi'adan 'ibāretdir: İnsāndan kināyeten “toğru boylu, iki ayaklı, kanlı, cānlı” demek gibi.

Bu iki taħdīrde meknī bihden meknī anha intikāl düşünmeye muħtāc degilse “resm-i nāķıŐ” denir: Yuğarıki miŐāller gibi.

Eger intikāl düşünmeye muħtāc ise “*bilmecē*”, “*mu'ammā*”, “*luğaz*” tesmiye olunur.

Bilmeceye miŐāl: “Kıl torba içinde gümüş yüzük” gibi. Mu'ammā ve luğaza miŐāl: “Nābi” isminden kināye olunarak: [71]

Bende yok şabr u sükûn, sende vefâdan zerre

İki yokdan ne çıkar fikredelim bir kerre

beyti gibi.

30

FENN-İ ŞALİŞ

BEDİ'

İnsân -haķıķı olsun, mecāzî olsun- tertîb ve terkîb eylediği kelâm-ı belîge bir takım vücûh-ı taḥsîn ile ziynet vermek ister ki bu vücûh-ı taḥsine *şanāyi' -i bedi' iye* denir.

Şanāyi' -i bedi' iyenin taḥsîmi: Muḥassinât-ı kelâm ya ma' nâ, yaḥud lafz cihetiyle olacağı için şanāyi' -i bedi' iye iki kısma taḥsîm olunmuştur: Birincisine *şanāyi' -i ma' neviye*, ikincisine *şanāyi' -i lafziye* denir.

Şanāyi' -i Ma' neviye: Ma' nâya 'âid muḥassinâtdır. Lisân-i ' Oşmânîde cārî olan şanāyi' -i ma' neviye on dört kadardır.

1. **Ṭibāk** şana' tıdır ki teẓād veya îcâb ve selb ve emşâli aḥvâlde teḳâbül eden şeyleri bir arada cem' etmektir. Buña *teẓād*, *muṭâbaḳat* daḥi derler. ' Ākif Paşanıñ:

“Cân bulur” ṭarf-ı lisânîñla ḥurûf-ı “hesti”

“Çāk olur” nâvek-i ğamzeñle süveydâ-yı “adem”

beyti gibi.

2. **Mürâ'ât-ı nazîr** şana' tıdır ki beyinlerinde münâsebet [72] olan şeyleri ve ma' nâ-yı murâda diğerk cihetden daḥi münâsebet-i ma' neviyesi bulunan elfâzı bir ma' nâda zıkr etmektir. İkinci şıḳ ile yapılan şana' ta *ihâm-ı tenâsüb* daḥi denir. Yalnız mürâ'ât-ı nazîre mişâl:

Girdâb’-ı ğamda şarşar-ı āhımla “fûlk”-i dil

Elbette bir “kenâre” çıkar “rûzgârdır

beyti gibi.

İlhām-ı tenasübe mişâl: Kemâl Beyiñ:

Seng-bâr-ı zulm olan taħrîb-i kalb-i ‘āleme

Haşır olur Haccâc ile biñ ka‘be bünyâd etse de

beyti gibi.

3. **Müşâkale** şana‘tıdır ki bir kere zıkr edilen bir lafzı evvelki ma‘nâya az çok muğâyir olarak tekrâr zikretmekdir.

‘Abdu’l-hağ Hâmid Beyiñ:

Ne idem ben, ne tabî‘î bir “kız”

Belki şahrâda rebî‘î bir “kız”

beyti gibi.

4. ‘**Aks** şana‘tıdır ki kelâmıñ bir cüz’ü diğeri bir cüz’ü üzerine taqdim etmektedir: “Çavmiñ seyyidi onların hâdimidir, çavmiñ hâdimi onların seyyididir.” gibi.

5. **Rücû‘** şânâtıdır ki bir sözü daha parlak, mü’eşşir söylemek için evvelki sözden rücû‘ eylemekdir. [73] Şinâsiniñ:

Eder ‘işyânıma gönülümde nedâmet galebe

Neyleyem yüz bulamam ye’s ile ‘afv-ı talebe

Ne dedim! Tövbeler olsun bu da fi‘l-i şerdir

Benim ‘özrüm günahımdan iki kat bedterdir

Nûr-ı rahmet neye güldürmeye rûy-ı siyehim

Tañrıñ mağfiretinden de büyük mü günehim

beyitleri gibi.

31

6. **Leff ü Neşr** şana‘tıdır ki birkaç lafız zıkr olunduktan sonra her birine ‘â’id diğeri elfâz zıkr edilmekdir. Bu da iki kısımdır: Birincisine *leff ü neşr-i müretteb*, ikincisine *leff ü neşr-i müşevveş* denir.

Leff ü neşr-i müretteb, ibtidâ zıkr edilen elfâzıñ tertibine ri‘ayetle her birine ‘â’id diğeri elfâz getirmekdir.

Kâzım Paşanıñ:

Meşk eyledi “pervâne” vü “şem‘” ü “gül”-i şadberk

“Yanmağı”, “yakılmağı”, “yaka yırtmağı” benden

beyti gibi.

Leff ü neşr-i müşevveş, ibtidā zıkr edilen elfāzıñ tertibine [74] ri'āyet etmeksizin her birine 'ā'id diğeri elfāz getirmekdir. Mişāl:

Fikr-i zülfüñ dilde táb-ı sūz-ı 'aşkıñ sinede
Nārdır külhanda gūyā mārdir gencinede

beyti gibi.

7.Hüsn-i Ta'lil şana'tıdır ki bir şey'e gayr-ı haqıki, faqat laţif bir sebep bulmaqdır.

Perişān ehl-i 'ālem āh u figān etdigimendir
Perişān olduğum halkı perişān etdigimendir

beyti gibi.

8.Mübālağa şana'tıdır ki bir şeyi vaşıfda mähıyetiniñ ya birkaç derece mā-fevķine çıkarmak, yañud mā-dünuna indirmekdir. Bu da üç kısımdır: Birincisine *tebliğ*, ikincisine *ıgrāk*, üçüncüsüne *gulüvv* denir.

Tebliğ, 'aqlen ve 'ādeten mümkün olan mübālağadır ki 'inde'l-būlağā maqbūldür. Nāci'niñ:

Pür-ğazab yok cevāb-ı Mūsā'da
Eli tıg-i hayāt-fersāda
Bir cevāb almayınca kendinden
Fārisān olmak isteyüb reh-zen
Cümle gösterdiler o şir-i nere
Cümlesin pāre pāre yıkdı yere

beyti gibi.

[75] **ıgrāk**, 'Aqlen mümkün, 'ādeten muhāl olan mübālağadır ki 'inde'l-būlağā ma'kül görölür. Haqqı Beyiñ:

"Feth-i Hayber olalı eylememişdir kimse
Zür-ı bāzū ile bir böyle hişārı teşhır"

beyti gibi.

Gulüvv, 'aqlen ve 'ādeten muhāl olan mübālağadır ki eger şığa-i şartıye ile olur, ya teşbih tarıkiyle güzel bir mazmūnu muhtevı bulunur, yañud hezl ve laţifeye da'ir söylenir ise mecāz illā merdūddür.

Mecāz olan gulüvve mişāl, Nef'ı'niñ:

Yedisinde güzār eylerdi nem-nāk olmadan pāyı
Yolu düşse eger yel gibi gāhi heft deryāya

Merdūd olan ğulüvve mişāl, Nef'î'niñ:

Benim ol nâzım-ı endîşe ki simsâr-ı kazâ

Edemez kıymet-i 'ıkd-i dür-i nazmım taqdîr

beyti gibi.

32

9. **Teşhîş ve İntâk** şana'ıdır haqîkî ve hayâlî, cismânî ve rûhânî maḥlûkât ve eşyâda lisân farz ederek onları söyletmekdir.

Kemâl Beyiñ:

Aç vaḥan sîneni ilâhıña aç

[76]

Şühedânı çıkar da ortaya saç

De ki: Yârabbî bu Hüseyiniñdir

Bu mübârek habîb-i zîşânıñ

Şu kefensiz yatan şehîdânıñ

Kimi Bedriñ kimi Huneyniñdir

Tâzelensin mi kanlı yaraları

beyitlerindeki gibi.

10. **İltifât** şana'ıdır ki üslûb üzre irâd-ı kelâm olunurken sâm'îñ neşâtını tazelemek ve nazar-ı diġkâtini celb ile ikâz eylemek gibi nükte leḫâfetlere mebnî olub âḫere intikâl etmektir. Bu da tekellümden ğaybete, ḫiḫâbdan ğaybete, ğaybetden ḫiḫâba ve bunların 'aksine olur.

Tekellümden ğaybete iltifât: “ Size birçok nasîhat etdigim ḫâlde diñlemediñiz. O naşâyihîñ kıymeti soñra añlaşılır.” gibi.

ḫiḫâbetden ğaybete iltifât: ‘Abdu'l-haġ ḫâmid Bey'iñ “Sefile'sinden” :

İntibâh eyle de bir kerre düşün!

İki üç şâniyelik zevġin için

'Irz u nâmûsdan olmuş maḫrûm

ḫaşre dek ağlayacak bir mâ'sûm

Anasından, babasından mehcûr,

Ta ebed faġr ile zâr u rencûr

beyitlerindeki gibi.

[77] **Ġaybetden ħiṭāba iltifāt:** “Ne muṭlu bizlere ki böyle bir padişah-ı ḥamīdu’l-ḥiṣālīñ envā’-ı ni’am-ı vefiresiyle her an mütena’im oluyoruz; ‘ulūm ve ma’ārifīñ her türlü esbāb-ı taḥşīlīñi āmāde buluyoruz. “Padişāhım çok yaşa.” gibi.

11. **Tecāhül-i ‘Ārifāne** şana’ tıdır ki bilinen bir şeyi’ bir nükte-i laṭīfeye mebnī bilmemezlükden gelmedir:

Şeb midir bu ya sevād-ı āh-ı pinhānım mıdır

Şem’-i meclis şule’-i dağ-ı nümāyānım mıdır

beytindeki gibi.

12. **Berā’at-ı istihlāl** şana’ tıdır ki fātiḥa-i kelāmda mevzū’-ı baḥşī imā eden elfāz bulundurmağdır. *Mebāni’l-inşānım* dibācesinden me’ḥūz olan şu: “Elfāz u mebnī-i şalāt u selām ol meşīme-i belāğat ve şadefçe-i le’ālī-i feşāḥat olan ḥātīme-i risāle-i risalet ḥāzretleriniñ...” ‘ibāresi gibi.

13. **Edeb-i kelām** şana’ tıdır ki kelime(y)i mevzū’asıyla ifādesi ḳāba görünecek efkār ve mevāddı bir tavr-ı edībāne ile ve mūrīş-i ḥayā olmayacak şūretde beyān etmektedir.

14. **Telmīḥ** şana’ tıdır ki bir beyitte, yaḥud bir fıkrada bir ḳışşaya, yaḥud bir meşel-i meşhūra işāret olunmağdır.

Fehīm’iñ:

Bize ‘arż-ı cemāl etmez mi Belkıs-ı emel āhir

Fehīmā ḥātem-i dāğ-ı muḥabetle Süleymān’ız

beytindeki gibi.

33

[78] **Şanāyi’-i Lafziye**, lafza ā’id muḥassinātıdır. Lisānımızda cereyān eden şanāyi’-i lafziye ṭoḳuzdur.

1. **Cinās** şana’ tıdır ki ma’nāları muḥtelif olduğu ḥālde telāfuzda yek-diğere beñzeyen elfāz ile tezyīn-i kelām etmektedir. Bunuñ da envā’-ı müte’ addidesi vardır:

Cinās-ı tāmm, ma’nāları muḥtelif olan iki lafzıñ hurūfda, ḥarekātta, sekenātta müttefik bulunmasıdır. Bu da iki kısımđır: Birincisine *cinās-ı tāmm-ı basīṭ*, ikincisine *cinās-ı tāmm-ı mürekkebe* denir.

Cinās-ı tāmm-ı basīṭ, ma’nāları muḥtelif, ḥurūf, ḥarekāt ve sekenātı müttehid bulunan elfazıñ basīṭ olmasıdır. Nef’ī’niñ:

Meclis-i erbāb-ı dil bir laḥza sensiz olmasun

“*Hürmeti*”ñ inkâr eden ‘âlemde “*hürmet*” bulmasun

beytinde olduğu gibi.

Cinās-ı tām-ı mürekkeb, elfāz-ı mütecāniseniñ mürekkeb olmasıdır:

“Cāh ile” “cāhile” rif‘at mi gelir ‘âlemde

‘Alem-efrāz-ı ma‘ārifdir olan şāhib-i tūğ

beytindeki “cāh ile” ve “cāhile” lafızları gibi.

Cinās-ı muḥarref, elfāz-ı mütecāniseniñ ḥurūfda mütteḥid [79] ve ḥarekātta muḥtelif bulunmasıdır: “Cāhil ya müfriṭ, yaḥud müferriṭ olur” gibi ki müfriṭ lafzınıñ evvelkisi “ifrāṭ”den ikincisi “tefriṭ” dendir.

Cinās-ı ḳalb, ihtilāfiñ tertīb-i ḥurūfda olmasıdır: “Rūzgār” “zūrgār” lafızları gibi.

Cinās-ı naḳış, ihtilāfiñ ‘aded-i ḥurūfda olmasıdır: “Āsmān-pāye, hümā-sāye-i hümāyūn kevkibe” mıṣrā‘ındaki *hümā* ile *hümāyūn* kelimeleri gibi.

Cinās-ı müzāri‘, ihtilāfiñ nev‘-i ḥurūfda olmasıdır: “dām, ṭam” kelimeleri gibi.

Cinās-ı lāḥiḳ, elfāz-ı mütecānise beynindeki ḳurb-ı maḥrec bulunmamasıdır: “sitāre, seyyāre” lafızları gibi.

Cinās-ı muṣaḥḥaf, ihtilāfiñ nokṭa cihetiyle olmasıdır: “Sevḳ, ūevḳ” lafızları gibi.

2.**Sec‘** şana‘tıdır ki kelāmıñ fāşılalarınıñ ittiḥādından ‘ibārettir. Bu şana‘tıñ üslūb-ı beyānı tezyīnde daḥl-ı küllisi vardır.

Fāşıla, neşirde fıḳralarıñ, nazımda mıṣrā‘larıñ ūon kelimeleridir. Sec‘ esāsen üç türlüdü: *Sec‘-i mütevāzi*, *sec‘-i maṭarraf*, *sec‘-i muraşsa‘dır*.

Sec‘-i mütevāzi, fāşıllarıñ hem veznen, hem sec‘an mütteḥid [80] olmasıdır. Ḳıṣāş-ı Enbiyā‘dan me’ḥūz olan ūu: “Ondan ūonra nās onlardan üredi ve nice ḳavimler ve ūımf ūımf insānlar türedi.” Fıḳradaki “üredi”, “türedi” kelimeleri gibi.

Sec‘-i maṭarraf, fāşıllarıñ veznen muḥtelif olmasıdır: “Ḥasan Efendi taḥşil-i ikmāl ve binā‘en‘aleyh kesb-i kemāl etdi.” cümlesindeki “ikmāl” ve “kemāl” gibi.

Sec‘-i muraşsa‘, fāşıllarıñ māḳabilindeki kelimelerin ikiden ziyādesi hem veznen, hem sec‘an ötekilere müsāvi olmaḳdır: Kemāl Beyiñ: “Beşerde dā‘im olan kemāldir, cemāl müteḥavvil olur; eserde ḳā‘im olan maḳāldir, me‘āl müntaḳil olur.” fıḳrasındaki gibi.

Neşirde sec‘, ūi‘rde ḳāfiye gibidir. Sec‘de fāşıllarıñ mütteḥidü‘l-me‘āl olmaması şarttır.

3.**Teşdid** şana‘tıdır ki fāşıllarda sec‘i mevcūd ve ḳāfi iken ondan evvelki ḥurūf veya elfāzda daḥi seci‘i tekrār eylemekdir. Buña *iltizāmu mā-lā yelzem* daḥi denir.

“Köprülüzâde merhûm, ‘ilm ü kemâl ile tezyîn-i zât ederek ‘âlem-i insâniyetde sermenzil-i sa‘âdete vâsıl bu sâyede kazandığı iktidar u rü’yet sebebiyle mesned-i celil-i şadârete nâ’îl olmuş bir vezîr-i hamiyet-semîr idi.” ‘ibâresinde olduğu gibi.

(5)

[81]

34

4.Muvâzene şana‘tıdır ki bu da fevâsıl-ı kelâmîñ yalnız veznen mütesâvi olmasından ‘ibâretdir:

‘Âleme cām-ı şafâ şunduğu dem baña felek

Bir kadeh şunmadı kim vermeye biñ zorlu kesel

beytindeki “felek, kesel” lafızları gibi.

5. Tevriye şana‘tıdır ki bir lafızdan bir nükteye mebnî, ma‘nâ-yı ba‘îdini murâd etmektir. Müntesibîn-i bedî‘iñ bir kısmı bunu şanâyi‘-i ma‘neviden ‘add etmişler ise de şanâyi‘-i lafziyeden ‘add eden Cevdet Paşa hâzretleri gibi e‘âzım-ı üdeba herhâlde hâklî görülmelidir. Zira bu şana‘t ile müzeyyen bir söz başka lisâna nakl edilse şana‘t zâyî‘ oluyor.

Tevriyeniñ mişâli:

Miyân-ı nâziküñi mûya beñzedirsem eger

Gürüh-ı ehl-i şafâ öyledir belî derler

6. Reddü’l-‘acuz ‘ale’ş-şadr şana‘tıdır ki bir fıkranîñ yañud bir mışrâ‘iñ hâtimesini diğere fıkra veya mışra‘iñ ibtidâsına geçirmekdir: “Sizi pek göreceğim geldi. Göreceğim gelmese idi buraya kadar gelir mi idim?”

Fıkrasıyla şu:

Ey vücûd-ı kāmiliñ esrâr-ı hikmet-maşdarı

Maşdar-ı zâtîñ olan eşyâ şifâtîñ mazharı

beytideki gibi.

[82] **7. İştikāk** şana‘tıdır ki esâsen bir mâddeden alınan birkaç kelimeyi bir yerde bulundurmakdır.

Vehbi‘niñ:

Çuş dili söyleyerek böyle kafeslerde “şakır”

Kim dedi bülbülü bu bağda olsun “şakrak”

beytindeki gibi.

8. **İktibās** şana^ç tıdır ki āyāt-ı Qur^ʿāniyeden, ya eḥādīs-i nebevviyeden, yaḥud kelām-ı kibārdan ^çaynen yaḥud az bir taḡyīr ile bir parça veya ta^ç bir alıb kelāma mezc ile ziynet vermektedir. Fuzūli^ʿniñ: Fātiḥa-i ^çünvānı kerime –i “Hüve^ʿl-ḥaḫḫu^ʿl-mübīn” ve ḥātīme-i tāriḥi “El-^çākıbetü li^ʿl-muttaḫīn” fıkralarıyla Nācī^ʿniñ:

Tāze kı l şām u seḥer imānıñı

“Kul hüve^ʿr-raḥmanü āmennā bihi”

beyti gibi.

9. **Telmi^ç** şana^ç tıdır ki ^çĀrabīden, yaḥud Fārisīden bir ṭāḫım laṭif fıkralar alarak buñlarla kelāmı zīyentlendirmekdir:

Ḥalef-i mu^çteber-i Ādem ü Ḥavvā sensin

Ce^ʿala^ʿllahu fidāen leke ummī ve ebī”

beyti gibi.

Bālāda beyān olunan şanāyi^ç -i maneviye ve lafziye hem neşirde, hem de nazımda cāridir. Bunlardan başka yalnız nazımda cārī olmaḫ üzre daha birṭāḫım şanāyi^ç vardır ki onlar da bi-mennihi ta^ç āla “Uşūl-ı Şi^çʿr ve İnşā” nām risālemizde beyān edilecektir.

35

[83]

ḤĀTİME

Secāvend, ^çilm-i kırā^ʿatda vaḫf, rüçü, intihā, vesā^ʿire gibi aḥvāli zımmen gösterir birṭāḫım işārāt ve ^çalāmet vardır ki ḫurrā-i islām bunlarıñ hey^ʿet-i mecmū^çasına *secāvend* ve üdeba-yı ^çOşmāniyeden ba^çzıları *işārāt-ı zımmiye* ve ba^çzıları da Faransızcadan mütercem olarak ^ç*alāmet-i tenḫiṭ* namını vermişlerdir; kezalik üdebāmızdan birṭāḫımı bunlarıñ ayrı ayrı isimlerini lisānımıza maḥşüş elfāz ile birṭāḫım erbāb-ı teferrünc de Fransızcalarıyla yād edegelmişlerdir.

Bir şey^ʿiñ bir lisānda ism-i maḥşüşu olmasa onuñ için ya yeniden bir isim važ^ç etmek, yaḥud o şeyi hangi lisāndan almış ise o lisāndaki ismiyle yād eylemek ^çilmü^ʿl-elsine uşūlünden ise de mezkūr şey^ʿiñ bir lisānda güzel bir ismi mevcüd veya elfāz-ı mütercemesini bulmaḫ mümkün iken maḥzā o ismin sā^ʿiḫa-i cehāletle mensī olmasına ve belki mefkūd ḥükmüne girmesine mebnī evvel emirde aşıl ismini veya elfāz-ı mütercemesini aramayıb da onu başka lisāndaki ismi ile yād etmek ḫadr-i lisānı

bilmemek demek olacağından biz ‘alāmāt-ı mezkûreyi gerek müctemi‘an ve gerek müteferrikan olsun, lisānımızdaki isimleriyle veya elfāz-ı mütercemesi ile yād edeceğiz.

Lisānımızda müsta‘mel olan secāvendlerle isimleri şu vecihledir:

[84]

Secāvendler	İsimleri
.	Noқта-i intihā’iye
:	Nikāṭ-ı müfessire
....	Nikāṭ-ı mürsele
,	Müfriz
;	Müfriz-i menķūt
?	‘Alāmet-i istifhām
!	‘Alāmet-i istiğrāb
—	Keşide
.--	Keşide-i menķūt
“ ”	Ṭırnaķ
() {} []	Mu‘terize

Noқта-i intihā’iye, kelāmın hitāmına konulur: “Ḥasan Efendi bugün mektebe gelmiştir.” gibi.

Nikāṭ-ı müfessire, mā-ba‘diniñ tefsir, ta‘dād, izāh, ta‘rif veya tafşile dā’ir olduğunu gösterir: “Ḥasan Efendi baña şöyle söyledi.” gibi.

Nikāṭ-ı mürsele, ma‘lūm olan bir fıkranın ibtidāsını yazıp nihāyetini yazmamak, ya nihāyetini yazıp ibtidāsını yazmamak için; yaḥud müstehcen veya ‘ibāre arasında zikri ğayr-i cā’iz ve maṭvī olan kelime veya cümle maķāmında kullanılır: “Kelāmın büyüğü...” [85] “.... Büyüğün kelāmıdır.”, “Fehmi Efendi Ḥasan Efendiye söğdü de... dedi.” gibi.

Müfriz, ma‘nāyı ikmāl için cümleler arasına ve ‘atıf için kelimelerin beynine konulur: “Ḥasan Efendi, ister derse çalışsın, ister çalışmasın, mektebe geliyor ya.”, “Ahmed Efendi, Ḥasan Efendi mektebedir.” gibi.

Müfriz-i menķūt, tevkif için cümleler arasına konulur ve sözüñ henüz bitmediğini gösterir: “Derse güzel çalışmalısınız, zirā imtiḥānda maḥcüb olursunuz.” gibi.

‘Alāmet-i istifhām, su‘ali ḥāvī cümleniñ nihāyetine konulur: “Müdür Efendi geldi mi?” gibi. Ba‘zen bilinmeyen bir şey’ ma‘a’l-istiğrāb istizāh için mu‘terize içinde isti‘māl olunur: “Zāho’da (?) çok seyler olmuş.” gibi.

‘Alāmet-i istiğrāb, ta‘accüb veya hitāb için konulur: “‘Acāyib! Fehmī Efendi imtiḥān vermiş ha”, “‘Alī Efendi! Saña söylüyorum!” gibi.

Ba‘zen mütekellimiñ ihtimāmsızlığını gösterir: “Ne vazīfem! Ne isterse yapsın.” gibi.

Keşide, bir sözü başkalarından tefriḳ eylediği gibi istiḫrād, ya‘ni rivāyet ve hikāye tārīḳiyle bahşiñ ḫāricinde naḳl olunan ‘ibāreleri ayırmaḳ için isti‘māl edilir: “Ḥasan Efendi dün şabāḫ bize uğrayıb — Haydi mektebe gidelim!— dediye de vaḳit erken olduğuçün, kendisine refāḳat edemedim. [86] ve “Kemāl Bey merḫūm daḫi Devr-i İstīlā risālesinde bu bābda şöyle idāre-i kelām ediyor:

-Mışır’da olan ḫānedān-ı ‘Abbāsi şu‘besini ortadan ḳaldırıb mülūk-ı ‘Oşmāniyeyi ḫālīfe-i enām eden Sultān Selīmdir.—” gibi.

İşbu keşide su‘al ve cevāb gibi muḫāverātda ve ser-levḫalarda daḫi ḳullanılıyor:

Miṣāl: Muḫāvere

Su‘al— Ne okuyorsuñ?

Cevāb— Belāḡat.

S— Neresine geldiñiz?

C— Ḥamd olsun bitirdik.

Keşide-i menḳūt, icmāl ve tafşil arasına konulur: “Kelime, bir ma‘naya mevzū‘ olan lafızdır.” gibi.

Tırnaḳ, bir sözü diğerlerinden ayırıb müstaḳil etmek için kullanılır: “ ‘İlm-i belāḡatde reḳāketsiz söz söylemeye *feşāḫat* denir.” gibi.

Mu‘terize, ‘ibāre arasında miṣāl gibi, başkalarının sözleri gibi cümel-i mu‘terize için kullanılır. Ba‘zen tırnaḳ maḳāmında daḫi isti‘māl edilir: “Cümle mübtedā ile ḫaberdan terekib eder. Meşalā: “Ḥasan Efendi kātibdir.” dedigimizde “Ḥasan Efendi” mübtedā ve “kātibdir” ḫaber olur.” gibi.

Ḳuşadası: Fī 2 Temmuz sene [1]306 İntihā

SONUÇ

“Ulaşmak” temel anlamından gelen belâgat, sözün hâlin gereğine uygunluğunu sağlamayı konu edinen meânî, en açık bir şekilde ifadenin yollarını öğreten beyân, sözü süslemeyi anlatan bedî ve bunlara bağlı unsurları kapsayan bir ilim dalıdır.

Belâgat; metinlerin incelenmesinde, yorumlanmasında önemli bakış açıları kazandıran bir ilimdir. Okunan bir metnin en sağlıklı yorumlarına ulaşmak için bu ilmin bilinmesi gerekir. Özellikle eski edebiyatımızı doğru anlayıp aktarabilmek için belâgat ilmine ihtiyaç vardır.

Bir edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıktığı kabul edilen belâgatın ilim dalı olmasında, Kur’ân-ı Kerîm’i anlama ve üstünlüğü ortaya koyma çalışmalarının önemli etkisi vardır. İslam dininin etkisiyle gelişen ve sistemleşen bu ilim dalıyla ilgili yazılan eserlerin büyük bir çoğunluğu Arapçadır. Türkler belâgat ile ilgili kitapları önceleri Arapça asıllarından okumuştur. Bu alanla ilgili Türk yazarların ele aldığı ilk kitaplar da Arapça yazılmıştır, daha sonraları Türkçe yazılan eserlerin çoğu da aslında Arapçadan çeviri eserlerdir. Tanzimat döneminden sonra Türkçeye karşı artan duyarlılık Türkçe yazılan belâgat kitaplarının artmasını sağlamıştır. Bu kitaplar içinde Recâizade’nin Talim-i Edebiyat ve Ahmet Cevdet Paşa’nın Belâgat-i Osmaniyesi ön plana çıkan eserlerdir.

İncelememize konu olan Rusçuklu Mehmet Hayrî’nin Belâgat’i 1890 yılında İzmir İdadisi’nde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Eser Tanzimat döneminden sonra yaygınlaşan Türkçe belâgat kitabı yazma anlayışının bir devamıdır. Tanzimat döneminden sonra lise düzeyinde yazılan ilk eser, 1880 yılında Mihâlicî Mustafa Efendi tarafından yazılan “Zübdetü’l-Beyân”dır. Bunu araştırmamıza konu olan M. Hayrî’nin Belâgat’i takip eder.

Mehmet Hayrî bu eseri meydana getirirken Ahmet Cevdet Paşa’nın Belâgat-i Osmâniye’sinin etkisinde kalmıştır. Belâgat-i Osmaniye, M. Hayrî’nin Belâgat’inden

dokuz sene önce yazılmıştır. İki eseri karşılaştırdığımızda bölümler ve verilen örnekler bakımından birbirine benzediğini görürüz.

M. Hayrî konuları verirken çok detaylı açıklamalar yapmamıştır. Konunun temel noktalarına değindikten sonra anlaşılır kısa örneklerle konuyu açıklamıştır. Bu durum eserin kısa olmasına neden olmuştur. Eserin liseler için yazıldığını göz önünde bulundurursak bu durumun normal olduğunu görürüz.

M. Hayrî Bey'in Belâgat'i; Hutbe, Mukaddime kısımlarından meydana gelen bir giriş ve Meâni, Beyân, Bedî adı verilen ana bölümlerden sonra Hatime adlı sonuç bölümünden oluşur. Eser, toplam seksen altı sayfadan oluşmaktadır.

Eserde konular tanım, örnek, açıklama sistemiyle verilmiştir. Bu bir belâgat kitabının anlaşılması için genellikle takip edilen bir yöntemdir. M. Hayrî Bey bunu uygularken açıklama ve örnek sayısını bazen az tutmuştur.

M. Hayrî Bey eserine örnek seçerken Fuzûlî, Bâkî, Nef'î gibi eski dönem şairlerinin yanı sıra Hamit, Naci gibi çağdaşlarından da örnekler almıştır. Bunun yanında hem kendi döneminden hem eski dönemlerden nesir parçaları aldığını da görmekteyiz.

EK:

TERİMLER SÖZLÜĞÜ VE DİZİNİ

A

âheng-i taklidi: 62, 63

Bir şeyin çın çın, şarıl şarıl gibi yansıma sözcüklerle tasvir edilmesi.

âheng-i umûmî: 62

Maksadı açık ve anlaşılır biçimde gösteren müzikalite değeri yüksek kelimelerle oluşturulan cümlelerdeki aheng.

aks: 101

Bir cümle ya da mısradaki kelime ya da kelime gruplarının sondaki kısmını başa almak, baştaki kısmını sona alarak yeni bir ifade oluşturmak: "Didem ruhunu gözler/ gözler ruhunu didem." gibi.

alâka: 90

Zihinde bir kelimenin gerçek anlamından mecazî anlamına intikalini, geçişini sağlayan ilişki.

âliyet: 92

Mecaz-ı mürselin türlerindedir. Alet, araç olma hali: "Kalemiyle geçiniyor." cümlesinde olduğu gibi, araç olan "kalemi" söyleyip onun ürünü "yazılar"ı kastetmek gibi.

atf: 86, 87, 108

Kelimeyi kelimeye ya da cümleyi cümleye bağlamak.

B

bedî': 55, 100, 106

Belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden dalı.

belâgat: 55

Fesâhate uymak koşuluyla durumun gereğine uygun söz söyleme.

berâat-ı istihlâl: 104

Sözün başında konuyu ima eden söz bulundurmamak. Söze güzel bir balangıç yapmak. (hüsn-i ibtidâ)

beyân: 55, 89

Bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin metot ve kurallarından bahseden ilim dalı.

C

cinâs: 104

Eş sesli iki sözcüğü bir metinde kullanmak.

cinâs-ı kalb: 105

Bir sözcüğün harflerinin yerleri değiştirilerek yapılan cinas. "Rûzgâr" "zûrgâr" sözcükleri gibi.

cinâs-ı lâhik: 105

Cinaslı sözcüklerde bir harfi değişik olan cinâs: "Vefâ, cefâ" sözcükleri gibi.

cinâs-ı muharref: 105

Arap alfabesine göre yazılışları aynı, harekeleri yani okunuşları ayrı olan sözcüklerle yapılan cinas: “Kul, kavl” sözcükleri gibi.

cinâs-ı musahhaf: 105

Arap alfabesine göre, cinâslı sözcüklerde, yazılışta yalnız nokta değişikliği olan cinâs: “Şevk, sevk” sözcükleri gibi.

cinâs-ı müzâri: 105

İmlası ayrı olan bir kelime ile yapılan cinas: "dâm", "tam" gibi.

cinâs-ı nâkıs: 105

Cinâslı sözcüklerin birinde eksik bir harf bulunmasıyla yapılan cinas: “Peymâne, peymân” sözcükleri gibi.

cinâs-ı tâm: 104

Eş sesli sözcüklerle yapılan cinas: “Yüz (surat), yüz (yüz sayısı)” sözcükleri gibi.

cinâs-ı tâm-ı basit: 104

Birleşik olmayıp ek almamış yalın haldeki sözcüklerle oluşturulan cinas.

cinâs-ı tâm-ı mürekkebe: 105

Cinâsı meydana getiren lafızların en az birisinin iki kelimededen meydana gelmesi: “Gün âh, günâh” gibi.

cümle-i haberiye: 66, 67

Bildirme cümleleri.

cümle-i inşâiyye: 67

Tasarlama kipindeki cümleler.

cümle-i kâzibe: 68

Gerçeğe uygunluğu bulunmayan cümleler.

cümle-i sâdikâ: 68

Gerçeğe uygunluğu bulunan cümleler.

cümle-i şartiye: 59

Şart cümleleri.

D

delâlet: 63, 64

Kelime vb. göstergelerin işaret ettiği anlam, zihnî tasavvur.

delâlet-i akliyye: 64

Bir göstergenin gösterilenine olan delâletinin akıl yürütme yoluyla gerçekleşmesi.

delâlet-i gayr-ı lafziye-i vaz' iyye: 64

İnsanlar arasındaki uzlaşma sonucu oluşan sözsüz delâlet. Deniz fenerlerinin karanın bulunduğunu anlatması gibi.

delâlet-i iltizâmîyye: 64

Kelimenin ifade ettiği anlamın lazımla, çağrıştırdığı bir şeye delâlet etmesi.

delâlet-i lafziye-i akliyye: 64

Bir sözsüz göstergenin akıl yürütme yoluyla gösterilenine delâleti: Duvar arkasından işitilen sözün orada bir söyleyen olduğunu anlatması gibi.

delâlet-i lafziye-i tabî'iyeye:64

Doğal sözsel bir göstergenin bir duruma delaleti: Bir insanın “Off!” demesinin onun sıkıldığına, “Âh!” demesinin acı çekmesine delâlet etmesi gibi.

delâlet-i lafziye-i vaz'iyeye: 64

Bir gösterilen için belirlenmiş sözsel göstergenin gösterilenine/ anlamına delâleti: “Kuş” sözcüğünün uçucu hayvana delâleti gibi.

delâlet-i mutâbikiye: 64

Bir sözcüğün asıl anlamın tamâmına delâlet etmesi.

delâlet-i tabiiyye: 63, 64

Doğal bir olgunun başka bir duruma delâleti.

delâlet-i tazammuniye: 64

Bir göstergenin gösterileninin öğelerinden birine delâleti: Bağ sözcüğünün asmaya delâleti gibi.

delâlet-i vaz'iyeye: 64

Bir gösterilen için belirlenen göstergenin o gösterilene/anlama delâleti.

dua: 69

Küçükten büyüğe edilen talep, kulların Allah'tan bir şey istemeleri.

E

edat-ı istifhâm: 70

Soru edatı.

edat-ı tenkîr: 80, 84

Belirsizlik edatı.

edat-ı teşbîh: 92, 93

Benzetme edatı.

edeb-i kelâm: 104

İfadesi kaba görünecek düşünce ve hususları edibane bir tavırla, nazik bir surette söylemek.

elfâz-ı cezele: 62

Sert kelimeler. Kalın ve sert ünlü ve ünsüzler taşıyan kelimeler.

elfâz-ı menkûle: 65

Bir sözcüğün terkedilen ilk anlamının dışında bir manaya delâlet etmesi.

elfâz-ı münferide: 65

Tek bir anlama delâlet eden sözler.

elfâz-ı müstereke: 65

Eş sesli kelimeler.

elfâz-ı mürtecile: 66

Aktarımın (nakl) bir alâkaya bağlı olmadığı sözcük: “Demir” kelimesinin şahıslar için özel isim olarak kullanılması gibi.

elfâz-ı müteradife: 65

Eş anlamlı, yakın anlamlı kelimeler.

elfâz-ı rakîka: 62

Yumuşak, kulağa hoş gelen kelimeler.

emir: 68, 71

Büyükten küçüğe edilen talep.

evveliyet: 92

Mecâz-ı mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyi sonra bulunacağı hâlin ismiyle adlandırmak. Tıp fakültesinde okuyan öğrenciye "doktor" demek gibi.

F

fâ'ide-i haber: 68

Bir oluş, olgu ya da yargıyı bildirmek amacıyla söylenen söz.

fâsıla: 105

Nesirde fıkraların nazımda mısraların son kelimeleri.

fazla: 66

Cümlelerin yardımcı öğeleri (Özne ve yüklem dışındaki öğeler)

fesâhat: 56, 57, 62

Bir sözün kelimelerinde ve bütününde lafz, mâna ve âhenk yönünden kusur bulunmaması.

G

galat-ı tahakkümü: 57

Bir kelimenin gerek lafzı ve gerekse manası itibariyle herkesin kullandığı gibi kullanılmaması. "Geldik" kelimesinin "geldik" diye yazılması söylenmesi.

garabet: 57

Anlamı bilinmeyen ve pek az duyulan sözcüklerin kullanılması.

gulûv: 102

Akla ve göreneğe uygun olmayan mübâlağa.

H

haber: 66, 67, 69, 74, 78, 81, 82, 109

Gerçekliğe işaret edip "doğrudur" veya "yanlıştır", diye hüküm verilen ifade.

hakikât: 89, 90

Bir sözcüğü veya sözcük grubunu gerçek anlamında kullanmak.

hâl: 66, 74, 82, 83, 84

Durum zarfı.

hasr: 75, 84

Vurgu; bir cümlede bir sözcük veya sözcük grubu üzerinde vurgu oluşturmak.

haşv: 89

Gereksiz dolgu ve tekrar söz; söz sanatları oluşturmak, şiirde vezni sağlamak gibi maksatlarla fazla sözcük kullanmak, "ahd u peyman" gibi .

hazf: 75, 79, 83, 93

Bir kelime ve sözün ibareden çıkarılması.

hüsn-i talîl: 106

Bir şeye gerçek dışı fakat şairane bir sebep bulmak.

hüsn-i te'lîf: 63

“Hâlbuki vaktâ ki, farz edelim ki, tatalım ki, bina’en aleyh” gibi sözcükleri güzel bir şekilde kullanmak.

I

itnâb: 88, 89

Maksadı ifadede durumun gereği olarak alışılğelen ibareden fazla kelime kullanma.

İ

îcâz: 80, 88

Bir maksadı onu ifâdeye yeterli en az sözle anlatmak.

îcâz-ı hazf: 88

Eksiltme ile yapılan îcâz.

îcâz-ı kasr: 88

Az öz söz söyleyerek yapılan îcâz.

iğrâk: 102

Aklen mümkün, göreneğe göre mümkün olmayan mübalağa.

ihâm-ı tenasüb: 100

Bir ibarede bulunan kelimelerden birinin veya birkaçının tenasüb ilişkisine kastedilmeyen anlamıyla katılması: “Bülbül” ismi ile “gül!” emir kipinin bir ibarede bulunması gibi.

iktibâs: 107

Şiir ya da nesirde bir âyet-i kerîme ya da hâdis-i şerifin tamamının veya bir kısmının alınması; alıntılama.

iltifât: 103

Sözü; beklenmedik bir şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değiştirmektir.

iltimâs: 68

Yaş ve makam itibarıyla birbirine eşit kişilerin birbirinden istekleri.

îmâ: 98, 99

Hakiki anlamla mecazî anlamı arasında vasıtalar bulunmayan, alâkası açık kinaye türü. Cömertlik falan kişiyle dünyadan gitti, dendiğinde vefat edenin yardımsever ve eli açık olduğunun anlaşılması gibi.

Înşâ-i gayr-ı talebî: 73

Haber cümlesi oldukları halde tasarı anlamına nakledilen cümleler: “Ola ki Hasan Efendi mektebe gelir.” gibi.

inşa-i talebî: 68, 69

Emir, rica vb. başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözler.

intâk: 103

İnsan dışındaki varlıkları konuşurma sanatı.

intihâb-ı kelimât: 62

Kelime seçimi.

ism-i âmm: 76

Cins isim.

ism-i işâret : 65, 78

Kendisiyle belli bir varlığa işaret olunan kelime, "bu, şu, o.." gibi işaret zamirleri.

isnâd: 66, 80, 81

Özne ve yüklem arasındaki ilişki, yüklemün özneye ilişkilendirilmesi.

isti'âre: 90, 92, 93, 96, 97, 98

Bir kelimeye aralarındaki benzerlik ilgisi dolayısıyla temel anlamının dışında yeni bir anlam yüklemek.

isti'âre-i asliye: 97

Aslî isti'âre; isti'âre olarak kullanılan kelimenin "cins isim" ya da "mastar" türünden bir kelime olması. Âlim birisi için "derya" denmesi cins isimle yapılan isti'âredir. "Hasan Efendi'nin hâli dirayetini söylüyor." dendiğinde "söylüyor" fiilinden söylemek mastarı alınarak "delâlet etmek anlamında kullanılması mastar ile yapılan isti'âredir.

isti'âre-i mekniye: 98

Kapalı isti'âre; bir benzetmede "kendine benzetilen" kaldırılarak yalnız "benzeyen" in söylenmesiyle oluşturulan isti'âre.

isti'âre-i musarraha: 97

Açık isti'âre; bir "teşbih" in iki temel ögesinden "müşebbeh

(benzeyen)" in söylenmeyip sadece "müşebbehün bih (kendine benzetilen)" ile gerçekleştirilen isti'âre.

isti'âre-i mutlaka: 97

"Kendisine benzetilen" ve "benzeyen" e ait bir özelliğin zikredilmediği isti'âre.

İsti'âre-i mücerrede: 97

Belirtili kapalı isti'âre; "benzeyen" e açıklayıcı ya da niteleyici bir unsur ilave edilen isti'âre olup kapalı isti'ârenin bir çeşididir.

isti'âre-i müfrede: 96

Yalın isti'âre; tek kelime veya tamlamadan oluşan isti'âre.

isti'âre-i mürekkebe: 96, 98

Temsilî isti'âre; birden fazla ögenin birden fazla ögeye benzetilmesi temelinde gerçekleştirilen isti'âre.

İsti'âre-i müreşşaha: 98

Belirtili açık isti'âre; "kendisine benzetilen" e açıklayıcı ya da niteleyici bir öge ilave edilen isti'âre olup açık isti'ârenin bir çeşididir.

isti'âre-i tahyiliye: 98

Kapalı isti'ârede lafzın gerçek anlamında kullanılmadığını gösteren "kendisine benzeyene"

ait öge; engelleyici ipucu (karine-i mania).

isti'âre-i tebe'iyye: 97

Çekimli fiil veya harfler ile oluşturulan isti'âre: "Temiz yüzü güzel ahlakını söylüyor." cümlesindeki "gösterme" işinin "söylemeye" benzetilmesi gibi.

istifhâm: 68, 69, 70, 71, 73, 74, 108

Soru sorma sanatı.

istifhâm-ı ikrârî: 70

Soruyla bir hükmü muhataba kabul ettirmek, itiraf ettirmek.

istifhâm-ı inkârî: 70

Muhatabın bir şey yapmadığını vurgulayan istifhâm.

istifhâm-ı tasdîk: 69, 70

Fiili anlamak üzere sorulan soru. Kabul ettirmek için sorulan soru.

istifhâm-ı tasavvurî: 69, 70

Sorgulamanın cümlenin fiil dışındaki öğelerine yönelmesi.

istigrâb: 74, 108, 109

Garip bulma, şaşma.

istiğrâk-ı hakikî: 76, 77

Hakikî tümellemesi (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesnelere kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder: "Her insan ölümlüdür." sözü gibi.

istiğrâk-ı örfî: 76, 77

Günlük dil tümellemesi, tümel bir ifadeden örfe göre anladığımız sınırlı tümellemesi. "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasteder.

istihkar : 82

Hakir görme, hor görme, küçümseme.

istihsân : 74

Beğenme, beğenilme, güzel sayılma, güzel bulma, takdir etme.

istihzâ': 71, 74

Biriyle eğlenme, alay etme.

istirhâm: 69

Küçüğün büyükten bir şey istemesi, astın üstten bir talepte bulunması.

işâret: 98, 99

Örtülü olarak anlatılmak isteneni (meknî anh) doğrudan veya az bir vasıtayla anlatan alâkası açık kinaye türü.

işfâk: 73

Korkma. Olması beklenen şey korkulan bir şeyse bu işfâktir.

iştikâk: 106

Aynı kökten türeyen en az iki kelimeyi bir dize ya da beyitte kullanma sanatı.

K

karîne: 60, 75, 79, 88, 89, 90, 93, 97, 98

ipucu.

kasr: 75, 79, 84, 85, 86

Bir sözde bir durum veya şeyin bir şeye veya kimseye özgü kılınması, ona tahsis edilmesi.

kasr-ı hakîkî: 85

Ya gerçekten ya da hükmen “Maksûr”un (özgü kılınan durum veya şeyin) “maksûrun aleyh” (kendisine özgü kılınan şey/kişi) ile sınırlı kalması ve başkasını kapsamaması.

kasr-ı hakîkî-i tahkîkî: 85

“Maksûr”un “maksûrun aleyh” ile gerçekten sınırlı kalması ve başkasını kapsamaması: “İzmirde ancak bir mekteb-i idadi vardır.” gibi.

kasr-ı hakîkî-i iddâ’i: 85

Maksûrun (özgü kılınan durum veya şeyin) maksûrün aleyhten (kendisine özgü kılınan şeyden) başkasında bulunmaması, yani maksûrun diğer unsurlarını ya da birtakım sıfatını yok hükmünde tutarak kendi ya da bir sıfatı

üzerinde vurgunun olması: “Katip ancak Hasan Efendidir.”, “Hasan Efendi ancak katiptir.” gibi.

kasr-ı ifrâd: 86

Bir şeyin başka bir şeyde ya da birkaç şeyin bir şeyde ortaklığı hakkında inancı ortadan kaldırmak için yapılan vurgu: Birini hem şair hem kâtip zannedene “O kâtiptir.” deyip onun şairliği hakkındaki inancı iptal etmek gibi.

kasr-ı izâfî: 86

Diğer bir şeye nisbetle yapılan göreceli kasr.

kasr-ı kalb: 86

Muhatabın inanmış olduğu şeyin aksini anlatmak için yapılan kasr.

kasr-ı tayin: 86

Bir şey hakkındaki tereddüde karşı hakîkati tayînle şüpheyi ortadan kaldırmak için yapılan kasr.

kayıt: 82, 83

Bir cümlede özne ve yüklemi açıklayıcı, tamamlayıcı her çeşit söz.

kâzib kelâm: 55, 68

Yanlış, yalan söz.

kelâm: 66, 67

Anlamı eksiksiz veren cümle.

kelâm-ı belîğ: 56

Sözün içinde bulunulan şartlara ve yere uygun bir şekilde açık olarak ifade edilmesidir.

kelâm-ı ihbârî: 67, 73

Haber cümleleri.

kelâm-ı inşâ'î: 67

Tasarı cümleleri.

kelâm-ı lâtif: 62

Yumuşak kelimelerden yani "elfâz-ı rakîka"dan meydana gelen söz.

kelâm-ı metîn: 62

Sert kelimelerden (elfâz-ı cezele) meydana gelen söz.

kesret-i tekrar: 57, 61

Sözün bir ibarede birkaç defa tekrar etmesi.

kevnîyyet: 92

Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyi geçmiş hâlinin ismiyle adlandırmak: Bir annenin yetişkin oğlu için "Bizim çocuk" sözü gibi.

kıyâsa muhâlefet: 56

Dilin kurallarına uymamak.

kinâye: 55, 89, 98, 99

Bir sözün gerçek anlamı kastedilse bile gerçek anlamının dışında bir anlamda kullanılması.

L

lâzım-ı fâ'ide-i haber: 68

Muhatabın bildiği bir iş, oluş ve hareketin konuşanın da bildiğini bildirmek gibi bir sebep ve nükteye binaen söylenmesi.

leff ü neşr: 101

Birkaç söz söyledikten sonra bu sözlerle ilişkili diğer sözlerin zikredilmesi.

leff ü neşr-i müretteb: 101

Düzenli leff ü neşr.

leff ü neşr-i müşevveş: 103

Düzensiz leff ü neşr.

M

makam: 62,77, 80

Sözün söylendiği makama, bağlama göre durumunu ifade eder.

maksûr: 85

Bir şeye tahsis edilen, özgü kılınan husus.

maksûrun aleyh: 85

Kendisine bir şey tahsis edilen, özgü kılınan şey.

ma'nâ-yı mevzû': 60, 65

Asıl ve gerçek anlam.

ma'tuf: 86

Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan ögelerden ikincisi : "Halid ve Macid " Burada "Macid" ma'tuftur.

ma'tufun aleyh: 86

Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan öğelerden birincisi: "*Halid* ve Macid " Burada "*Halid*" ma'tufun aleyhtir.

meânî: 55

Sözün yerinde olma (mukteza-i hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen bilim dalı, belagatin ilminin bir alt dalı.

mecâz: 55, 89, 90, 102

Bir sözü gerçek anlamının dışında kullanmak.

mecâz-ı aklî: 89, 90

Fiili gerçek fâiline /öznesine değil de sebebine, zamanına ya da mekanına isnad etmek. ör:“ Bahar otları yetiştirdi.” cümlesinde fiil fâile değil, zamana isnad edilmiştir.

mecâz-ı mürsel: 90, 92

Bir sözün, "vaz'i" olmayarak, benzerlikten başka bir alâkadan dolayı kendi anlamı dışında kullanılması.

medh: 73, 74, 77, 78

Övme, övgü.

mef'ûl: 66, 74, 82, 83, 84

Fâilin/öznenin eyleminden doğrudan etkilenen şeylere delâlet eden sözcük ya da sözcük öbeği; nesne ve tümleçler.

mef'ûlün bih: 83

Fâ'ilin yaptığı işten doğrudan etkilenen, üzerinde olayın meydana geldiği öge.

mef'ûlün leh: 83

Fiilin oluş sebebini bildiren mef'ûl.

mef'ûl-ı mutlak: 84

Fiilin manasını pekiştirmek için fi'le aynı kökten gelen mastar.

mef'ûlün sarîh: 83

Belirtili ve belirtisiz nesne.

mef'ûlün gayr-ı sarîh: 83

Dolaylı tümleçler.

meknî anh: 98

Kinâyede söz içinde geçmeyen unsur. Mecnî bihin lazımı.

meknî bih: 98, 99

Kinâyede söz içinde geçen asıl ve gerçek anlamındaki unsur.

menât-ı hükm: 82

Hükmün dayanağı.

muhatâb: 81, 86

Söz söylenen kişi.

muktezâ-yı hâl: 55, 56

Sözün bağlama uygun olarak söylenmesi.

muvâzene: 106

Kelimelerin vezinlerinin benzeşmesiyle yapılan sanat.

mübâlağa: 102

- Bir şeyi nitelikte mahiyetinin ya birkaç derece üstüne çıkarmak ya da altına indirmek.
- mübtedâ'**: 66, 74, 109
İsim cümlesinin öznesi.
- münâdâ'**: 71, 72
Seslenilen kişi, başında ünlem edatı bulunan kelime.
- müraât-ı nazîr**: 100
Tenasüb.
- müsâvât**: 87
İfadeyi düşüncelere ve duygulara uygun düşürmek, yani sözün anlatılmak istenilen fikre az ya da çok uygun olmasıdır.
- müsned**: 66, 67, 70, 74, 75, 79, 80, 84
Belâgat ilmine göre yüklem.
- müsnedün ileyh** : 66, 67, 69, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 84
Belâgat ilmine göre özne.
- müste'âr**: 96
Müşebbehün bih. (Kendisine benzetilen)
- müste'ârün leh**: 96, 97, 98
Ödünç alan, müşebbehin anlamı.
- müste'ârün minh**: 96, 98
Ödünç veren, müşebbehün bihin anlamı.
- müste'îr**: 96
İsti'âre eden kimse.
- müşâkale**: 101
- Aynı lafzı önce bir anlamda, daha sonra başka bir anlamda kullanmak. "Kadeh kırsa da ehl-i dil gönül kırmaz." Sözüdeki "kırmak" kelimesi gibi.
- müşebbeh**: 92, 95, 96
Benzeyen.
- Müşebbehün bih**: 92, 96
Kendisine benzetilen.
- mütekellim**: 56
Konuşan.
- mütekellim-i belîğ**: 56
Güzel konuşan.
- mütekellim-i fasih**: 62
Fasih söz söyleyen.
- mütemennî**: 72, 73
Temenni sözlerinin geçtiği cümleler.
- mütemmimât-ı kelâm**: 66, 74
Yardımcı ögeler (Özne ve yüklem dışındaki ögeler)
N
- neyh**: 69
Olumsuz emir.
- nidâ**: 69, 71, 72
Birisine seslenme.
- nisbet-i sübûtiyye**: 67
Olumlu ilgi.
- nisbet-i selbiyye**: 67
Olumsuz ilgi.
- nisbet-i beyne beyn**: 67
Bir olayın olup olmadığı ile ilgili zihinde dolaşan hâl.

niyâz: 69

Küçükten büyüğe edilen talep, yalvarma.

Ö

örf-i hâss: 65

Elfaz-ı menkûlenin bir zümrenin mensupları tarafından kendi ıslâhlarında kullanılması. “Şart” kelimesinin dil bilgisinde özel bir kipin adı olması gibi.

örf-i âmm: 66

Halkın hepsi veya büyük çoğunluğu tarafından kullanılan aktarma sözcük (elfaz-ı menkûle). Kapı ve pencere mandalı anlamındaki “maymuncuk” kelimesi gibi.

reddü'l-acuz ale's-sadr: 106

Bir şiir içinde her beytin son sözcüğünü ondan sonraki beytin ilk sözcüğü olarak kullanmak.

remz: 98, 99

Vasıtaları az ve işaret ettiği manaya delâleti gizli olan kinayedir. “Saf-derun” kelimesinden biraz düşünmekle “ahmak” anlamının çıkarılması gibi.

resm-i nakıs: 99

Kinayede meknî bihten bunun lazımı meknî anının anlaşılmasının kolay olduğu kinaye. “Kötülüklerin anası” dendiğinde

akla “içki”nin gelmesi gibi. Kolayca anılmayan düşünmeye ihtiyaç duyulan kinayelere bilmece, muamma, lugaz denir.

rücû: 101

Bir sözü daha tesirli söylemek için evvelki sözden dönmek.

S

sâdık kelâm: 55, 68

Doğru söz.

sanâyi-i lafziye: 100, 104

Söz sanatları.

sanâyi-i maneviye: 100

Anlam sanatları.

seci: 105

Nesirdeki kafiye.

seci-i murassa: 105

Fasılalarda olduğu gibi onlardan önceki kelimelerin de karşılıkları olan kelimelerle secili ve aynı vezinde olmaları. “Ahmed zübde-i emâsil ü akrândır ve birâder-i serbülendi umde-i efâdil ü a'yândır.” Cümlesinde “akrândır” ile “a'yândır” kelimeleri fâsıladır. Bunlarda her iki kelimenin de asıl harfî olan “n” harfinin tekrarlanması seci'i doğurur. Bununla birlikte bu fâsıla olan kelimelerden önceki “emâsil” ile “efâdil” kelimeleri arasında da seci vardır.

seci-i matarraf: 105

Farklı vezinlerdeki kelimelerin son harflerinin aynı olması: Bir nesir parçasının sonunda bulunan “elmas” ile “iltimas” kelimelerindeki seci gibi.

seci-i mütevâzî: 105

Fâsılaların hem veznen hem kafiye bakımından birlik olmasıyla yapılan seci. “hamd-i nâ-ma’dûd ve senâ-yı nâ-mahdûd ol Hazrete sezadır ki... cümlesinde “ma’dûd” ile “mahdûd” kelimelerinin son harfleri aynı olmasının yanı sıra ikisi de aynı vezindedir.

selâset: 62

Sözün kolay, kulağa hoş gelecek biçimde söylenmesi ve akıcı olması.

Ş

şîveye mugâyeret: 57, 61

Dile hakim olmamaktan kaynaklan anlatım bozuklukları.

T

ta'accüb: 73, 74, 81, 109

Şaşakalma.

tağlib: 80

Aralarında benzerlik ve yakınlık gibi bir münasebet bulunan kelimelerin birbirine katılması. Tağlib daha çok dile kolay gelen veya daha üstün gelen lafız

üzerine yapılır. Anne-babaya “ebeveyn” denilmesi gibi.

tahsîs: 77, 84

Bir kelime ve kelime grubunun ifade ettiği anlamı diğer kelime ya da kelime grubuna tahsîs etmek.

ta'kîd: 60

Sözün lafız veya anlam bakımından anlaşılmasız ve muğlak olması.

ta'kîd-i lâfzî: 60

Cümlenin söz diziminden kaynaklanan anlatım bozukluğunu barındırması.

ta'kîd-i ma'nevî: 60

Cümlenin sözdiziminden değil de kastedilen anlamı belirleyecek ipucunun eksikliğinden kaynaklanan bir kapalılık ve karışıklığı barındırması.

tanzim-i kelimât: 62

Fesâhate uymakla beraber sesleri uyuşmayan kelimeleri bir ibarede toplamamak, bir sesi birbirini ta'kip eden kelimelerde kullanmamak, fi'l edatlarını çok kullanmaktan çekinmektir.

ta'rîf: 76

Bir kelimeyi belirtili hale getirmek.

ta'rîf-i cinsî: 76

- Bir ismin, türünün tüm fertlerini ifade edecek şekilde belirli kılınması.
- ta'rîf-i hâricî:** 76
Bir cins isimden bağlamca belirlenmiş bir ferdinin kastedilmesi.
- ta'rîf-i istiğrâk:** 76
Bir cins isimden kapsadığı tüm fertlerinin kastedilmesi.
- ta'rîf-i lafzî:** 76
Kelimenin belirtme eki alması.
- ta'rîf-i zihnî:** 76
Bir cins isim ile, konuşan ve dinleyen tarafından bilinen bir ferdinin kastedilmesi.
- ta'rîz:** 99
Tenkit, alay vb. amaçlarla tam tersi kastedilerek söylenen söz; dokundurma; taşlama.
- tatvîl:** 89
Gereksiz yere sözü uzatma.
- ta'zîr:** 70
Azarlama.
- teblîğ:** 102
Akla ve göreneğe uygun olan mübalağa.
- tecâhül-i ârif:** 104
Bilinen bir şeyi anlam inceliğinden dolayı bilmezden gelme sanatı.
- tehdîd:** 70, 71, 79
Gözdağı verme.
- te'kîd:** 55, 70, 80, 81, 82, 84
Pekiştirme, kuvvetlendirme.
- tekrir:** 61
Sözün tekrar edilmesine dayanan edebi sanat.
- telmi:** 107
Arapça ya da Farsça birtakım güzel parçalar/ibareler alarak sözü süslemek.
- telmîh:** 104
Bir beyitte ya da bir nesir parçasında bilinen bir olaya ya da bir söze işaret etmektir.
- telvîh:** 98, 99
Gerçek anlamla kinayî anlamı arasındaki ilgiyi kuran vasıtaların çok olduğu kinaye türü.
- temâsül:** 86, 87
Aynı türden olan iki şeyi zihinde birleştiren münasebet.
- temenni:** 67, 69, 72, 73
Bir şeyin gerçekleşmesini istemek.
- temyîz:** 66, 74, 82, 84
Cümle veya kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından belirsizliği gidermek amacıyla eklenen ögeler. "Ali yaşça Veli'den büyüktür.", "Bir kilo elma beş liradır.
- tenâfür-i hurûf:** 56
Kelimedede söyleyiş güçlüğü: İstidâdât kelimesi gibi.

tenâfür-i kelimât: 57, 58

Söz diziminde söyleyiş güçlüğü.
Benzer seslerin bulunduğu
kelimelerin bir araya gelmesinden
kaynaklanır: “Uyuyormuş, ses
istezmiş!” ibaresi gibi.

tenbih: 69

Bir şeyin yapılıp yapılmamasını,
nasıl yapılacağını söyleme ve
bunu üzerinde durarak hatırlatma.

tereccî: 73

Ummak, ümit göstermek.

teşbih: 55, 89, 92, 93, 94, 95, 96

Nitelik bakımından aralarında
benzerlik bulunan iki şeyden
birini diğerine benzetmektir.

teşbih-i âdî: 94

Vech-i şebihin (benzetme yönü)
kolayca hatırlanabileceği teşbih:
“Kireç gibi kağıt” gibi.

teşbih-i belîğ: 93

Teşbihte teşbih edatının
kaldırılmasıyla yapılan benzetme.

teşbih-i garib: 94

Vech-i şebihin (benzetme yönü)
kolayca hatırlanamadığı teşbih.

teşbih-i mefrûk: 95

Teşbihin taraflarının birden fazla
olduğu ve her müşebbehün bihin
kendi müşebbehinin yanına
getirilmesi: “Ruhu gül, lebleri

mül, kâmeti serv-i revân olsun.”
gibi.

teşbih-i mufassal: 93

Teşbihte vech-i şebihin
(benzetme yönü) zikredilmesiyle
yapılan benzetme.

teşbih-i mablûb: 96

Müşebbehün bih kılınan tarafın
mübalâğa ifade etmesi için
müşebbeh kılınması. Cesur bir
insanı arslana benzetmek değil,
arslanı insana benzetmek gibi.

teşbih-i melfûf: 95

Müşebbehlerin bir tarafta ve
müşebbehün bihlerin bir tarafta
bulunduğu teşbih.

teşbih-i mücmel: 93

Vech-i şebihin(benzetme yönü)
söylenmeyen benzetme.

teşbih-i mürsel: 93

Teşbihte teşbih edatının
bulunmasıyla yapılan benzetme.

**Teşdid (iltizam, Lüzûmu mâ lâ-
yelzem):** 105

Fasılalarda seci mevcut ve
yeterliyen ondan evvelki
harflerde ve sözlerde de seciyi
tekrar etmek. Fâsıla sonlarında

bulduğunu kabul ettiğimiz “haseb” ile “neseb” kelimelerindeki son harflerin aynı olmasının yanı sıra bu “b” harfinden önceki harfin de her ikisinde de “s” olması gibi.

teşhîs: 103

İnsan dışındaki varlıkları insan gibi duyar, düşünür, hareket eder kabul edip kişileştirme.

tetâbu-ı izafat: 57, 59

Üçten fazla sözcüğün art arda zincirleme tamlama yoluyla birbirine bağlanması.

tevbîh: 70, 79, 82

Tekdir, azarlama, paylama.

tevriye: 106

İki ya da birden fazla anlamı olan bir sözcüğü bir dize ya da beyit içinde yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastetmek.

tezâyüf: 86

Birinin düşünülmesi diğerini de hatıra getiren şeyler arasındaki münasebet.

tıbâk: 100

Anlam olarak aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir ibarede uyum içinde yer alması, tezat.

U

umde: 66

Cümlenin temel öğeleri olan özne, yüklem.

V

vech-i şebeh: 92, 94, 96

Benzetme yönü.

Y

yakîn: 67

Bir olay ya da olgu hakkında aklın kesin bir yargıya varması.

Z

za'f-ı te'lif: 57, 58, 60

Sözün dilin kurallarına ve edipler tarafından kabul görmüş geleneklere uygun olarak söylenmemesi. Söz diziminde hata yapmak.

zann: 67

Bir olay ya da olgu hakkında aklın kesin değil, tercihen bir yargıya varması.

zarf: 66, 82, 84

Fiilin anlamını zaman, durum, yer, miktar bakımından tamamlayan ve sınırlandıran öge.

zarf-ı mekan: 84

Yer zarfi.

zarf-ı zaman: 84

Zaman zarfi

zarf-ı müstakarr: 84

Belirtili bir öznenin yüklemi konumunda olup "bulunma, olma" vb. bir fiil varsayılan yer zarfları. "Hasan Efendi evdedir." cümlesinde olduğu gibi.

zemm: 73, 74, 77, 78

Yerme, kınama, ayıplama.

KAYNAKÇA

Afyoncu, E., (2004), Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I, (9. baskı), Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Akalın, Ş., “Atatürk Dönemi Türkçe ve Türk Dil Kurumu” Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Temmuz 2002, (S.607), ss.1-58.

Aydoğan, S., (2007), Sa'id Paşa Mîzânü'l-Edeb İnceleme- Metin-Dizin, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.

Banarlı, N.S.,(2004), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.II, (11.baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Bilgegil, K., (2015), Edebiyat Bilgi ve Teorileri, (1. baskı), Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.

Bulut, A., (2015), Belâgat Terimleri Sözlüğü, (1.baskı), M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul.

Çaldak, S.,(2004), “Belâgat”, Felsefe Ansiklopedisi, C.II, Ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul.

Çelikelden, G., “Teşbîh ve İstiârenin Belâgatteki Yeri”, TÜBAR, Bahar 2014 (S.35) , ss.61-83.

Devellioğlu, F. (1997), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (14.baskı), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dilçin, C., (2004) Örneklerle Türk Şiir Bilgisi (7. baskı) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Durmuş, İ., (2003), “Meânî”, TDV İslam Ansiklopedisi C.28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Gökhan, İ., (2011), Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, (1.baskı) UKDE, Kahramanmaraş.

Hacımüftoğlu, N., “Ahmet Cevdet Paşa’nın Belâgat-i Osmaniye’si ve Yankıları”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, ss.185-222.

Hacımüftüoğlu, N., (1992), “Bedî”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Huyugüzel, Ö.F.,(2000), İzmir Fikir ve Sanat Adamları, (1. baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir.

Karabey, T., Atalay T., (2000), Belâgat-i Osmâniye/ Ahmet Cevdet Paşa, (1.baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.

Koyuncu, F., “Son Dönem Osmanlı Âlim ve Ediplerinden Rusçuklu Mehmet Hayrî ve Siyer-i Fârûk İsimli Eseri”, *Turkish Studies*, Eylül 2015, C.10/16, ss. 897-922.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH SAID 00002 00366, s.730-731.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH SAID 00080 00088, s.173-174.

Pakalın, M.Z.,(1993) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, II, III., (4.baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İ., (2005), Recaî-zade Mahmut Ekrem, (1.baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Filizok, R., Akdeniz, S., (2009), Belâgat Terimlerimiz Ahmet Cevdet Paşa’nın Belâgat-i Osmaniye’de Kullandığı Terimler,(<http://www.ege-edebiyat.org/docs/608.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2016).

Filizok, R., (2010), Belâgat Sözlüğü, (<http://www.ege-edebiyat.org/docs/527.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2016).

Filizok, R., (2010), Risâle-i Mevlâna Lütfi’de Geçen Belâgat Terimleri, (<http://www.ege-edebiyat.org/docs/510.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2016).

Rusçuklu M. Hayrî, “İfade” Sûha, 1882, (1), ss.2-3.

Rusçuklu M. Hayrî, (1890), Belâgat, (1.baskı) Aydın Vilayet Matbaası, İzmir.

Saraç, M. A.Y., (2013), Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat, (11.baskı), Gökkuşbe, İstanbul.

Şemseddin Sami, (1899), Kâmûs-ı Türkî, İkdam Matbaası, İstanbul.

Şen, N., “Tanzimat Devri Periyodikleri ve Dergicilik”, Gazi Türkiyat, Güz 2009 (S.5), ss.381-393.

Tanpınar, A.H., (1997), 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi (8. baskı), Çağlayan Kitapevi, İstanbul.

Topçuoğlu, H.,(2003) “Cumhuriyet Öncesinde Yazılmış Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimine İlişkin Görüşler ve Uygulamalar” TÜBAR, Bahar 2003, (13) ss.373-406

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (2010), TBMM Albümü 1920-2010, C.I, TBMM Basın ve Halk ile İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Yetiş, K., (1992), Belâgat, TDV İslam Ansiklopedisi C.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Yetiş, K., (1992), Belâgat-i Osmâniyye, TDV İslam Ansiklopedisi C.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Yetiş, K., “Hâlit Ziya Uşaklıgil’in Bilinmeyen Bir Eseri” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, 1997, C. 27, ss. 321-329.

روسجقلى : م . خىرى

152656

آيدىن ولايت جليله مى اداره مجلس باش كاتىپى و ازىمير مکتب اعدادىسى لسان عثمانى تىلى

بلاغت

ازىمير مکتب اعدادىسى طلبه سنده تدرىس اولوغى اوزره قىلمشدر

ازىمير

(آيدىن) ولايت مطبعه سنده برنجى دؤمه اوله قىلمشدر

۱۳۰۸

{ خطابه }

ولی التمت اقدس واعظمه، شهر یاز ترقی پرورد، شہنشاہ
 معارف کست، شوکتلو قدرتکو بادشاہ، غازی سلطان
 (عبادالجمید) خان تالی التدریس حضرت نوریانک سایہ مہارضاہ
 حضرت خلافتزینا امیرتہ از مسیو مکتب اعداد ایسی طلبہ سے
 و پر دیکم درسراہ فوراً یعنی بجز بہ ایڈیکم اصول تدریسہ موافق
 اوقاف اوزرہ (بلافت) نامیہ یازدینم شمو اثری تدریسہ اعتبار
 ایغیورم *

ازمانک مختصر اولسیبہ برابر اجوا ابلد بچی او توز بیش
 درس۔۔۔ از باب توقف و کمال طر فرندن تدریس ارونوق شریطہ —
 ہر فہائی طالب علم ادبہ تعلیم اہلسہ علم جلیل بلاغی
 او کردہ چکندن بالجبر بہ اینیم *
 بناہ علیہ کتبناہ مطبوعہ موضوعات صغیری بولہ بر اثر
 تقدیمتہ موفق اولدینمدن طو لانی مقتضی اوقافعی از باب فضل
 ودانش جوق کور مرار طین قویستندہیم *
 رو سنجی : م . خیری

دېر اېسه ك بوسوز مقتضای حاله مطابق اولور؛ فقدم بر منكره
قارشى اشيو سوز كافي اولوب بونى بر (البتة) قورديه نا كوردا يانك
و (كاشانك حالىق البته جناب مولادر) ديك لازم كېم .

اديب اولان كېسه - شاعر اولسون، مثنوى بولوسون -
كلاصى مقتضای حاله تعليقده بر مېهنسه يگزه ديهه پيلير . ته كېم
بره مېندس بر بنا يانق ايجون اول امرده طالش كې، كراسته كې
بر طاشق لوازم تدارك ايدير و بونلرى يگديگيره متاسب اوله رق
بر لاشد، يروب بانك شكل فاقيسى و وجوده كتيرور . البته بر ادبانه
فصيح گله رى سهوب يگديگيره متناظر اوليه جق بر صورتده يان
باه ديزمى بوقيلدند، كېر كا فضا حته رعایت دينر . آنجوقه
مېهنسك دها بر وظيفه سى و ادر كره اوله يايه چوقى، يامرها نكي بوعنده
اېسه تقضای آ كاكوره يعنى يايه جق، بنا خانه اېسه شكل فاقيليك
آسيانق، بر خانه اوله يايه جك صورتده ترتيب واجرا ايتسيدر .
بو كاده مقتضای حال اغلاق اولكسور كه طيق بر اديب دعي
سو يايه چكي سوزك وضعت اخير مستنده اوله جهله موقع و مقامه
مناسبت آراشد، بروقى مجبور يتنده در . مثلا : مخاطبك قطعات
ويضا بوقى برر حالدر كه بوكا قارشى سو يايه جك سوزك اوله حالرك
مهرها نكي، موجود اېسه آ كا مطابق شرطدر . بوقسه بر خجيره
بر فدين كې سوز سو يايه جك مقتضى اداره ايدمى و بنا، عايله
بو يايه سوزده بلاغت بولور، يان .

اېمى فصاحت رعایت ايتككه برابر مقتضای حاله مطابق

بسم الله الرحمن الرحيم

— مقدمه —

انسان ترتيب و تركيب ايده چكي كلامك مزاياسى مقتضای
حاله تطبيق و تشبيه و مجاز و كنايه لربى، حقيقه ادا و برده كلاصى
صنایع بدعيه ايله تر بينا يانك ايجون او ح فاك تحصيلنه عجانچدر كه
بو نوزون كلامك مزاياسى مقتضای حاله تعاليق اصولق كوستون
برنجيسه (فن معانى) و تشبيه مجاز و كنايه نك صور و قواعد يقى
او كره دن اياكنجيسه (فن بيان) و سجع و جناس كې صنایع
معنويه و لفظيه ايله كلام بليغه زينت و برن بر طاشق و جموه
تحسينى احقر ايدن او چنجيسه دعي (فن بدعي) و بونوزك او چينه
بر دن ده (علم بلاغت) تسجيه ايديلير .

— فن اول معانى —

بلاغت . — فصاحت رعایت ايتك شرطيه مقتضای حاله
مطابق ترتيب كلام ايتككه دينر .

مقتضای حال . — كلامك صادق اولسون، كاديب اولسون -
موقع و مقام و مخامليك درجه قابليت و اقتدارى ايله تاسييدر .
مثلا : اعتقاد تام اربابدين بر يه قارشى (كاشانك حالىق جناب مولادر)

مصراعدهدى (صاعدهك) گلهستين يا حرقفك استعالي
 و كال بك سر حومك بر اثر گدهكى (مطبوع الامام) تركيبده (امام)
 گلهسى قارىمى آگن بونك اولنه خلاف قاعده الف لام كيرلسى
 و (قير يئق) و (ايفوز يئق) و امثال گهورك مريف و قارسى
 قاعدهله (قير يئقه) و (ايفوز يئق) مرزنده قوللا تلى
 و نايئك :

ديبير خامه كرفى ايلسه وادى هر ياق

مصراعنده بولونان (هر ياق) گلهستده كى زا حرقفك سكون اوزره
 اوقوشى و (گداك) گلهستك (گداق) دبه پازلسى و سولئسى
 و (بر اللام) يريته (بريته اللام) و (منضم اولدى) مقانده
 (انضمام ائدى) دئلىمى گي . بونزه (غلامه كهمى) دغى دئيلير .
 ضرات . — وحشى يعنى چوق قوللا تليان و مئنا يئك
 آكلاشلى ايجون لغات كتابلى آراشد برفق لازم كان و حاصلى
 قولانده يانچى و ميجور و مئروك اولان گهورك قوللا تليدير .

فيض احسانى ادا ايلسه بر شاعر اولور
 خامسى قفل در كنج معانى به مدتك

يئنده (آكخان) مئناستنه اولان (مدتك) لفظلك يانچى
 اولديغى جالده استعمال اولوشى و (آينه) يريته (سنجيل)
 لفظلك و (آئش) مقانده (اود) و (عقل) يريته (اوص)
 گهور يئك قوللا تلى و تركسى سر حومك : * برفاق كور آئرينه
 چوب قونماش * مقانده * اياغى چنده شيراه قصبه حلقو مئندن

اولهرق سويله ن سوزده (كلام بليغ) نسيه اولونديغى گي
 بوجوجهله كلام بليغى تاليف و اداره به مقتدر اولان گيمده به دغى
 (متكلم بليغ) اطلاق ايديلير . ششوقدر كه متكلم بليغى
 هر حالده بركه مئندن عبارت اولونچندن انسانك متكلم بليغ اولق
 ايجون اولمكده بى الله ائلكه كالبه سعى ائسى لازم كير .

§

نصاحت . — * مقتضاي حاله مطابق اولسون ' اولسون *
 دوزگون و پروز سئز اولهرق سويله ن سوزده و او سوزى
 سويله بنده كى حاللر .

نصاحت ' هم گهده ' هم كلامده ' هم ده متكلمده آتور .
 گهده نصاحت . — القافاك (تافز حروف) دن ' (قياسه
 مخالفت) دن ' (خرابيت) دن سالم اولسيور .
 تافز حروف . — سامك نوقته ثبوت و متكلمك لسانته
 ثبوت ورن ' يعنى صدارى يكديركه مطابق وياشتابه اولان
 حرفلرك بر گهده اجتماعتدن ميار كير . (كورسئش سئز *
 صاچئش ' ايشئش كى

قياسه مخالفت . — گهورك استعمالده املاى اصلييرنه
 و قواعده لسانته رعایت ائشه مكر . * ساعى باشاك :
 دجانا سيف زهر يار ' مير حسين مرد فر يد
 مصراعدهدى (دشمن) گلهستك الف اييه استعمال و قنعينك :
 صانعك كه قاتك دور اييه شاعى صحر ايلر

بو شب فرخنده ده ماهی همدن شیر اوده
 سپر ایدیل رسم تیغ دو القار حیله ری
 دیدیل یخی دولت صدر آصف منبت
 ایلدی آوزه چرخه تیغ نصرت چوهری
 قطعه سات ایلک مصراعده کی (ده) رک و سوره یانک :

ناره قوری قاری آلدی نهان
 مصراعده کی (قاف) رک تانوی کی
 ضمه تألیف . — قواعد مسانه و بین الیغا معتر اولان
 اصوله مغایر اوله رق ترتیب کلام ایتمکدیر که بوده کله رک موهری
 و کتیکارون و ازیمه افصالت عدم تخلیفاتندن و معطوف ایله معطوف
 علیهاک بر جستنن اولالمستنن و تفصالی اداکن ابری کله .
 برنجی به مثال : (شکل نو کثیر الاضلاع) کی که طوشرای
 (شکل نو الاضلاع الکتیره) اوراق لازم کله .

ایکنجی به مثال : سم تاجیک :
 بلکه بسط ایتمش اولوردک سایه اندیشه می
 نوردن برتسه چکمه ای آسناک فو قنه
 یتنده چناه شریطه اولان اکنجی مصراعده کی (چکمه ک)
 ضلیله چناه چرایسه اولان برنجی مصراعده کی (اولوردک)
 فمناک ازمنه ده اتحاد ایتمه موی کی
 اوکنجی مثال : سامیک :
 سفین اوله بیر ایله سر صغیه اجسال کیم
 خیر یوردن چوندک تراز و رحسان اولسه ده

قوافل سادار می کدران ایتمکله طاس معده سینه تم حبه صدوقه
 قوت ایثار ایدر بو نامشور و جوی کی
 §
 §

کلامده فصاحت . — کلامک و اجزاسی اولان کله رک
 فصیح اولسبله برابر و (تافر کلمات) دن ، (ضمه تألیف) دن ،
 (تابع انصافات) دن ، (تعمید) دن ، (کثرت تکرار) دن ،
 (شیوه به مغایرت) دن آن زاده بولوشمیر .
 تافر کلمات . — کله رک اصولی کله یکر به امتزاج ایلدیه بولرک
 انشائی تلفظده مسانه نقاتل عارض اولقدور . (آتجی آش
 پیشمی) ، (اللی لیرا) و :

میلن اول سرور وانک سوی اغیاره کورروب
 ایلدیش مشیاش زبان حال ایله ایسام صو
 یتنک اکنجی مصراعده کی (ایله مش مشیاش) و :
 ای تازیکه زلف میسانه صبار بلجه
 اصولی عرض ایتمده یاره قیل قرق یار
 یتسنده کی (قیل قرق یار) و (کاکشت همت برشت)
 ترکیبی کی
 اکر تافر آن حسن اولشور و مضنون کلام دخی لطیف اولور
 و یا خود مقام هجو و تزیینده بولنور ایسه صفو ایلدیه یلیر .
 چلی زاده عاصم سرحو مک :

تعقید . — کلامك مقصود اولان مفساهه دلائلی واضح اولایی یعنی آکلامدلی ایسته بیلن مقصده سوزلن سوزلك بحق دلائل ایتمیسیدر .

تعقید ایگی نوصعدر . برینسه (تعقید لغتی) دیگرینه (تعقید معنوی) دئیبر .

تعقید لغتی . — غلط تحکیمی 'خرابیت' ضمه تالیف کی سبیلره کلامدن مقصود اولان مفساهتک آشکار اولامیسیدر . (پلن زاده سی کورونجه تنون اولبورم) کی که (پک زاده) تک تنو یقینه کی بوقیسه کورومکه می اربیطی اولدییگی اولاشیله بیور .

فکر فردا تلخ ایدر ایدر ایت مذاق عسمری آککه فرداقل بوگون توش ایلله یاده ذوقه باقی معنایده اولقی لازم کلن :

تلخ ایدر آدمک البته مذاق عیشن یاده توش ایلله بوگون ایلله فکر بردا یقی دخی تعقید لغتی قیلمیسدر .

تعقید معنوی . — کلامدن ترتیب و تحقیقده بر فانی اولماقده برابر آچیقجه بر قرینسه اولامیسندن ناشی مسو ایلله بیلن سوزلرک معنای موضوعدن معنای مراده دلائلی مشکل اولمیسدر .
صباحه قاله شعر یوسف آسا اوله دانمشکن
یزم آنکته نوردن دسجز ای ماه کورتمیسدر

یتتک ایگنجی مصراعنده کی (رحمان) کله تک جفندن اولیان (عنان) کله سنه صنف اولغی کی .
دردنجی مثال : یه ناجیتک :

بن نه مسجی ' نه مسجادم
ذوق حقیقتمده آرار آدم

یتتک برنجی مصراعنده کی (مسجی) لغتک ادالی اولقی لازم کلن (یم) که نقصان بولوغی کی .

§
۴

تابع اضافات . — اوچدن زبده الفاظک تنو البیا ورنوع اضافتله یکدیگره مضاف اتمیسدر . (مکتبک خارجک منظر مسک لغاتی) کی .

لسانفردده قوللا بیان عربی و فارسی اضافتورده دخی تابع اضافات جاژ دکادر . فضولیتک : (انکار انجم) . تاب نظاره مصائب خواتین حرمت برای نبوت . کتورده میوت برده جسابه کیردی (عبارتمسده آلی گله تک برنوع اضافتله یکدیگره مضاف قلیری کی .

بر نوصدن اولیان یعنی بر عباره ایچنده ترکیه 'عر بجه و فارسی قاعده لره تکرر و تعدد ایدن و آزارلنه دیگر چله رکیزن اضافتیر تابع اضافاتکدن صاعلاز . (صعایف از یحیی بالالانام تتبع ایدن ارباب بصیرتک پیش نظرده اک اول کوره چکاری شی عثمانیلیرک مزیت حالینصا ایه سیدر) کی .

پیتده (رسم) رسم لفظل یشک اوج دفعه کنیرلمسی ده
استلاندادن تاشیدیر . بویه لطیف تکراره (تکریر) دئیر

و بر صنعت صد ایدیلیر .
شیره به مضاربت . — کلامی بین الادیار هج اولارسه
بئنا الناس جاری اولان اصولده ترتیب ایتمه کندر . (شربت ایتجه حکم)
برینه (شربت آله جم) و (غاز قلیور) مقامده (غاز پایور)

دعک کی

ای وفایندن سکا حیفای چفاندن بکا
ای صغای دناست کندر، ای تم قر بان سکا

بئی ده بو قیلد کندر .

متکلمده فصاحت . — برنگه درکه آنکله کلام فصیحک

تالیفته اقدار حاصل اولور . متکلم فصیح ایتمون ایکی وظیفه وار دور .
برنجیبی : کلمات فصیحی تحری و انتخاب ایتک ، ایکیجه بی ده ؛
انتخاب ایدیلر ، گاه ری یکدیگره ملایم و مناسب بر صورتده
مزاج و ترکیب ایتلر که بو یولده ترتیب ایدیلر کلام سلاسی
حاضر اولور .

8

9

سلاست . — لسان اوزره سهو و تله جر بان و سخی تالیفه
ایمن کلمات فصیحدن مرکب کلامده کی حال کندر . سلاست
اساساً موقع و مقامه کوره الفاظ جر لادن یعنی جلالت ، عظمت بیه

پیتدن مقصود اولان معنی (بز عاجرز ، بز دن بیهوده فایجه)
دعک ایکن بوقه قصد آکل شیشه بیور
سالمیک :

حاضر اول بزم تکانه اامست خورور
رنجه سناک سیمه فیه مینا دکنر
بئی ده طمطل اقل بر تقید معنوی بی سخنو بدر .

8

9

کثرت تکرار . — برلفظک بر ققره ده پاشور بر صباره ده
بر فاح دفعه تکرار ایدیلیر

تایمان :

حسن تعبیر و برز معنی به حسن دیگر
شوکت حسنه چوق امدادی اولور اسلوبک
پیتده (حسن) لفظل یشک تکرار ایدیلر کی
اگر بو تکرار شدت اتمالدن ، پاشور استلاندادن ایلری
کلیر سه لطیف کور اولور .

اعتماد ایتر ایسه که او صحت تعبیر به به
ایشته لوح ایشته کم ایشته کتب ایشته قول
پیتده (ایشته) لفظل یشک تکراری شدت اتمالدن
و عبارتی حامد یشک :

رسمی ده بر ملک قیاس اولور نور
رسمی ده جانلی ، رسمی ده بر نور

حسن استعمال ایله مکرر . مثال : « حق سوتق بین المللی ، حقوق دول پامال استعمار ایلمورک افتاعات سیاستیه به راضی اولایان ارباب تعدی به حدیسی طایفته جقی به عسکر ترک شمشیر شجاعتر یلد . دو شوقیلدر که مورد قسم الهی اولان قر ، تألیفات ملهمانه سیاه احقاق حقون عاجز فاتحه اوو طلیفه مقدمه تک اجراسی عسکراره ، اودمت قهر سازینه حواله ایلدیلور .
 البته ؛ فلان ، عیلت ایخاستندن عاجز قالدیلدی ، بوظیفه حیایاننده فایزالت ، عانتزنده شهادت ایله بیشر اولان او کی چختیاران اینه حواله ایلدیلور . » — نوزاد یک ، بره قالدیندن —
 آهنگ تزییدی . — ایشایی چاغلی ، شارلی ، چین چین ، شیرل شیرل ، ایشیل فیصل کی الفاظ صوتیه ویا بر طالع اشکال وخیالات ایله تصور بر ایله مکرر . یأس کی احسوال طبیعه وحسیات قلبیه دخی آهنگ تزییدی ایله تصور بر ایلدیلور .
 و جو هواده صیت چکا چاک تیغین ه آواز رعدو صاعقه ره کاکان اولور ه —
 قشقی —
 دیگر مثال : « نظرم امل اینه مستحوی اولان حییت طایفان اعراق خفاسته غائب اولوب کشتیدی ، کند کجه ظلت بر حاله کلدی که قر کغلی ال ایله ملوثق قابل کی کور بدوردی .
 سایه سنده اکلندیکم هر افواج نظر سنده برغول یسانی شکلی باغلا دی ه — کال یک مرحوم —

قضا کی قارن وآ غیر لفظلردن ویا شورد الفاظ رقیقندن یعنی لطیف و خوش و نازک و ملائم سوزلردن عیبارت اولورق ترکیب کلام اینک ملرزنده بر آهنگدن عیبارتسره بوکا بین الادبا (آهنگ سلاست) و الفاظ چیرلندن مرکب کلامه (کلام تنین) و الفاظ رقیقندن عیبارت کلامه دخی (کلام لطیف) نتیجه ایلدیلور .
 کلام تنین ، حرب ، ضرب ، تزیید ، تشبیح ، تزییح ، تصدیقه کی مقاملره و کلام لطیف تنزل ، تلطیف ، تسلیه جلب مودت ، استعنائف مثالو موقبله باقیبیلور .
 آهنگ سلاستک تقصیمی . — آهنگ سلاست اینکی قصمه تقسیم اولور که برنجیسته (آهنگ عوی) واکنجیسته (آهنگ قلبی) دیلور .
 آهنگ ع- و- وی . — اولا کاتانک انخساب و تشبیهندن و تالی عبارته تن حسن تالیقندن عیبارتدور .
 انخساب کات . — و تزییح معنایه مساعد و لطیف و سلاسه سهل اجرایان اولان کاتی سوجمگنور .
 تنخیم کات . — شمر افاظ فصاحتیه رعایت ایتمکله برابر بر هیجان عیبارت و صداری غیر تزییح کله لری بر صیاره ده جیح ایتمک و کذلک بر عیبارته آره سننده بر حرفه مخصوص صدایک تعاقب ظهوردیی منع ایتمک ، وادوات سهل کثرت استعسالدن چه خدیلور .
 حسن تالیف — حاویکه ، وقتا که ، فرض ایلمه که ، ملونه تم که ، پناه علیه ، ایلمی کی مدار کلام اولان جهل کلامیون

(دلالت مطابقيه) ، (دلالت تشبيهه) ، (دلالت التزاميه)

تشبيه اول نور .

دلالت مطابقيه . — بر لفظك وضع اولوئيدني معناه نماي

عائنه دلالت اتشسته ديگر . (باخ) لفظك معلوم بر قلمه

ارضية لك هيئت مجموعته دلالت ايتسي كي .

دلالت تشبيهه . — بر لفظك وضع اولوئيدني معناه لك

اجراستين بر يه دلائيدير .

(باخ) لفظك ياكرا آصه ره و باخود سائر مشتلاستين

بر يه دلائي كي .

دلالت التزاميه . — بر لفظك موضوع اولديني معناه لك

لوازميند بر يه دلائيدير .

(باخ) لفظك اوزومه دلائي كي . شو اوج نوع

دلالت م . بلا غنمه مجبور در .

آيتني دلالت التزاميه ده لوازم معناه لك مشهور يني مراد

ايتك مشروط اولوب بوقسه مثلا : ارسال لفظيند (شخصت) ،

(هيئت) ، (جرات) كي لوازم معناه لك مشهور لري مورد ايتك

(چر كيناك) و يا (خرجيناق) مراد ايله مك مناسب اولاز .

§

تقسيم الفاظ . — الفاظ معناه دلالت ايتك اعتبار يله اساساً

اوج قسمدر كه بوتزه (الفاظ منترده) ، (الفاظ متر اداقه) ،

(الفاظ مشتركه) ، (نجه قنور .

دلالت . — بر شيتك بر حال اوزره اوللاسيبر كه اوشيه

وتوقف ديكر شينه وتوقف اتشعا ايدر . ايتو دلالت ايكي قسمدر .

بري (دلالت لفظيه) ديكر ي دلالت (غير لفظيه) در . بوتريك

هر ايتيكي ده (وضعيه) ، (عقليه) ، (طبيعه) نامر له اوج

قسمه آي بيلير .

دلالت لفظيه وضعيه . — قوش لفظك اوجوحي حيوانه

دلائي كيدير .

دلالت لفظيه عقليه . — ديوار آرقهستين ايشيديلن سوزك

اوراده برسو ييلن اولديني اكلاتسي كيدير .

دلالت لفظيه طبيعه . — اوكسوروكك كو كس ده بر آخري

اولديني اشراب ايتسي كيدير .

دلالت غير لفظيه وضعيه . — كي وساحله كي قساروك

برر مقصد ي افهام ايتسي كيدير .

دلالت غير لفظيه عقليه . — اتردين موزه استبدال كيدير .

دلالت غير لفظيه طبيعه . — تفسير و جهات تغير حسيايه

دليل اولسي كيدير .

كرك دلالت غير لفظيه لك وكرك دلالت لفظيه عقليه و طبيعه لك

طريق تفهيم و تفهيمه برر قاصده منترده آنكسه قوتلي قابل

اولاد ايتيستن هم . بلا غنمه اصل معتبر اولان (دلالت لفظيه

وضعيه) در .

بر كله معناه اوج صورتله دلالت ايدر . و بوتزه

صاریلان بزه، هم ده معاصوم آفاق قابینه دلالت ایدن (یعنی) لغظاری کی.

اگر وضع اول «مجهور اوله زرق دیکر معنایه دلالت ایدیورسه (الفاظ منقوله) دنیلیر . فی الاصل (جرحه) معنایه اولان (کله) لغظانک (لفظ) معنایه دلالت کی.

اگر الفاظ منقوله برجهت یعنی برصفتک، بار عوا فک منسو بری طرفندن کندی اصطلاحاً حریته قل اوئش ایسه آکا (صرف خاص) یاخود (اصطلاح) اطلاق ایدیلمر . (بندلی) و (دناک) لفظلرینک اوزانده کسوراته دلالت ایده ریک قوللاغلی واسکی دناک اولان (قدیم) لغظانک صلم کلام اممشلا حنده (وجودینه ابده اولمان) معنایه استعمال اولغلی و قوللاغلی معنایه اولان (ادین) لغظانک عم تدریح عیلمی طرفندن قلت اوست کوزلر بیه اسم ایدیلمی کی.

اگر قلل جهور نلک ترانیغلی ابله واقع اولش ایسه آکا (صرف عام) یاخود (تعارف) دنیلیر . (تیون) لغظانک تعصیریه قیو و بیره مانه مال معنایه (میو بیق) و (دور) معنایه موضوع اولان (دویم) لغظانک ۱۶۰۰ زواج معینده کی قلمده ارضیه ده استعمال کی.

اگر قلل برعلاقه و سناسته یعنی دکلمه (الفاظ سرخیله) دنیلیر . (دمیر) و (طورسون) کله ریک اشخاص ایچون عم اوله زرق قوللاغلی کی.

الفاظ منفرده . — یا لکر بر معنایه دلالت ایدن لفظلر در . بو معنادی یا بر شخصه مفصم اولور، یاخود اولاز . اگر بر شخصه مفصم ایسه یا بحسب الوضعدر . عیلمر کی . یا بحسب الاراده در . ضمیرلر، اسم اشارتدر، موصوللر کی .

اگر بر شخصه مفصم اولیو بده اشخاص کیره به شامل اولور و پورتکله برابر معناک ماصدق علییه نقلقده درجات متعدده سی وار ایسه (الفاظ مشککه) دنیلیر . صاری، ماقی کی که لغظانک معنای موضوعه دلانده (آچیق صاری)؛ یاخود (قور یوماق) مثالو صور مختلفه سی واردر .

اگر بویله درجات متعدده یوق ایسه (الفاظ متواترله) دنیلیر . انسان، حیوان لفظلرینک هر انسان و هر حیوانده مفهوم لری کمال اوزره تحقیق ایتسی کی .

الفاظ مترادفه . — معنای واحده دلالت ایدن متعدد لفظلر در . (انسان) اباه (بشر)، (باش) اباه (قفا) و (کله) لفظلری کی . آتیق اکثر لغویون ایکی لغظانک معنای سمانه بر معنایه دلالت ایده میبه چکی فکرته اولدیلیندن الفاظ مترادفه سی استعمالده زیاده سیله دقت لازمدر .

الفاظ مشترکه . — بر قاج معنایه دلالت ایدن لفظلر در . اگر بو لفظلر معنوی اولدیلری معناره وضع اولاری اوزره دلالت ایدیورلرسه بوزره (معانی الفاظ مشترکه) تسجیه اولورتور . هم (انتها)؛ هم ده (نشو نما) معنایه کن (بیلتک) وهم باشه

بو جمله ده کی نسبتك خارجة مطابق اولوب اولاديني یعنی صدق و كذبہ احتمال تخیری ایدله من . ایدی بوکا دخی (جمله انشائية) اطلاقی اولو تور .

(كسبون . كسیدی) کی طلب یعنی فعالی و (آلام صائم) مثالو عقد صیغه لری ایله ترتیب ایدیلان كلامك صدق و كذبہ احتمال او به مبه جنئی ایخون بو نوده (جمله انشائية) عددیته داخل اولورلر . شو قدركه عقد صیغه لری به مرتب كلام حکایه یعنی (فعلان عالی دون صائم) صورتده اولور ایسه بونده صدق و كذب احتمال موجود اوله چنینین بو مثالو كلامر (جمله خبریه دن) اولور .

شو تفصیلا ته كوره كلام ایکی نسجه مقسم اولور كه برنجینه یعنی (جمله خبریه) به (كلام اخباری) و ایكنجینه یعنی (جمله انشائية) به (كلام انتقایی) نسجد ایدیلر .

8

۱۰

كلام اخباری . — ایتر خارجة مطابق اولسون ، ایتر اولسون ، اوج زمانك بونده یا نسبت شیوتیه ، یا خود نسبت سلیه ایله خارجة نسبی اولان كلامر .

مثلا : (حسن اقدسی مكینه در) دیدمكز و قسده بوندن (حسن افسدیك زمان حاله مكینه اولدیغنه دان) بر حکم چیقار برر كه 'ایتر صادق اولسون ایتر اولسون' بونده بر نسبت

۹

كلام . — بر نسبت تامه بی افاده ایمن جمله در . (لسان اوكر ناك ایدر) ، (حسن اقدسی كلسی) و (تخصیل كاله چالیش) کی . معلوم اولدینی اوزره جمله یا (میتدا) ایله (خبر) دن به یا خود (فاعل) ایله (فعل) دن سر كیدر . جم بلاخت ده میتدا ایله قاعده (مسند ایله) و خبر ایله فاعله (مسند) و بونوردن بشقه كلامده بولونه جق اولان مفعول ، حال ، تئیر ، ظرف ، ترکیب و صفی ، ترکیب اضافی کی قیدره دخی (متحات كلام) و مسند ایله ایله مسند پشته کی نسجه دخی (استاد) نسجه اولو تور .

كلامده مقصود بالذات اولان شی مسند ایله ایله مسند پشته کی نسبت اولدیغین مسند ایله ایله مسنده (عمده) و (متحات كلام) ایسه برطاق قیوددن عبارت اولسیله آذره ده (فضله) دیلر .

مسند ایسه ایله مسند پشته کی نسبت یا خارجة مطابق اولور و یا خود اولالار .

مثلا : (لسان اوكر ناك ایدر) دیدمكز و قسده بوکا قارشی (اوت اوله در) ، یا خود (اوله دكلدر) دیشك صحیح اولور . ایسته بونسبتك خارجة مطابق اولوب اولدیغی یعنی بو خبرك صدقه و یا كذبہ احتمال آرا ایله بیله چكیدن (لسان اوكر ناك ایدر) چله سی کی جمله ره (جمله خبریه) دیلر .

مثلا (تخصیل كاله چالیش) دیدمكز صورتده بوکا قارشی (اوت اوله در) یا خود (اوله دكلدر) دینه من و شو حاله

خبر، فائده خبر، لازم فائده خبر. — ايکي گله دن بريك
مفهومي ديگر نيك مفهومه ثابت و يافتير ثابت اولديني افاده ايند
سوزه (خبر) دئير.

برشي خبر و بريك ايکي مقصده گوره در. — برنجيسي
بر ايک، يا خود بر حکمک و نوضي ديگر بر کجه به اکلاغدرکه
بوکا (فائده خبر) نجه ايديلير. — ايکنجيسي بر ايضاك يا خود
بر حکمک و قوعنه و قوف و مطومات اولديني ديگر بر کجه به
يلدير مکدرکه آگاهه (لازه فائده خبر) اطلاق اولونور.
هرزده فائده خبر بولونورسه اوراده لازم فائده خبر دخی
بولونور.

8

۱۱

کلام انشائي. — خارجه نسبي بعضي صديق و کذبه
احتمال اوليان کلامدر. (شو کتابي بکا کتير) کهي. — کلام انشائي
ايکي قصدر. — بريته (انشاء طلي) ديگر يته (انشاء غير طلي)
دئيلير.

انشاء طلي. — خارجه نسبي اولماقله برابر بر ايضاك
دهنده، يا خود خارجه حصول مطلوب اولديني افاده ايند
کلامدر. — حسن افندي يازيک يازيکي «ه مکشيه کل ه
کهي.

يوتيه بولورز. — كذلك: (حسن افندي دون مکتبه کلدي)
دنبليجه، ايسر طوغري ايسر يالان اولسون، (حسن افندي نيك
زمان ماضيده مکتبه اولاديني) اکلاوز، يعني بونده بر نسبت
سليبه بولورز.

نسبت خبر به نك جهتري. — نسبت خبر به ده ايکي جهت
وارد. — برنجيسي (و قوع) ، ايکنجيسي ده (لاو قوع)
جهتيدر. — مثلا: (حسن افندي کاتيدر) ديلدکده اولاي
(حسن افندي) دوشو نيلور. — مسوکراده (کاتب) لفظي
دهنه آلنورق بولغفانک دلالت ايديلکي يازيچيلاق مناسنک حسن
افنديده اولوب اولاديني تفکر اولنورکه بونک وارلغنه (و قوع)
و بولغنه (لاو قوع) دئيلير. — اگر عقل بو و قوع و بالاو قوع
جهتندن بريسي ديگر يته ترجيها تصديق ايرسه آکا (طن)
نسجه ايديلير. — اگر يالاکز برجهتي قطعيا تصديق ايرسه بوکا
(يعني) دئير. — مستد اليه ايله مستد ايچون خاطر ده دوران ايند
نسبته، يعني (حسن افندي نك کاتب اولوب اولاديغنه دائر
دهنده طو لاشان حاله) دخی، نسبت بين بين (اطلاق ايديلير.
جهله نك صديق و کذبي. — نسبت دئيلن اشجو امر
ممنونك خارجه مطابق اولوب اولاديني حسييه دخی جهله
ايکي قصدر. — يعني خارجه مطابق نبيتي حاوی اولان جهله به
(جهله صادق) و خارجه غير مطابق نسبي بولونان جهله به دخی
(جهله کاذبه) نسجه اولونور. — تحصيل علم موجب مسامحتدر)
(دون کجه کونش طوغدي) کهي.

کال بک مرحومک :

پو جهسان عالم ترفيد ر
آنى او گرن يقلى رحمدن
داغشا عالم كاله پورى
بكرمه تالو لجهده هج سگامن

قطعه سگ در دنيجى همراهى كجى

نوٲت ساثر احكاهى (امر) كيدر • اكر كلام انشائى
مطلوب اولان اصوله دلالت و ضميمه ابه دلالت ايتز ايسه
(تبيسه) دتير • سقى بردها در سقى پاماش كورميديم)
كجى

آشاقفنده تفصيل اولونه جفى اوزره (ننا) (نغنى) دغجى
الشمه طليدتمر •

8

۱۲

استفهام • — استفهام ايكى قسمدر : برى (استفهام تصورى)
ديكرى (استفهام تصديق) در . اكر مستند اليه ابه آلك متعلقانتم
و پاستندك متعلقانتم صور پلورسه بوكا (استفهام تصورى)
شعبه اينديتير • (بوقى حسن افندى مى بازى) (حسن افندى
مكتبه مى كتيدى) (فبعضى افندى كوله ركى كندى) كجى
اكر ياكتر مستندن ' يعنى مستندك وقوع و با لا و فوعدندن
صور پلورسه بوكا (استفهام تصديق) اطلاق اولكور •
(در سقى بله بديكى) (وظيفه كى بازديكى) كجى

بوده ايكى قسمدر : اكر مقصودانگن بر شيتان ذهنده حصول
مطلوب اولدوبنى افاده اينديورسه آسا (استفهام) دتير •
• حسن افندى بازى بازديكى ه كجى •

اكر مقصودانگن بر شيتان ذهنده حصول مطلوب دكاسه
بوده ايكى در اولدر : برنجبى خارجهده حصول مطلوب اولوق
وانگنجيدى خارجهده حصول مطلوب اولامقندر •

اكر خارجهده حصول مطلوب اولور و بر طلب يوكندن
كوجوگه اينديور ايسه آسا (امر) دنيلير • (در سگه كوزل
چاليش) كجى •

اكر طلب مذكور اقرانگن افزانه ايداش ايسه بوكا
(انقاس) شعبه اولونور •

آرقداشلى بر طابور آتش مسامدر مكان
الك نيوك شخصم جيناقتمدر : رفيقان اولدير ارك

يعنى ابه (برادر يارين بزه كل) جهله سى كجى •
اكر طلب واقع كوجوگندن يوگه ايداش ايسه آسا (دعا)
(استرحام) (نياز) دتير • دغايه مثال ناچيتك :

صفو ابه خطا ايدرسه كاهى
بر جذ به ل شاهرك الهى

استرحام و نياز مثال : • شو كنانى بنده كره احسان بيور كوزنه
اكر مقصودانگن بر شيتان خارجهده عدم حصول مطلوب
اولور و بوده بيوكندن كوجوگه ايسه (نغنى) شعبه اينديتير •

- بوبله معنای حقیقت‌اندن چندان بیان استفهام (تهدید)
- (تیز بر) ، (تو بیخ) کی بعض معنای دخی متضمن اولور
- مثلا: خلاف آرزو حرکت کرده برونان برینه (بر دها پایه حقیقت‌اندن)
- دیلمبرگه بوزهدید و (بوبله حرکت کرده بولوق سکا باقیبیری)
- جمله سی ده تیز بر و تو بیخ ایچیرند.
- بعضاً استفهام رجا معنای دخی مفید اولور • (اولوق)
- تشریف ایدیکن (مقام‌نده) اولوقه بی تشریف پورر میسکوز)
- دیلمبر •

مسؤل عنده موجب مجازات دکلمه جمله استفهامیه تحسینی

- حاوی اولور • (بو کوزل بازی بی یازان سز میسکوز) کی

§

۱۳

- امر • — امر (وجوب) ، (ایحسان) ، (تهدید) ، (ارشاد)
- (ارشاد) ، (اکرام) ، (استزایا) ، (تسویه) ، (مخاطبی مجز ماستاند)
- کی بر طاقم کیزل معنای حاوی اولور •
- مثلا: «تغز قیلکیز» و «وجوب» «آو آق بیکنر» «ایحسان»
- «نه حالت وارسه کور» «تهدید» «آدم اوراق ایست» «هک درسه
- چالاش» «ارشاد» «شور و کسک مندری تشریف پورر بکنر»
- «اکرام» «تمام هیز سنی بکله پورر ایماک بیورک باش کوشه»
- «استزایا» «ایستزایا یاز» «ایست مطالعه ایست» «تسویه

- ادوات استفهام (اولان دخی) لفظی مستزادن بشقسته
- لاحق اولورسه مطابقاً (استفهام تصویری) در • فقط مستنده
- لاحق اولورسه بالقصوری • باخود تصدیق اولور •
- اگر مستند بر جنسند اولیورق تکرار ایدیلیر و مستند ایبه
- ایضاً ح ایدیلن فطالت نوعی سؤال اولور نور ایسه (استفهام تصویری)
- اولور • (استیضای اولور دیرمی) اولور دیرمی (کی)
- اگر مستند تکرار ایتر و با تکرار ایبرده بر جنسند اولور
- ایسه (استفهام تصدیق) اولور • (درسه کی باید کی)
- (وظیفه کی باز کی) یازمکی (کی)
- بعضاً ادوات استفهامیه معنای حقیقت‌اندن چندان بهرق
- معنای اخبارنده قوللا نیلور • شو بهله که مسؤل عنده مشکلمیه
- معلوم ایکن تا کید حکم ایچون طلب استفهام صورتده ایراد
- ایدیلیر • (بن سکا درسه چالاش دید می) کی
- استفهام انکاری و اولور دخی معنای حقیقت‌اندن چندان بهرق
- (اخبار مقامنده قوللا نیلان استفهام دندور •
- اگر جمله استفهامیه منق ایسه (استفهام انکاری) اولور •
- (بن سکا مکتبند قاله دید می) کی •
- اگر جمله استفهامیه مثبت ایسه (استفهام انکاری) اولور •
- بوکا طاعتی کایر • با بوکا چاتی طیبایر
- مکر امداد ایده هستی ده اجرای عدم
- (عاکف پاشا - عدم قصیه سندن)
- یعنی کی

بعید ایچون اولدیتنه مثال ندمک :

کل ای فصل چهارم ایچو اوم خوشبختین
ایس خاطریم ' کام دل بر اضطر ایچسین

• یتیمدر

بعضاً ندما اداتیری خذف اولدورق آ کا مقابل منساداتک حرکت

اخیره سی اشباع ایلمیلیر • احسن اقدی ' ولی اقدی (کی)
ندما اداتیری بعضاً تکرار ایلمیلیر ؛ بعضاً ده ترکیب اولوزیتنه

داخل اولوز • نوزاد بکات :

ای بر نگاه تاز ایله دنیایی کولیدیرن

ای خنده سیله عالمه شوق دیگر ویرن

ای ایسته بیجه دهی ایمن ضرفه نضاط

لطف جان نواز یه قبل بخش ایسناط

یتیمده هر ایچی ده موجوددر •

تخی • — آرزو ایتک مناسنه در • لسان عقابنده (آه)

(کاتکی) لفظی تخی اداتیلیر • بولفظوک داخل اولدورق

چناه ره (تخی) دتیر •

اشیو ایچی ادات تخی تک بعضاً ایکیسی ده بردن کتیر یلیر •

(آه کاتکی چو حقیقده او قومی او کره نه ایلم) کی • بعضاً

(تخی) خذف اولوز • (آه بوکون درسی هاندی کتایدن بله ییم)

دنیا یه که اشو چله تک ایچنده (کاتکی) کتایی اوده اولدورق نه ایلم)

کی بر صروف اولدیی اکلاییلیر •

وغالب دده مرحومک :

انکاشت خما اولدیتنه اوله

یش یتنه بر نظیره مسویله

• یتنک ایکیچی مصراعی دخی مخالفی عجزه اسناد ایچو ندر

• اسررک بو معناره قریب ده بعض معناری وار ایسه ده ال

مشهوری بوتلدر •

• تخی صیغه لری دخی اسررکی بر طاق معناری افاده ایلمر

• ندما • — لفته چاغیر مق ' اصلا حده ادوات مخصوصه سیله

مخالفه خطاب ایتمکدر • ندما اداتیری ایله توجهه خطاب اولسان

مخالفه (منادی) دتیر • (ای حسن اقدی) کی که بوتنه (ای)

لفظی ادات ندما و حسن اقدی و دخی (منادی) در •

• لسان عقابنده ' یا ' و آه ' و ای و لفظی ندما

اداتیلدر • بوتلدرن (یا) لفظی بعید ایچو ندر

• شرمسارم یارسول الله وداعکدن سنک

• مصراعی کی • (آ) لفظی قریب ایچو ندر

• (آ اول اقدی بیچون چله او قیوسنک) کی •

• (ای) لفظی هم بعید ' هم قریب ایچو ندر •

• قریب ایچون اولدیتنه مثال نوزاد بکات شو :

• آخ ای ذات السامع سره وجه دلاراک

• کوروسون نور صصت دیده به رخسار شگفتنده

• یتیمدر

مسند الیهک تاخیری . — بعضاً قصه‌سر کھی ، ضرورت
شمره کھی سببیه مبنی مستمالیه تأخیر قانون . قصه‌سر مثال :
(حسن افندیدر بوکا سبب) ضرورت شمره به مثال :
(یاقتماز اهل کاه ووقاره نرط صراحی)
مسند الیهک ذکرى و با حذقی . — مسند الیهک کلامده
ذکرى لازمه‌ده‌ده . فقط بعضاً قریبه نظماهرمه مبنی حذقی
واجب اولور . مثلاً : (حسن افندی بوکون مکتبه کادیمی)
سؤاله قاشی (کادیمی) حیوانی و بزبانه .
بعضاً معالوب اولان شی اصل فطاک و قوشی خبر و بر مکن
عبارت اولسته مبنی مستمالیه حذقی و مسند بجهول صیغه صیغه
ایراد اولور . (حیدودول اولدیرلدی) کھی .
بعضاً دخی تهمیم ایچسون اصل مسند الیه ذکر اولدیروب
صفتلندن برینک ذکرله اکتفا ایدیاچیر . (البته کیدر کلن
جهابه) مصراعتمده اولدیقی کھی .
مسند الیهک بووجهبه حذقی لازمه‌دن ایکن بعضاً ذکرى
الترام اولور . بوده (حصص) ، (زیاده ایضاح) ،
(نظما راتمام) ، (تبرک) و (استناد) کھی نکه‌مکره مبنی
بوکسور . مثلاً (بوکوزل یازیقی یازان محمد افندیدر)
سؤاله قاشی (اوت محمد افندیدر) دیلمسی (حصص)
(زیاده ایضاح) و (استناد) ایچون اولدیقی کھی (استانبولی

(آيا) ، (جبا) ، (زهی) نظاری دخی استغرابی حاوی
چهار ره داخل اولور . فقط بوتندن (زهی) لغتی اکرز یا
بفام استزاده و بعضاً مقام استخسانده قوللایلور . (زهی
تصور باطل) زهی خیال محال) مصراعتمده مقام استزاده
و تعجبک :
تمال الله زهی رخش همایون هما سابه
که تصور دلارسی بز اگاچیه دنیابه
پیشده دخی مقام استخسانده قوللایلور .
عقد صیغه زعی دخی اخذ و اعطاده قوللایلان (آلام صادمه)
نظیر بذر .

§

۱۵

مسند الیه ، — کلامک برنجی رکی مسند الیهس .
مسند الیهک تقدیمی . — معلوم اولدیقی اوزره لساعتمده
چله بابقی ایچون اولا میتدا ، یاخود فاعل یسقی (مسند الیه)
و صوکر معمول ، حال ، تمیز ، ظرف و سائر کھی معالقات چله
یعنی (معلمات کلام) و نبات خبر ، یاخود فصل یعنی (مسند)
کثیر لکن قاعده اقتضاسندن اولسینه مسند الیه چله‌ده دافا الیه
باشه کتیر بذر .
بناه علیه (حسن افندی ، کوزل فکرک تصور بر استدیکی
ایچون کاتیدن) و (علی افندی دونکی کون مکتبه کتیمی)
دنیله یلوب بوسوزل ترسته سو بلنه سن .

لسان مختاریده تریف .- اسانزده تریف اوج نوعدن .
 برنجیسی (تریف وضعی) ؛ ایزنجیسی (تریف لفظی) ؛
 اوچنجیسی (تریف منوی) در .
 تریف وضعی .- ایگی دولورد . برنجیسی مجرد وضع
 سینهله شخص مینه دلالت ایدن لفظلردهگی مرفه لکدر . علملر
 گی . ایزنجیسی شخص مینه دلالتی اراده مینه محتاج اولان لفظلردهگی
 مرفه لکدر . ضمیرل ؛ اسم اشارتیل ؛ موصوللر گی .
 تریف لفظی .- کندیلارنده علامت تریف ملقول
 اولان کللورد . اسانزده علامت تریف مقبول به ادائی
 اولان (ی) دن عبارتدر . (مکتوبی یازدم ؛ کتایی
 کوندردم) گی که (مهورد مکتوبی) و (مهورد کتایی)
 دیاک اولور .
 تریف منوی .- قرآن حالیه دن بریله منهای مین
 اولان اسم علملردهگی مرفه لکدر . یوده دوت قسمدر .
 برنجیسی ؛ بر اسم عامدن قرآن حالیه دن بریله بر فرد مین
 مراد اولمقدور . (کتاب گلدی ؛ میرر افندی بوللاش)
 گی که بوکا (تریف خارجی) دیر .
 ایزنجیسی ؛ بر اسم عامک دلالت ایله گی مثاللردن یالکدر
 بریسی مراد ایتلکدر . (صولاجی گلدی) گی که بوکا (تریف
 ذهنی) نسمیه ایدیلور .
 اوچنجیسی ؛ بر اسم عامدن نسن حقیقت و ماهیت مراد

فتح ایدن سلطان محمد پندر (سؤاله قارشوده) اوت سلطان
 محمددر (دینامی تعلیماً و تبرکاً در .
 بصلأ و فی سینه بوشالو نکلره بیس مسند الیه یک بر کرد گی
 ایله ده اکتفا ایلدیوب تکراری جهتله کیدیلور . مثلا ؛ یاز
 سلطان سلیم کیمدر) دینامجه مشارائلی ؛ (براردونک
 حیومندن اموزان ایدمچگی مبلگله ده یانه آیلان سلطان
 سلیمدر ؛ موافق حریه تک هر تقه سنده آن واحده دهشتیای
 جلادت اولدوقی قدرت السانیه آراشده بر قوه معنویه کوسون
 سلطان سلیمدر ؛ آردویانه ؛ آسپاده آفرقانه بوزان اقوام
 اسلامیه یی سکوت واحده آتله جلب ایتلکه چاییشان سلطان
 سلیمدر) . دبه توصیف ایتلک گی .
 استقامتفرده منظور تک انگاره جیسالی قالمه به جی بر صورتده
 اقلانلی آسچیل ایچسون مسند الیه تک ذکر فی الزام قاعده سنه
 فوق الطرد رعایت ایتلک لازمه دندر .
 مسند الیه تک معرفه اولسی .- بر اسمک معرفه اولسی
 مین بر مینابه دلالت ایله سی ونکره اولسی ده غیر مینین بر
 منایی کوسر میندر . هریج پیشین برشی اوزرینه ایسه حکم
 چای ایله به چندن مسند الیه ده اصل اولان چیمس تک معرفه
 اولسی طلیعندر . زیرا آتون جنو خصه بر اصحابه (بیاض سیاهلی
 سیدندر) دینه لیس .

مستند الیه ک علمیتله تریفی . — مستند الیه ک علمیتله تریفی کافه اوصاف ذاتیه سیاه و جمیع مشخصاتیه زنده احضار ایچوندر .
 بوده یامدی ' یاخوردی مشتم اولوز . (دری زاده ایچو کھی یازی یازار) و (قره چایی غمداردور) کھی که بر اجه مثال مدحه ، ایکنجیسه ده ذمه اشارتدر .

۱۷

مستند الیه ک مضمونیه تریفی . — مستند الیه ک مضمونیه تریفی اولوز . بوده مقاهک خطاب ؛ غیبت ؛ تکلم اولدایتیه کوردور . (بن کلام ' سز ' کورتورد یکنز ؛ اوکتدی) کھی که تریفی جتدم ' کوزلدیکی اوزره مستند الیه ک مضمونیه تریفی علمیتله تریفی کیدر .
 خطایده اصل اولان مهین اولندور . بصلاً تسمیم ایچون

خیر مهین دخی اولدیتیلر . لاجیک :
 وار ارا بر مشتری سرده هوش
 آلهاده مازسک یقی حکمتتروش

یقی کھی .
 بصلاً نفس متکلم ضمیری تواضع ایچون و مخاطب ایله غالب ضمیرلری ده نظام ایچسون جمع ایدیلیر . (کلام) برنده (کلامک) ؛ (تشریف یوراک) مقاننده (تشریف یوریکنز) و (یانیزور) برینه (یانیزورلر) دیک کھی .

ایدیلکدر . (توتون انساه مضرور) کھی که بوکا (تریفی جنسی) اخلاق اولوزور .
 دردیجنیسی : بر اسم عامدن حاوی اولدینی ممانیتیک علی الاطلاق آری کلهسی ساد قلامقدور . (قوش اوجار) کھی که بوکا (تریفی استنراق) دنیلیر .
 استنراق دخی ایکی درلودور . بریسی (استنراق حقیقی) ؛

دیگری (استنراق صرافی) در .
 استنراق حقیقی . — لفظک بحسب الله شامل اولدینی جمیع افراد ای احاطه در . (هر کس کندی قائده سی اوار) کھی .

استنراب صرافی . — بحسب المرف لفظان مقوم اولان افرادی احاطه در . (هر قوبو یی یوزوزکی ممانیه ابتدی) کھی .
 استنراق حقیقی استنراق صرفیدن اسم اولدینی کھی تریفی دخی معرفه ایله نکره آراستنده بر واسطه اولوب نه بستیون نکره ؛ نه ده بستیون معرفه در .

مستند الیه ک اضافکله تریفی . — مستند الیه ک اضافکله ده تریفی اولوزور . بوده تشخیص و تخصیص ایچسونلور . اگر بر اسم عام بر عامه مضاف قلیبرسه تشخیص ایچسون اولوز . (محمد اقدیسیک کتابی) کھی . اگر بر اسم عام بر اسم نکره یه ماضی قلیبرسه تشخیص ایچوتدور . (بر ادمک اوی) کھی .

مسند الیهک تنگیبری . - مسند الیهده اصل اولان معروفه اولاق ایکن بعض دفعه تنگیبری جهتیه کیدیلیر . بوده اکثریا وحدت ایچون دیر . (بر آدم کلوز .) کئی .
 بهضاً تفصیح و بهضاً تصغیر ایچون اولور . نهنجیمه مثال :
 (حسن افندی به بر حال اولدی که تریف ایدیم) . تصغیره مثال : (دشمنک بر اوقی سیک اوقدن زیاده تاثیر ایدر) .
 نکره اولان جهله لر متنی ایله به عمو بیت اکلانلار .
 (چینه بر باره یوق) کئی .
 مسند الیهک توصیفی . - تخصیص یعنی ، ذبح احوال ایچون دیر . (مسلم محمد افندی) کئی .
 بهضاً (مدح) ، (ذم) ، (ایضاح و کشف) و (ترحم) ایچون ده اولور . (ماقول آدم) ، (جاهل حریف) ، (کوزل سسلی محمد افندی) ، (بیچاره چوروق) کئی .
 مسند الیهک تا کیدی . - بهضاً (رفیع ترحم) و بهضاده (احاطه افراد) ایچون اولور . برنجیه به مثال : (حسن افندی کیدی یازدی ، تزیی کیدی دیکدی) کئی . ایکنجه به مثال : (مکتب افندی یاری شمعی هب درسه یوزلورور) کئی .
 مسند الیهک بیان . - بهضاً ایضاح و بهضاً مخاطبی اتمام ایچون اولور . برنجیه به مثال : (لار داتاک محمد افندی درسه چالشیور) کئی . ایکنجه به مثال : (حسن افندی قوراکوز درسه بک کوزل چالشیور) . کئی

بهضاً مخاطبه دها زیاده اتمام ایچون جمع مخاطب برینه جمع قائب ضمیری کتدی بریلیر . (ذات عالیکز) مقسانده (ذات عالیوری) دیک کئی .
 مسند الیهک اسم اشارتله تریفی . - بو تریف مسند الیهک ذهناً و یا خارجهاً حضور زنی ییلر بر سیک ایچون دیر . (بو عقل ، شو کتاب) کئی .
 بهضاً اتمام و تبرک ایچون دخی اوله ییلیر . (فلان عار بهی بو قوماندان قازاندی) کئی . فقط (بو) اسم اشارتیه حضاردن برینه اشارت ایدلسی اکثریا تصغیره حل اولورور . مسند الیهک ووصولیه تریفی . - مسند الیهک ووصولیه تریفی اکثریا صلهدن بشفقه احوالک بیانیه مسندن ناشیدر . (رئیس دره چیقلکئی باسان جیدوردل طورتدی) کئی .
 بهضاً مسند الیه ، ذکرسی مستهجن کورولکدن طسولایی و بهضاً دخی بیاه خبره اشارت یعنی خبرک نه اساسه یعنی اولدییقی ایچون صلله ایله تریف ایدیلیر . (درسته چالشیسان مکافات کورور ، چالشیسان ده جزالانیر .) کئی .
 صلله لر قالدیر لسه حکم سببیز قالدیر .
 بهضاً دخی مخاطبک یا خود دیکر بر سیک غفاده بولدی یعنی کورتر مک ایچون مسند الیهک صلله ایله تریفی جهتیه کیدیلیر . (بسله یوب یوتدیکک آدم کوزیک اویدی) ، (عقل اولان طلبه درسه چالشیور) کئی .

تەبىئەتتە مەنل : (بوجاھى كىم قىردى) دېيىشە جۈرأب (بىن قىردىم) دېتاك كىي . تويچە مەنل . دۈسە چايشەمدىن تىنمەن طولاق تەككىز ايدىيان برشاكرەك اكلامامازاقتىن كەلەك خواجەسەنە (كىم چايشەپور) دېتەسەنە مەقابىل (سىن چايشەپورسەك) جۈرأبى آلسى كىي .

مىنىڭ تىرىف وتىكېرى . - مىنىڭ دىخى مىنىڭ اىلە كىي واو نىكتەلەرە مېنى عالمىتە ، موصوبائتە ، اخاقتە تىرىف اولور واكتىيا تىرىف وتىكېردىن خارى اولور .
بىشامىنىڭە اداات تىكېرداھل اولور . پودە يا (وحدت)
ياخورد (فخرىم) ايجوندىر . وحدتە مەنل : (دون بزەكن برزاندەر) كىي . تەخىيە مەنل : (فضل وگال انسان ايجون برشرفدەر) كىي .

مىنىڭ تۈسۈپى ، تاگدى ، يىاق مىنىڭ اىلە كىيدو .
يىقى مىنىڭ اىلە تەل نىكتەلەرە مېنى تۈسۈپ ، تاگىدە وپىسان اولورور اىلە مىنىڭ دىخى ارىكتەلەرە بناھ تۈسۈپ ، تاگىدە وپىيان اولور .

مىنىڭ تەقىرى . - مىنىڭ اىلە شەدد ورتىچىدىن اىلە مى مىنىڭ اىلە ايجون عەلق طرىقە بر مىنىڭ تەقىرىر ورتىپايت كلامدە يالگىز بر مىنىڭ ذىكرە اكتىا ايدىيانر . پودە يا (ايجاز) ايجون اولور . (حسن ، محمد ، مصطفى اقدىل درسىلىرىنى اوقۇدىل) كىي . يا (مىنات كلام) ايجون اولور (علم

مىنىڭ . - مىنىڭ دىخى كلامك اجزاي اصلە مىنىڭدىر .
قط مىنىڭ اىلەك نوحا اوصاقتىن اولسېلە كلامدە داڭا مىنىڭ ايلەن سوكرە كىتېرېلېر . (حسن اقدى چايشەقاندەر)
(محمد اقدى كوزل ارقۇور) كىي .

مىنىڭ تەقىرى . - مىنىڭ اىلە بختە كورولدىكى اوزرە قەسر ، ضرورت شەرىپە كىي بىش نىكتەلەرە مېنى مىنىڭ بىش دۈفە مىنىڭ اىلە تەقىم اولور . (حسن اقدىلەر بوكتىدە چايشەقان)
وعبراطلى خايشە بىلك :
پارە ايتىن ، سىك اولسون تىروت
بىشەپەر ، بر قېزە تەقد عەفت
بىي كىي .

مىنىڭ خىلق وذكى . - قوشىدىن برىشى وار اىلە مىنىڭ دىخى خىلق اولور . (كاشائى كىم پارامدى) دىن برساھە جۈرأب (جناب مولا دېتاك) كىي .

مىنىڭ بووجىلە خىلقە قىرپە وار ايلگى بىش دۈفە ذكى الزىم اولور . پودە (اھداك تىجىب) ، (خاوتە تىجىب) ، (تەپىدېر تۈسۈپ) كىي نىكتەلەرە مېنىڭ . اھداك تىجىبە مەنل : (بو كوزل رىسى كىم پادى) دېيىشە (شو كوزك چوق جوق) دېتاك كىي . خاوتە تىجىبە مەنل : (كاشائى كىم پارامدى) سۈالە (جناب مولا پارامدى) دېپە جۈرأب ورتەك كىي .

استاد . س بر شېئان دېگر بر شېئده وقوع ويا لاونوغي بيان اېنگلگور . استاد: دده مستد اليه ايله مستدك ذاتا مستحد و مفهوماً مغاير اولانلرى شتر طرد . بويته اولانلارسه خبر دون قائده حاصل اولاماز . بئاه عايه (شاعرى شاعرى در) و (كتاب قلمدر) دئيه سن .

مفهومدهگى مغايرت جزئى دىخى اولسه گانيسدور . (شاعرى بوشاعرى در) گهي .

استاده جيله فليبه لارده توكيزك هېئىي وجيهه اسميه لوك مېئيل نده (در) و مئيل نده (دكل) اداتلرى دلالات ايدور . (وار ' بوق) افغانلرى دىخى ادات خبر اولفوسرين استاده دلالات ايدمينايتور .

استاد يا خبرى مخاطبه اكلاتق ' ياخود وود متكلمك او خبره و قوقئى مخاطبه افهام ايتك ايجون اولور . بئاه عايه مخاطبه حالكه رعايت لازم گهير .

اگر مخاطب گندايسسته خبر و بر يله جيك حكمتك مضمونى حقيقه مترده و كلمه استاد ساده جبه اولور . مثلاً : حسن ائنديتك دون مكننده اولدويتته دار مخاطبه ترددى بوق ايله بالاكور (حسن ائندى دون مكننده ايدى) دئيلور .

اگر مخاطب مترودايسه استادك تا گئدى مستحسن گوريلور . (گانئى بارادان جناب مولا و گيلور) ديتن بر متروده قارئى (شېهسى وار ' البته جناب مولادر) ديتك گهي .

تحصيل ايله ' هنرسى ايله ' فضيلت علم و هنر به گيب اولور) گهي .

بويانده دقت ايديله جيك بر حيث و اردر كه اوده مستدك هانكى مغاير دده شتر دوهانكى مغاير دده جمع اوله رقى گئير يله جكم دن عيار نكور .

اگر مستداليه متمد اولور و استاد هېئيه جئيه مستمماً ايداش بولور بورد ايسه مستد مفرد اوله رقى گئير يالير . (حسن ' محمد ' مصطفي ائندى درسى اوقوردى) و (الله ' آرمود ' پورتقال اغاچى بيوده اردور) گهي .

اگر استاد هېئيتك اولر اوبه آرى آرى ايداش ايله مستد جمع اولور . (حسن ' محمد ' مصطفي ائندىل مكننده اردور) و (سكود ' سروى ' بيشه اغاچلرى بيوده دار دكلور) گهي .

تأليف . — ائندمغلبه ايتدور ملك و اصحالا محمد بيلر نده مائيت بولور ان ايكي شئيتك برئىي آخرك اولوز بيه تر جميع اېنگلگور .

اگر مستداليه لر متمد و مختلف اولور بئى گهي قائب ' گهي مخاطب ' گهي مكلم بولور ايسه مستد تأليف طريقه به مستد الير لوك اشرفه تابع اولور . مكلم خطا ايدن و خطاب غيغدن اشرفدر . شو قدر كه مكلم و خطابك و غائب و مكلمك اچئاغئنده مستند ا گئير يا جمع مكلم صور تنده گئير يالير .

مثال : (حسن ائندى ' محمد ائندى درسى اوقوردق) (حسن ائندى و سن درسى ياشوروسك) (سن و بون درسى بالهك) گهي .

کلامك آخر پيشه عسلاوه اولوران (آ) ، (با) ، (به) ،
 حرقاری دخی اسنادی تا کید ایچو ندر . (حسن اقدی
 چاپیش قاندر آ) ، (مکتبه دوام ایدیسوریا) ، (سفی چوق
 اوزدی به) گهی .
 یوزنل اسنادی تا کید ایله رد انکار مقاننده قوللان قاری گهی
 (استحقار) ، (استیوا) ، (استاذان) ، (تویخی) مقاملنده
 دخی استعمال ایدیلیر .

§ ۴۰

متممات کلام . — سوزدهکی فائدهکی اسناددهکی حکمدن
 دها زیاده لندیر مک ایچسون کلامه (صفت) ، (حال) ،
 (تیز) ، (مقبول) ، (ظریف) گهی برطایم قیدل علاوه
 اولور که یوزنله ، متممات کلام) دینیلیر .
 قیدل هقدر چوق اولور ایسه خیردهکی فائده اوقدر زیاده
 اولور . مثلا (حسن اقدی کاتیدر) دینیلر که یوز کلمدن
 بر فائده اکلایشیلور ایسه ده (ازمیر مکتب اهداویستک بشنی
 سیه سی طلبه سندن ازیبول علی اقدی زاده حسن اقدی کاتیدر)
 دینیلر که کلامدهکی قیدل حسیله خیردهکی فائده زیاده لشدیر .
 یعنی کاتب حسن اقدی عینه سیه اکلایشیلیر .
 کلامده مستدالیه ایله مستندن بشتقه هانگی قید موجود
 ایسه (مناط حکم) اودر وقیدل متدد ایسه اکه صکره کی قید

اگر مخاطب حکمی منکر ایسه اسنادک تا کیدی واجب
 اولور . بلیموندن بریسه قارشی (کاتیس اکه ایله بر جالی
 واردر و اوده شیه سز جناب مولادر) دیک گهی .
 بهضا مخاطب منکر بیله اولسه حکمک مقتضای اوزر بیله
 حرکت ایچدیگی ایچسون منکر گهی عد ایدیلیر که اسناد تا کید
 اولور . بر بیله قارشی (چاپیشی کر چکدن فائده ایسدر)
 دیک گهی .
 لسان چاییده (صقی) ، (حقیقه) ، (صیفا) ،
 (کر چکدن) ، (ایله) ، (شیه سز) ، (آگاه شیه) ،
 (طوضریسی) سوزلری الفاظ تا کیده دندر .
 قسمل دخی اسنادی تا کید ایدرلر . (والله بردها درسی
 او کره بیزم) گهی .
 (اصلا) ، (قطعا) ، (هیچ) افشاری ده اونی تا کید
 ایچو ندر . (علی اقدی درسه هیچ چاپیشیلور) ، (مکتبه اصلا
 اوضا ایور) ، (قطعا برشی بیلیمور) گهی .
 (ماضی ، نقل) و (مستقبل) و (فعل و حروف) صیغه لر بیله
 (در) افطاک علاوه اولنسی دخی تا کید ایچو ندر . (حسن
 اقدی درسه گوزل چاپیشیلدر) ، (احمد اقدی یوزگون
 مکتبه کله چکدر) ، (طلبه درسه لر بیله چاپیشیلدر) گهی که
 یوزناله ده (ایله) ، (شیه سز) گهی الفاظ تا کیده هقدر در .

- پایه‌ها مازسه مطافا تکرا ارا ایدایر . (آواج آواج صاچور) کبی .
- صفا سفت واسمل دخی تنویلی ، تنویسنر حال اولور .
- (حسن اقدی محزوناً کتبی) و (نقد وردی) کبی .
- فقط تنویسنر اولور ایسه اکتزیا تکرا اولور . (محزون محزون طوریور) ، (کتابی جزیه جزیه اوقودی) کبی .
- مفعول . — مفعول ایکی قسمدر . بری (مفعول صریح)
- دیگر (مفعول غیر صریح) در (مفعول صریح) (مفعول به)
- دیکادر .
- بعضاً بر فعل متدییک یالکتر قانه تملقی قصد اولورق
- مفعول صریح حذف اولور . (بیان ده بر بیلمیون ده) کبی .
- بعضاً بر حذف قسم ایچون اولور . (فلان چوق کسچیر ایدتیور) کبی .
- مفعول صریح مرفه اولورسه فعلن آریله ییایر . فقط
- تکره اولورسه آریله ماز . • بناء علیه (او کتابی دون آلام)
- دینه ییایر سده (بر کتاب و کون المم) دینه من .
- مفعول غیر صریح . — حرف اضافتیک بریه مفعول واقع اولان اسمدور . (استایور اولان کلام) ، (شسوا این ایچون کتیم) جهل ندمکی (استایورل) و (شور ایش) گلدری کبی .
- صرفی اسمل بعضاً تنویسنر اولورق (مفعول له) واقع اولور . (حسن اقدی به رضا شواشی یایم) کبی .

- حکمک محراسیدر . مثلا : (احمد اقدی استایورله کتبی)
- جهل ندمه (استایورل) مناط حکم و (احمد اقدی آیدیدن کلوب اون باش کون ازمیورده افاندن سکره استایورله کتبی)
- جهل ندمه دخی (استایورل) حکمک محراسیدر .
- صفت . — صیغ بریشیک قیدی اولوب یالکتر موضوعیک حال ووصفنی یسملر برر . (حسن اقدی کوزل یازی یازار) کبی .
- حال . — یافاعک ، یاخود مفعولک جهتی مین اولور .
- برنجیه به مثال : (حسن اقدی کوله ریک کتبی) ایکنجه به
- مثال : (حسن اقدی بی کوله ریک یازی یازتیور کوردم) کبی .
- بعضاً فعلک حالت ضرور و تملقی بیان ایدر . (درسه کوردم . حالبرکه طلبه تنفسده ایدی) کبی
- فاعلک جهتی مین اولان حال اکتزیا حال ترکیبی صورتده ایراد ایدایر و حالک زماناً فعله مقارنتی کورتر (حسن اقدی پیاده اولورق کتبی) کبی .
- حال بعضاً فعل الفع ایستیک مفرد فاعلی تکراار صورتده اولور (کوله کوله کتبی) کبی .
- اگر حال صفت اولور و حال ایله ذواطلال آراسته ییسانچی برکله کتیر سن سکره اولور (حسن اقدی فرحلی کتبی) کبی .
- فقط آرایه بدیهه کله کتیر سه تکراار ایدان . (حسن اقدی دون فرحلی کتبی) کبی .
- حال اولان کله صفت اولان و کتیر یسندن فعل الفعانه

اولور ايسه (ظرف) و (اوله رق) كئور بولورسه (حال)
و (ايجون) كئير بولورسه (مفعول له) و (جه) كئير بولورسه
(تميز) اولدغي اكللا شيلير .

قصر — ائنده قيصا تئق ، جنس اچاك مئال بيله در .
اصطلاحاً حدم ريشيشي ديك بر شيه ، قصر و تخصيص اچكدر كه بوده سيند
ايه ايله مستك و متعلقات فلك عبارته جه مقاملري دگيشمكمن
ايلري كئير . بوله تبدلات سبيله ايلان قصر ل و شيه دكلدر .
قصرده بر نسبت سايه ، برده نسبت ايجاييه و اردر .
مثلا : (شاص مداخلق حدم بكدر) دنياجه مداخلق حدم
بلك شاص اولقاي ايله برابر آدن بشفه نيك شاص اولماسي
كي ايكي حكم چيقار بولور كه حكم اول قصر ك نسبت ايجاييه سي
و حكم تاق نسبت سايه بيلدر .

بعضاً يو حكملرك و بيهي ضمناً و ديكري صراحتاً كوتـ تر بيلير .
بوقاروكي مشائده اولدغي كي . بعضاً ايگنـده سي ده صراحتاً
كوتـ تر بولور . (ادبب كمال بكدر ، بشفه سي دكلدر) كي .
متعلقات فلك مقاملري دگيشمكمن حاصل اولان قصر ل و ده
فله لك يقين بولوناق اولوزنده قصر ك حكمني چاري اولور . مثلا
(صر به ايله دون كوز تيه به كئيدم) جه سئنده قصر (كوز تيه)
ده و (كوز تيه به دون صر به ايله كئيدك) جه سئنده (صر به ايله)
ده جريان ايلدر .

بعضاً قصره بالوضع دلاآت ايدن ادوات قوللا شيلير . (آخيق

مفعول مطابق — معنای فعلی تأکید ايجون حاصل مصدر
صيه مستك مفعول واقع اولسييدر و بولوره دئا ادرات نيكر حادخال
اولور . (بر اولوش اولدم) ، (بر چيش چيقدم) كي .
تيز — استبداده ايهايه رفع ايجو بندر . بوده بعضاً استادك
ويضا بر نسبت بقيد به يك قيدي اولور . بر ايه به مثال : (بن
آكا ترو تچه قائم) ايگنجه به مثال : (بنم آكا ترو تچه تفرقم
مسلمدر) كي .

صرفي اسم و مصدر ل تيز واقع اولسييلير . (يو كتاب
شو كناه نسيه يو كدر) كي .
ظرف — ايكي قسمه مئدر . برنجيسو بر حلي اراه
ايدن نظر فلردر كه بونلر . (ظرف مكان) و ايگنچيشو بر زمان
كوتـ ترن نظر فلردر كه بونلر ده (ظرف زمان) نسيه ايد بيلير .
ظرف فلر مسند مقاننده بولور و مسند ايله دهخي مرفه اولور
ايسه (موجود ، واقع ، كاش) كي بر فسل تقدير اولور
ويوكا (ظرف مستقر) دنيلير . (حسن ائدي او ده در)
ياخود (دكلدر) كي .

اگر مستند اليه نكره اولورسه ظرف انك اولوزيشه تقديم
اوله رق (وار) ، يا (بوق) لظارعي مسند مقاننده كئير بيلير .
(قوناقده بر آدم وار) ياخود (بوق) كي .
لسان عتايديه توتوبيل اوله رق قوللا شيلان صرحي اسم و مصدر لرك
توتوبيلري قالد بر به رق بر ليشه (ده) كئير بولورده سي صحيح
(۲)

استانبول كۆتىم) كىي . لسان شائىيىدە قەسر ايجوون (آخىق ،
ققىظ ، دىكىل ، پىشقە ، يالكان ، جان ، مكر ، الا ، ماعدا ، باگھ)
ادانلارنى استعمال اولونور .

قەسر ايگى قەسىدەر : بربىي صئقى موصوفە قەسر ابتاكلدەر .

(عىنابلار ايجىندە اك كوزل اديب كال بىكەر) كىي . دىكىرى
موصوفى صئقە قەسر ايله مكلدەر . (احمد مدحت افندى آخىق

رومانچىدەر) كىي .
كر ك صئقى موصوفە ، كرك موصوفى صئقە قەسر اولون .

قەسر بىنە ايگى قەسىدەر : بربىيە (قەسر حئقىق) ، دىكىربىيە (قەسر
اضائىق) تىسىبە ايدىلار .

قەسر حئقىقى . -- باحئقىقە ، ياخودو سكرام ماقەسوروك
مقصور عابىرسن غىرىيە تىجاروز ايتەسىدەر . بوجىيىلە قەسر حئقىقى

دىخى ايگى قەسىدەر كە بربىيە (قەسر حئقىقى تىخئقىق) ، دىكىربىيەدە
(قەسر حئقىقى ادعائىق) دىيەر .

قەسر حئقىقى تىخئقىقى . -- مقصسوروك مقصسور عابىرسن
ماعدا بىيە حئقىقىقە تىجاروز ايتەسىي . بىيى قەسر ماملەئىك نفس الاسرى

موافىق بولونسىدەر . (ازىب پىردە آخىق رىمكىب اعلمادى
وارد) كىي .

قەسر حئقىق ادعائىق . -- ماقصوروك مقصور عابىرسن غىرىيە
سكرام تىجاروز ايتەسىي ، بىيى مقصور عابىرسن افراد ساتارىيى

ياخود برطاقم صئقائى بوقى سىكىندە طومبارق كندى ، ياخود

ربصئقى اولزىندە قەسر ماملەئىك ايجراھى جىيىتە كىيىلدىر .

(كاتىب آخىق حسن افندىدەر) ، (حسن افندى آخىق
كلىدەر) كىي .

قەسر اضائىق . -- دىكىر بربىيىئە نىسبىلە ايجرا ايدىيان
قەسر دور . بوبە اوچ قەسىدەر : (قەسر افراد) ، (قەسر قاتىب) ،
(قەسر تىيىن) در

قەسر افراد . -- بربىيىئىك بىرقاچ شىيىدە ، ياخود بىرقاچ
ئىيىك بربىيىدە اشتىراكى حئقىدەكى اعتقادى ابطال ايجووندىر .

بربىيى مەم ئاصى ، مەم كاتىب طن ايدىنە ، (او كلىدەر) دىيروب آتاك
ئاصى ايگى حئقىدەكى اعتقادى ابطال ايدىك كىي .

قەسر قاتىب . -- عئطابىك مئىقە اولدائىقى شىيىك عاكسى
ئىيان ايجووندىر . اددە اولان بىر كاتىبى مئىلا : سىكىمىتە دائر طن

ايدىن بىر عئطابىيە (بىر كاتىب بلاغت كىيىدەر) ، ياخود (سىكىمت
كاتىبى دىكادر) دىيىك كىي .

قەسر تىيىن . -- بربىيى حئقىدە وائىق اولان توددە قارئىيى تىيىن
حئقىقەلە رفق اشتىيە ايجووندىر . مئىلا : اددەكى كاتىبى سىكىمىي ،

بلاغت كاتىبىيى اولدەئىيەئىدە مئودد بولغان بىر عئطابىيە (بلاغت
كاتىبىز) ، ياخود (سىكىمت كاتىب دىكادر) دىيىك كىي .

S

۲۲

عئطىق . -- بارىرگەئىك دىكىر بىرگەئىيە ، ياخود بىر سىيىلەئىك

(گویش بيو گدر) دنيامده صکره آره لنډه بالئسيه قائل
 علاقه سي اولئ چيبله بوکا (آيا قلمه سه ده بيو گدر)
 جهل سي عطف ايديسه عطف صحيح اوله مان .
 مسارات . - افاده يئ افکار و حسابيه موافق دوشورمک ،
 يعني سوز ، آلاادواق ايسسته ، بيان فکره کوره آرزو چوروق
 اولامقدر . عزت ملائک :

منصوره کلوب اهالي ، شام . والييري ظلمن ايتيش اعلام
 منصور دوتيش که لطف باري . طاعون بوق آبلده کنده باري
 ايتيش بريسي خطه به آواز . اولئش بو جواب ايبله سخن ساز
 بترکسه ساد کن اهالي . طاعون بريسه کچر بو والي
 طاعون اوله مده ظلم جانسوز . برقوقو غه صيغماز ايکي قارپوز
 بيلريله (حسن افندي اوقاق تونک آلق ايجون چارشويه
 کتدي) جهل سي کي .

بعضاً بر فکر ايکي طرز ايله افاده اولنديغي حلاله بوسلوياک
 مرايگيسي ده مساروايه ماصدق اوله بيلر . مثلا : (فرصت
 هر وقت اله کچمن) . جهل سينده مسارات اولديغي کي بو جهل بلک
 مضموني ديگر بر صورتله بياندن عبارت اولان ترکيبلاک شو :
 فرصت که هواي بتر برود
 ابره مک آقا بر دخی هنرور
 فرصت وید بيلک دم سخن در
 کوبه که صاخ خوش اروز

ديگر بر جهله ربط ايتمکدر . (محمد افندي ، حسن افندي
 درس لري بله مشر) و (محمد افندي درسي باهوش ، حسن
 افندي ده يازي يازمش) کي .

لسان عثمانیده اصل ادات عطف (ده) لفظيدر .
 (و) حرفک شفاهايمده قولالانماه سي حسيبله بر طباق اديا
 بوق لسان عثمانیده حرف عطفدن عد ايتمه مک ايسسته مشر
 ايسه ده محر رانده استه ماله شدته لزوم اولسته ، يعني حرف
 مذکور ده لسانقزده حرف عطفدن صابق مناسيدر .
 جهل و کابل يئنده جهل جامه بوئور ايسه ، يعني آرا لنده
 (تضائيف) ، (تضاد) کي علاقه لار وارا ايسه ، بوئور ادوات
 عطفيله ايله بکديگره عطف ايديلدير و اولکي جهل ويا کله به
 (مطوف ايله) وسکر کي به (مطوف) دتير .
 عطف اکثر يا مستأ اولور . (حسن افندي کتدي ،
 محمد افندي کلدی) کي .

عطفده دقت ايديله چک تشي مطوف عليه ايله مطوف
 يئنده جهل جامه اولاقستيزن اجرائ عطف ايتمه مکدر .
 مثلا : (کاشاني جناب حق ياراندي) دنيلورده بوکا (ستوري
 شينکده) دون فلائير يئ ايسيردي (جهل سي عطف اولونسه
 چاثر اولاز .
 بعضاً جهل جامه بيله بولونسه تاين التفات اولامق حسيبله
 عطف يه چاثر اولاز . مثلا : علم هيندن جنت ايديلدير کي

بیانك موضوعی . — جاز ، نسیب ، كیابه در .
 جازك تفسیری . — جاز ایگی قسمدر : برنجیسه (جاز عقلی) ، ایگنجیسه،ده (جاز انوی) ، پاخود (جاز مطابق) تسمیه ایدیاپئر .

جاز عقلی . — استادده جازدر . بوده برمسئل فاعله
 دكل سینه ، یازمانه ، پاخود ، مكانه استاد ایله مكدور . سینه
 استاد : (مصری یاوز سامان سلم فتح ایلهدی) كهی . زمانه
 استاد : (جاز اولتری یقشدردی) كهی ، مكانه استاد :

ناپك : چوق نمتك حق وراواستكده حجاب ایت

آداب ایله افس بائگی روینسه تراپك

یعنی كهی

بعضیلر نجه جاز اولان شی دیگر بعضیلر نجه حقیقت اوله بیلیئر .

مثلا : و پاخوردردی اچیا ایتدی و سوزی و وحیدینه كورد

جاز اولدینجی حلاله طیبیونه كوره حقیقتدر .

جاز عقایدیه بعضاً طرفین حقیقت اولور . و پادشاهن

بر چوق مکتبلر یلهدی و كهی

بعضاً طرفین جاز اولور . و زمانك نوجوانلارنی بری اچیا

ایلهدی و كهی

بعضاً طرفینك برینیه حقیقت ، دیکری جاز اولور .

مستماله پك حقیقت و مستك جاز اولدینجه مثال : و موسم جاز

احلال ایتور ایسه و تطویل و دئیر . مثلا : و مدبر ائدی
 مکتبدهسی ؛ و ژوانه و اوت اقدم . مدبر ائدی مکتبدهدر و
 دینك كهی .

اگر تزیید وقع هم فائده مقابلهده دكل ، همده مقصدی
 احلال ایدتیورسه و حشو و دئیر . و ابطال حق غدر
 و بیودهدر و جمله سنده و بیوده و انظراك نضله اوله رق
 كتیولسی كهی .

S

۲۴

فن ثانی . بیان

طریق فاده . — بر فكري افاده ایچون القساط اوج

طریق ایله استعمال اولونور كه برنجیسه و حقیقته ؛ ایگنجیسه

و جاز و واو چنجیسه و كیابه و دئیلر .

حقیقت . — بر انظلی منای حقیقیه اوزره قوللاقتدر .

و حسن ائدی كاتیدر و جمله سنده اولدینجی كهی .

جاز . — منای حقیقی اراده په مانع قریبه نيك وجودینه

میف الناطلك لوازم متادن برنده استعمال ایدلسیدر . (قشلهده

مسلح ارسلانلر سن وار) جمله سنده كهی .

کیابه . — منای حقیقیك اراده سی مانع قریبه بولوناماقه

برابر بر انظلی لوازم متادن برنده استعمال ایدلسیدر .

(فلارك قیوسی آچقدردر) كهی .

ذکر جزیه اراده کله مثال : و طر باقی کسوم ه کھی .

۰ ۲ - - ه حالت علیت علاقه سی و درگه یا عمل ذکر

اولو خوب حال اراده یا دیگر ، یا شود حالت ذکر به عمل سواد

اولو نور . ذکر عمل اراده حال :

اوله دلایسته ه جام ه کلام

که ایدر آدمی رسوای امام

یقی کھی .

ذکر حال اراده عمل : و تا از دن چیه قد یتر ، سیره

کنده یتر ه کھی .

۰ ۳ - - ه سبیت سبیت علاقه سی و درگه یا سبب ذکر

اولو خوب سبب یا خود سبب ذکر ایدر خوب سبب سواد قانور .

ذکر سبب اراده سبب : و حسن افسندی قلمه کیندور ه

کھی . ذکر سبب اراده سبب : سبی یاق :

باش آخوب دینی که ه رحمت ه کینور

ابر بیستان عنایت کینور

یقی کھی .

۰ ۴ - - ه عمومیت خصوصیت علاقه سی ، درگه عمومیه

دلالت ایدن بر گاهی منای خصوصیتیه و منای خصوصیه

مخصوص بر گاهی منای عمومیه استعمال ایش کدر . اولگسته

ه ذکر عام اراده خاص ، ایکنجسته ه ذکر خاص اراده عام ه

دنیتر . بر انجیه به مثال : و حیوانه کزدم ه کھی . ایکنجیه به

بری اجا ابتدی ه کھی . مسترک حقیقت و مستند الیه کجاز

اولیفته مثال :

کو کل ای ماه مهر انگیز کچن سندن ایسترسه

فالت هر کیچه برمه ، کونده بر خورشید کوسترسون

کلامده حجاز عقلی اولوب اولسادنی حذف کبی قرینه

لفظیه و مسترک مستند الیه قیاسی باعقلا ، باشرعاً ، یا خود عاده

حلال اولوق مثللو قرینه منوره ایله آکلاشیا یتر .

§

۲۵

علاقه . - الفاظک لوازم معنادن برنده جازاً استعمالسه

سبب اولان متاسیتمدر . اکی بومثابت متاسیتمدر بنده برعلاقه

پسه ه ججاز سراسل ه واکر متاسیتم علاقه سی ایسه ه اشتمارده

السمیه اولونور .

لسان عتاییده اک زیاده متداول واصل اولان ججاز سراسل

علاقه لری بوجه آیدر :

۰ ۱ - - ه کلیت جزئیتم علاقه سی ه درگه یا کل ذکر

ایدیلرک جزیه سادارانور ، یا خود جزیه ذکر ایدر خوب کل اراده

قانور . ذکر کل اراده جزیه مثال :

سیر ایدک ه عتایسایک ه جمله شیراهسن

بردن اولرکدر هوزاران سبب - طولت منجلی

ه ناجی - سلبیه سندن ه

۲۱

تثنيه . - بر شېئى وسفده مشترك اولان ديگر بر شېئىه بگزتكدر . تثنيه استماره نك اصليدر . اركان تثنيه در تندر .
 برنجيسى و مشبه و ' اگنجيسى و مشبهه و ' اوچنجيسى
 و وجه شېه و ' در دنجيسى و ادات تثنيه و در .
 و مشبه و ايله و مشبهه و تثنيك طرفي اولدغي كي
 و وجه شېه و دخی مشيک مشبهه بگزدهلسنه و امله اولان
 امر مشترکدر .
 لسان عتابيده و گهي ' و سمانگه ' و گزيه لفظلري
 اگرتيله قوللايلان ادوات تثنيه تندر . لسانزده ادوات تثنيه
 هانگي گه نك نهاينه گيرسه اوله مشبهه در . مثلا : و گيرج
 گهي طور براق و دنبليجه و گيرج و لفظي و مشبهه و ' .
 و گهي لفظي و ادوات تثنيه و ' و طور براق و لفظي و مشبه
 و طور براق گيرجه بگزدهلسنه وسيله اولان اس مشترك يني
 و بناخاق و دخی و وجه شېه و در .
 تثنيك شرطي . - تثنيه ايگي طرفك ذكري شرطدر
 والا و استماره و اولور . فقط ايضاً قريبنه و دخی طرف تندر
 بريس حذف اولونه يلاير . مثلا : و قرداشك زده در و
 سؤاله قارشسي و ارسلان گهي حدود بويسته كزي سور و
 دنيلمسي گهي .
 تثنيك اقسام سابعسي . - تثنيه اساساً يني اركان

مثال : آدى مسلمان اما باشقى وسجدهه يه بياه قويداغى بو قدره
 گهي .
 ۰ - و آيت علاقهسي و درگ بر شېئى مخصوص اولان
 آغى ذك ايده نك اوچيشى اراده ايله مگدر . و السنة مستمله
 آراسنده نك تازك لسانلردن برنده عتائى لسانلدره عيار سنده كي
 و لسان و لفظلردن و لغت و اراده اولوغسي گهي .
 ۱ - و گو نيت علاقهسي و درگ بر شېئى مقدما بولونديغي
 حالت اسميه ذك ايتكمدر . و باشا بنجھسي و ' و قلان قائل
 اعدام اولوندي و گهي .
 ۲ - و اوليت علاقهسي و درگ بر شېئى استغنايلا
 آلاچي نام ايله ذك ايله مگدر . و آره لر يئندي و گهي .
 ايشو علاقه لرده استعمال محوريه و فمسي اشكال ايتيه چك
 اسوالله وقت تحت اهميته در . مثلا : از بيرى ذك ايده بده
 كره ارضى اراده ايتك گهي گوننج حجاز مسلكر بئاميلدر .
 بعضاً حجاز مسلك لفظ مسكب دخی اولور . و چاه اقرام
 متعرض اولدى ؛ قدر بيسى ييسان قاللدى و گهي كه سبيت
 علاقه سيه و محزونم مگدرم ، معنا سي قصد اولونور .
 عقد صيغه لر به ائنا مماننده استعمال ايديلن سائر چهل خيره
 دخی بوقيلدنلدر .

وجه شبه اعتباریه تشبیه تقیسی . - وجه شبه اعتباریه

تشبیه ایکی قسمدر : برنجینه و تشبیه عادی و ' با خود

و تشبیه قریب مبتدل و ' ایکنجهینه و تشبیه ضرب و '

یا خود و تشبیه بنید ضرب و تشبیه ایدیلر .

تشبیه عادی . - وجه شهبك اياك نظرده خاطر مگه به چك

تشبیهلردر . و کبرج کجی کافد و کجی

تشبیه ضرب . - وجه شهبك تشبیه تشبیه اعمال فکر و نظره

محتاج اولان تشبیهلردر .

کجی بر بجر ' کجی بر زمین نو ایدر یما

قام ملك سخته خسر و بجر و راولشدر

چشمه ک تشبیه کجی

§

۴۷

تشبیهك طرفی اعتباریه اساسی . - تشبیه طرفی اعتباریه

دوت قسمدر : برنجینی و بسطی بسطه و ' ایکنجهینی

و س کجی سر کجه و ' اوچنجینی و بسطی سر کجه و '

دورنجینی و س کجی بسطه و تشبیهلردر .

بسطی بسطه تشبیه . - طرفین بسطی اولانی حالده

باهیج بری مقید اولان

تفینك : جهان سرعته کویا فلکدر کاسه سی

سرمیخی توانت ' ایل زوریندر یکی آق . بیی کجی

تشبیهلردر بربك خذف و اشیای اعتباریه باش نومدر : برنجینی

و تشبیه مفصل و ' ایکنجهینی و تشبیه مجمل و ' اوچنجینی

و تشبیه سرسل و ' دورنجینی و تشبیه بلنج و در .

تشبیه مفصل . - تشبیهلده وجه شهبك ذکر ایدلسیه

اولور . و حسن افندی شجاعتمده ارسلان کیندر و کجی

تشبیه مجمل . - وجه شهبك تشبیهلده کرسه لاسیندر .

و عسکر لرمن ارسلانلردر و کجی

تشبیه سرسل . - ادات تشبیهك تشبیهلده مذکور اولسیندر .

و حسن افندی فلاطون کیندر و کجی

تشبیه بلنج . - تشبیهلده ادات تشبیهك خذف ایدلسیهلردر .

ابن کالك باؤز سلطان سلیم حقیق کجی سر شهبك سندن اولان شو :

آز زمان ایچره چوق ایش ایتشیدی

سایه سه اولش ایدی فالصکیر

شمس عمر ایدی ' عصرده شمسك

ظلم عدود اولور ' زمانی قصیر

نظمه سی کجی

شو دوت نوع تشبیه ایکنسر ایکنسر هر برندهده اجتماع

ایده بیلر والو حالده برنجینه و تشبیه مفصل سرسل و ' ایکنجهینه

و تشبیه مفصل بلنج و ' اوچنجینه و تشبیه مجمل سرسل و '

دورنجینه و تشبیه مجمل بلنج و دینلر . سه یوقارلردکی مثاللر کجی

الافتده رایجی درجهده متر اولان و تشبیه مجمل بلنج و

واکنجی درجهده اعیار ایدیلان و تشبیه مفصل بلنج و در .

مشبه بمل آری ، آری بن پایه گیرسه و تشبیه مفروق و دیر .

رخی کل ، ابری مل . فاتی سروران اولسون
اولورسه باری دایر بولما شوخ نکتهدان اولسون . یعنی کبی
اگر مشبه بمل بر طرفه و مشبه بمل بر طرفه بولونورسه

و تشبیه مطلق و تشبیه ایدیلیر .

بر حیثاتک ، بر دخی سسبنا ماک بیایر

دل نه صبحن فریق ایدر ، بالله ، اقتضاتک بیایر . یعنی کبی
بر قاریکی مثالرده اولدی کبی داتا وجه شهمده اتم اولان

جهت مشبه و قلاور . فقط بمصاواه بولک عکسی اجر ایدیلیر ،

یعنی وجه شبه جهتله مشبه اتم اولور . بویکه و تشبیه مقولوبه

دیر . و بهار صاحب اولد ، چنسانه قانس ایدکلن نسیم لطیفه

پارک قوچ کیموسسندن حاصل اولان روچرور رایجول قدر

ه بر امیزد . و عبارتمده اولدی کبی .

زمانیزده تشبیهک اک مقبول و صریح اولان قسمی مشبهک

مناقی اولان وقایع و اشخاص و اشیاک حال و شان و موقع

و زمانه مناسبت اولان شیلردن آلتان تشبیلردر . مثال :

ه فی الحقیقه قرینتوف قولوب سینه توجردن طوبراق نصیبینه

کیدن کو کرچین کبی شدکل بر طرفان امراض آرسندن چینه رف

آسقیقانی . کشف ایله عالم انصافینه ، او عالم ایچنده بر جهان

دیگر اطلاق ایچمکه یینه اوعصر ایچنده موفق اولش ایدی . . و

ه کمال بک و

باخود طرفیندن بری مهمل ، دیگرکی مقید اولور .

باقیک : رخک براك کل سبوا به بکزر . مهوراهی کبی

باخود طرفیندن ایگیسه ده مقید اولور . باقیک :

فروغ داغ عشقک سینه اوزره

شماع مهر عاگناه بکزر . یعنی کبی

ایشو قیدلردن مقصد تشبیهه ثانوی اولان قیدلر اولوب

تشبیهده دخل اولمان قیود ممتبر و کادر .

س کیک س کبه تشبیهی . - طرفینک س ک اولسیدر .

مثال : ه دویا اوقدر لطیف وراگد ایدی که اوزرنده اولان

اوقق موجهل قویق بیل بر چناره فوتش و یاش کورچین

آلاخ ظن او اوزنور دی ه . (کال بک)

بسیطی س کبه تشبیه . - طرفیندن بر حیثاتک بسیط ،

ایکنجیجینک ده س ک اولسیدر . تقینک :

مانو صافه گوروب خیره شهر صوی

جامع مقتره بر علم والاشان . یعنی کبی

س کیک بسیطه تشبیهی . - طرفیندن بر حیثاتک س ک ،

ایکنجیجینک ده بسیط اولسیدر .

خورشید نیجه سنی طاقمش حیثته

اول زلف زرددن دو کولن تارل سیدر . یعنی کبی

تقیبیک طرفینی تمعد اولسی . - تشبیهک طرفینی بصفا

تمعد اولور . اگر بو وجهله طرفین تمعد اولورده مشبه ایله

(۴)

استناره مصرحه . - استناره نهنك لفظى ذكر اولو نهنق
 قريبه ولائيه مستناره سواد ايدنگدر . نهنك : و التفات
 اجتز گذار ايلر خرامان شيرز و همراي كهي . بوده ايكي
 قسمدر : برى و استناره مصرحه اصليه ؛ ديكرى و استناره
 مصرحه ثنيه و در .
 استناره اصليه . - استناره نهنك مذكور اولان لفظنك
 اسم عام ؛ ياخود مصدر اولسيه در . مثلا و حسن اقتدينك
 حالى درايي سويلور و دنيهلده كده و سويلور و فملىندن
 (سويله نك) مصدرى آلهرق و دلالت اجنك و مناستمه
 قوللا نهنك كهي .
 استناره ثنيه . - استناره نهنك لفظى ذات فعل ؛ ياوق
 فعل ؛ ياخود حرف اولسيه در . كچنگي مناستمه و دلالت
 ايله نك و مصدرينه تيبا و سويلور و فملىنك مقابل اولان
 و دلالت ايديرور و فملىنك النهنك كهي .
 اسم خاصلده استناره جريان اجنز . مكره بروضف ايله
 اسم عام حكمنه قونسون . و نهنك زمان و كهي .
 استناره مصرحه ديكر نهنك ايله ده اوج قسمدر : و معالقه ؛
 و مجرده ؛ و سرمنجه ؛ و در
 استناره معالقه . - استناره ايله ده استناره ستم اولهرق
 قريبه دن بيقه برشى ذكر اولو نامقدر . و قشله دهكى ارساللا نهنق
 هيچ برشيدن فورقازلر و كهي كه و قشله و قريبه اولوب
 كرك مستناره و كرك نهنك ملايى بوقدر .

تشيبدن ضرض . - اكثر تصوير برانده تشيبدن ضرض
 يامشيك بيان امكنى ؛ ياظهار حال و كويى ؛ ياخود ساسمه
 قارشى تقدير احوال خصم و سندن عبارتمدر . بوقازيدمكى
 مثاللده اولدينى كهي .

S

۷۸

استناره . - لفته عاربه برشى ايسته نك و اضلالاجيه
 مشابرت علاقه سته بناه بر لفظى منماى حقيقتنك غيريده استناره
 ايله مكردر . بوجمله استناره ايدن كيمسه و مستير و ومشي به نك
 لفظه و مستنار و ومنانه و مستنار سته و ومشي نك مناستمه
 و مستناره دنيور . مثلا : و قشله ده مساح بر ارساللا نهنك
 دنيهلده بوسوزى سويله نك كيمسه و مستير و ومشي به
 اولان و ارساللا نهنك لفظى و مستنار و ويونك مناستمه اولان
 و بيريني حيوان و مستنار سته و ومشي اولان ايله ارساللا
 تشبيه ايديلن بر عسكرك مناستمه بولونان و جور آدمه و مستناره
 اولور .

استناره نك تشيبيى . - استناره ايكي قسمدر : برى
 و استناره مفرده ؛ ديكرى و استناره سر كيه ؛ و در .
 استناره مفرده . - طرفيى سر كب اولبان تشيبيى سر كيه
 استناره در . بود نهنك قسمدر : برنجينه و استناره مصرحه ؛
 ايكنجيسينه و استناره مكنيه و تشويه ايديلور .

بندہ بوق صبر و سکون ، سنده وفادن ذره
ایک بوفدن نه چسقار فکر ایدم بر کره . یعنی کھی

8

۳۰

فن ثالث . بدیع

انسان — حقیقی اولسون؛ عجزای اولسون — ترتیب و ترکیب
ایله یکی کلام دینه بر طاقم و جوه تحسین ایله زینت و برمهک ایسترگه
پور و جوه تحسینه (صنایع بدیهیه) دیزر .
صنایع بدیهیه تک تقییمی . — محسنات کلام یامنی ، یا خود
لفظ جملیه اوله جملی ایجرون صنایع بدیهیه ایکی قسمه تقسیم
اولوغتده . — برنجیمه (صنایع منویه) ، ایلکچیمیه
(صنایع لفظیه) دیزر .

صنایع منویه . — منایه عابد عسائیر . انسان عیالیمده
جاری اولان صنایع منویه اون درت قدردر .

- ۱ . — (طباق) صنتیدرگه تضاد و یا ایجاب و سباب
و انبالی احوالده تقابیل ایمن چیلری برآزاده جمیع ایتمکدر .
یوکا (تضاد) ، (مطابقت) دخی دیرلر . عاتق پاشابک :
- (جان بولور) طرف لسانکده حروف (هسقی)
- (چاک اولور) نازک غمزگله سهویدای (عدم) یعنی کھی
- ۲ . — (ساعات نظیم) صنتیدرگه پیلر نده مناسبت

رمن . — منایه سزاده انتقال ایچون واسطه تک آز اولسی
ومار و مهکده کیزلی پوروشیدر . (صافرون) کھی که بوفدن
(احق) منایه بران تفکیله چیقاریلیر .

ایا . — لازم بوملورم آراستنده واسطه آز اولاق و ملورومده
ختا دخی بولورغاق و مع هذا لازمه منایه انتقال تفکره محتاج
بولوقدور . (سخاوت قلاطه نیادن کتیدی) کھی که متوفاک
اهل کرم و عیالیدن اولدیی اکلایشیلیر .

انتارت . — اییا کھی در . شو قدر که بونده لازمه منایه
انتقال ایچسون دوشوق تک لازم کیز . (یاکدامن) کھی که
بوفدن (صغیف) مناسقی سزاد اولوندیغی وهله اکلایشیلیر .
مکھی عنه صفت و نسبتیدن بقیقه برنشی اولورسه مکھی به
یابر منایه بسطیدن جارتیدر . شرا بدین کنایه (بیت التنب)
دچاک کھی . یا خود مکھی به منایه جمعه دن جارتیدر . انساندن
کنایه (طوضری بویلی ، ایکی ایاغلی ، قانی ، جانلی)
دچاک کھی .

بویلی قدردرده مکھی جمن مکھی عنبه انتقال دوشوق تک
محتاج دکلمه (رسم ناص) دیزر . بوقاریکی مثاللر کھی .
اگر انتقال دوشوق تک محتاج ایسه (بیلجه) ، (معما) ،
(لئز) کسمیه اولور تور .
بیلیمجه په مثال : (قول طور یا ایچنده کوهش بوزک) کھی .
مماولانیزه مثال : (نازک) اسمندن کنایه اوله رق :

ششمينك :

ابدیر عصيانه ڪو گده نديامت غايه
 تلهج يوز بولاهم باس ايله غفو طايه
 نهديتم ! تو به اولسون بود فله نورد
 بنم عذرم گهمدن ايگي قات بدترود
 نور رحمت نه به گولدرمه روى سيم
 نگرينك نه نقر نمدن ده بو يو كهي گهم . يتلرى كهي

§

۳۱

۶. - (لف و لئس) صنتيدرگه بر قاج لفظ ذكر
 اولون بقدن صو كو اهر برينه عائد ديگر الفاظ ذكر ايديلمكدور .
 بوده ايگي قسمدر : برنجينه (لف و لئس صرتيب) ، ايگنجينه
 (لف و لئس متوش) دتر .
 (لف و لئس صرتيب) . - ابتدا ذكر ايديلم الفاظك ترتيبه
 رجايله هر برينه عائد ديگر الفاظ كتر مكدور .
 كاخلم بانا لك :

مئق ايدهي (برواه) و (شع) و (كل) صديرك
 (باناي) ، (ياقماي) ، (ياقه يوقماي) بندن
 يتي كهي

لف و لئس متوش . - ابتدا ذكر ايديلم الفاظك ترتيبه

اولان شيرى و مناي ساده ديگر جهنمدن دخی مناسبت
 مشويه سي بولونان الفاظي بر مناده ذكر ايتمكدور . ايگنجي شق ايله
 بيلان صفت (ايهام تناسب) دخی دتر . يالگر مسامات
 نظيره مثال :

(گرداب) غمده (صرصر) آمله (ناك) دل
 اليسته بر (ڪكار) ه چقكار (روزگار) در
 يتي كهي .

ايهام تناسبه مثال : حال بكاك

رينك بار ظلم اولان قخر يب (قلب عالم) ه
 حشر اولور صحاح ايله گيه بياز ايتسه ده
 يتي كهي .

۷. - (مشاكله) صنتيدرگه بر گره ذكر ايديلم بر
 لفظي اوليگي منابه آز چوق منابر اوله ورق تگراو ذكر ايتمكدور .
 عيه املق جامد بكاك :

نه ايدم بن ، نه طيبي بر (قن)

بالگ صراده ربيي بر (قن) . يتي كهي

۸. - (عكس) صنتيدرگه كلامك بر جزئي ديگر جزئي
 اولر يته قديم ايتمكدور . (قومك سيمي آتراك خاديدر ،
 قومك خادي آتراك سيدير) كهي .

۹. - (رجوع) صنتيدرگه برسوزي دها پارلاق ،
 دها مؤثر سويلهك ايچون اولگي شوزدن رجوع ايله مكدور .

افشاق .- عقلاً ممکن ، عادةً محال اولان مباحه درگه

عند الیانا مقبول کوریلور . حقی بکاک :

فتیح خیر الالهلی ایامه مشور کیمسه

زور بازار وایله بر یویله حساری تسخیر . یقی کئی

غلو .- عقلاً وعادهً محال اولان مباحه درگه اگر ضمیمه

شرطیه ایله اولور ، یا تشبیه طریقه کوزل بر مضمونی محتوی

بولور ، یا خود هزل و لطیفه به داتر سولور ایسه جواز والا

صمود در .

جواز اولان غلوه مثال .- ضمیمه :

بدین ده گذار ایلدی غنمناک اولدن بانی

یولی دوشمه اگر بل کئی کاهی هفت دریاه

صمود اولان غلوه مثال .- ینه نفسی تک :

بیم اول نظام اندیشه گه سمسار قصا

ایده من قیمت عقودر نظام تقدیر . یقی کئی

8

۳۲

۹ .- (تشخیص و انطاق) صمیمدرگه حقیقی و خیالی

جسمانی و روحانی مخلوقات و اشیا ده لسان فریش ایدهرک آتلیسه

سویلمکدر .

کال بکاک :

آج وطن تنه کی الهک آج

رعایت اینکلمیزین هر برینه عائد بکر الفاظ کثیر مکدر . مثال :

فکر زاناک دله تلب سوز عشقناک سینه ده

لاردر کلنجیده سکویا ماردر کلنجینه ده

یقی کئی

۷ .- (حسن تدابیر) صمیمدرگه برینه غیر حقیقی ،

لفظ لطیف بر سبب بولمدر .

پریشان اهل عالم آه و فغان ایتمکمدنر

پریشان اولدایم حاقی بریشان ایتمکمدنر یقی کئی .

۸ .- (مباحه) صمیمدرگه برینه وسفته ماهیتناک یا

بر قیاح درجه مانوقه چقارمق ، یا خود مانورنه ایتمکمدنر .

بوده اوج قسمدر : برنجیمینه (تبلیغ) ، ایکنجیمینه (افشاق)

اوچیمیمینه (غلو) دیزر .

تبلیغ .- عقلاً وعادهً ممکن اولان مباحه درگه عنداللیقا

مقبولدر .- اچینک :

بر غضیب یوقی جواب موصاده

الی شیشخ حیسات فرساده

بر جسواب آینهجه کندمدن

فارسان اولاق ایستوب وهزن

حمله کورستردیلر اوشیر نره

چله سین پاره پاره یقندی بزه

یتل ندمکی کئی .

فیدمن خطابه التفات : (ہم مصلحتی بزرگہ بویہ بر بادشاہ
 حیدرآباد ک انوار نام و نیرہ سہ ہر آن متعم اولوزز : علوم
 و سارڈک ہر درلو اسباب تحصیل آمادہ بولوزز . بوبہ بادشاہ
 عالیجہی صہ آن تقدیس اقلی بز . - بادشاہم چوق بیضا -) کہی .
 ۱۱ . - (تھاجل عارفانہ) صنتیدرگہ بیان بر شیبہ
 بر نکتہ اعقابہ بہ مینی بیامہ من لکمن کلکمر .

شہیدمر بوا سواد آہ پنہام میدر

شمع مجلس شہلہ داغ غایام میدر . پیتدہ کی کہی

۱۲ . - (براعت استہلال) صنتیدرگہ فائضہ کلادہ

موضوع بچی اقا ابدن الفاظ بولوزز بر مقدر . (مہانی الا انشا) نکت
 دیباچہ سندن مآخوذ اولان شو : (الفاظ و مہانی صلاۃ و سلام
 اول مشیبہ شیمہ بلاغت و صدیچہ لایہ فصاحت اولان خانقہ
 رسالہ رسالت حضرت نوریاتک) عبارہ کہی .

۱۳ . - (ادب کلام) صنتیدرگہ کفہ موشوعہ سہیلہ

افادہ سی قبا کرورنہ چیک افکار و موادی بر طور ادیبانہ ایہ
 و مورث جیا اولیہ جی سورنڈہ بیان ایتکمر .

۱۴ . - (تلمیح) صنتیدرگہ بر پیتدہ ، یا خود

بر فقص دہہ بر قصہ بہ ، یا خود بر مثل مشورہ اشارت اولوتقدیر .
 قہیمک :

بزہ عرض جمال ایتزی باقیسی اہل آخر

فیما خاتم داغ حیلہ سلیمانتر

پیتدہ کی کہی .

شہدای چقارہ اورنہ بہ صاحب
 دی کہ : پاری بو حسیب لکمر
 بو میسارک عجیب ذہن لک
 شو کفمنز یان شسم ہدایک
 کہی ہدراک ککی حینکمر
 نازہ لکسو نہی قانی بارہ لری

پتار ندہ کی کہی .

۱۰ . - (التفات) صنتیدرگہ بر اسلوب اوزرہ ایراد
 کلام اولوزورکن سامتک نشاطی نازہ لہ ملک و افکار دہتی جلب ایہ
 ایفاظ ایہامک کی نکتہ و افاقا لہ بہ مینی اسلوب آخرہ ایتصال
 ایتکمر . بوبہ کلکمن غیبہ ، خطابدن غیبہ ، غیبندن خطابه
 و بو ترازک عکسہ اولوزر .

نکلمن غیبہ التفات : (سزہ بر جوق نصیحت ایتدیکم حالہ

دیگہ مدیکش . او نصیحتیک قیمی سو کی اکلادیلر) کہی .

خطابندن غیبہ التفات - عیداطی حامدیکک (سفیلہ سندن) :

انتہاء ابہدہ بر کہہ دوشون
 ایکی اوج تائبہ لک ذوقک ایچون
 صرض و ناموسدن اویش محروم
 حشرہ دک اغلا بہ جوق برہ مصوم
 آنا سندن ، پائسندن مہجور
 تا ابد فقس ایہہ زار و رنجور
 پتار ندہ کی کہی .

- وحرکاتده مختلف بولۇشىدۇر . جاھل باھىرط ، ياھۇد
مفرط اولور (كېگە (مفرط) لفظلارنىڭ اولكىسى
(الرراط) دن ، اىككىچىسى (تفریط) دىنر .
چئاس قىلپ . — اختلافك تىرتىب حروفده اولسىدۇر .
(روزكار ، زوركار) لفظلار كېي .
چئاس ئاقس . — اختلافك عدد حروفده اولسىدۇر .
(آسان ياق ، ھاسايە ھايون كوگە ، ھىرائىندەگى (ھا) ابھە
(ھايون) گھارى كېي .
چئاس مضارع . — اختلافك نوع حروفده اولسىدۇر .
(دام ، ھلام) گھارى كېي .
چئاس لاحق . — الفاظ متجانسه يىتتە قىرب مخرج
بولغانسىدۇر . (ستاره ، سياره) لفظلار كېي .
چئاس مصحف . — اختلافك نطقه جەھتتە اولسىدۇر .
(سوق ، شوق) لفظلار كېي .
۲ . — (سجع) سەئىدىرگە كىلاڭ قىلىشلىرىنىڭ اتھادىدىن
جبارىدۇر . بوسەئىك اسلوب يىلىق تىزىمىدە دىئال كىلىشى وارۇر .
قاسلە . — ئۆزىدە قىسەرلەك ، نەقىدە ھىسراغىلارك صوك گھارىدۇر .
سجع اسماً اويچ درلۇردۇر ؛ (سجع متوازي) (سجع مطرف)
(سجع مرسع) دور .
سجع متوازي . — قاسلەلەرك ھەم وزئاق ، ھەم سجعاً متجدد

- 8
۳۳۳
صناع لفظيە . — لفظە ماڭد مىساندۇر . لىئاژودە جوران
ايدىن صنایع لفظيە طقوزدۇر .
۹ . — (چئاس) سەئىدىرگە مەنئارى مختلف اولدىقى
حالاھ تالغۇدە يىكدىكىرە پىكوزە بن الفاظ ابھە تىزىن كلام ايتكىدۇر .
بوتۇدە انواع مەئدەسى وارۇر .
چئاس نام . — مەنئارى مختلف اولان ابھە لفظلار حروفده ،
ھىرگاندە ، سىگاندە مەنق بولۇشىدۇر . بۇدە ابھە قىسمىدۇر ؛
پىچىستە (چئاس نام بىسپ) ، اىككىچىستە (چئاس نام
سەكەب) دىزىر .
چئاس نام بىسپ . — مەنئارى مختلف ، حروف ، حركات
وسىكلىق مەئجد بولۇغان الفاظك بىسپ اولسىدۇر . نەقىدك ؛
چئاس ارباب دل برطفاه سەئىسز اولسون
(حرمت) كىلاڭكارايدىن غاندە (حرمت) بولسون
يىتتە اولدىقى كېي .
چئاس نام سەكەب . — الفاظ متجانسه نىك سەكەب اولسىدۇر .
(جاھل) (جاھل) رەقىقى كىز غاندە
مسلم الرراز مەسارەدۇر اولان صاحب نوع
يىتتەگى (جاھل) و (جاھ ابھە) لفظلار كېي .
چئاس محرف . — الفاظ متجانسه نىك حروفده متجدد

۴ : - (موازنه) صفتبدر که بوده فواصل کلادک
یا لکز وزناً متساوی ازیستند عارضتور .

عالمه جلم صفا صو ندی دم یا که فلك
بر قدح صوفندی کیم و بره به سیک درو کسل

یتدمگی (فلك ، کسل) نظرلی کبی .

۵ : - (توریه) صفتبدر که بر افظاردن بر نکتبه به معنی

هنای بیدنی صراد ایتک بدر . هتسین بدیهک بر قوسی یون
صنایع منویودن عد ایتیلر ایسه ده صنایع لفظیه دن عد ایدن

جودت یاشا حضر تری کبی اعظم ادا هر حاله سقل کور و ایلدر .
زیرا بوضعت ایله مزین برسوز بشقه لسانه نقل ایلمه صنت

صایع اولور .
تور به نلک مالک : میان نازکی موبه بکن هدره سم اکر

۶ : - (رودالجز علی الصدر) صفتبدر که بر قفره نلک ؛
کروه اهل صفا اولور بدو علی در لر . یتدمگی کبی

یا خود بره مراعات جانه سی دیگر قفره ویا هم مراعات ایتداسنه
چییمک بدر . (سری پت کورده جکم کندی . کورده جکم کبی

ایدی یورایه قدر کایری ایشم ؟)
قفره سیله شو : ای وجود کاملک اسرار حکمت مه ندی
مصدر ذالک اولان ایشیا صفا نلک منظرلی . یتدمگی کبی

اولسیدر . قصص ایدان مأخوذ اولان شو : (آدن سکره

نلس آ ناردن اورده دی ونجه قوملر و صنف ، صنف السائلر
تورده دی) قفرده کی (اورده دی) ، (تورده دی) گلری کبی .

سجع مطرف . - فاصهلرک وزناً مختلف اولسیدر .
(حسن افندی تحصیل اکل و بناء علیه کسب کال ایتسیدی)

چله سندی (اکل) و (کال) کبی .

سجع سراسر . - فاصهلرک ماقابندگی گلر لک ایتکدن زیاده سی
هم وزناً ، هم سجعاً اوتنه کیره مساوی اولددر . کال بکک :

(پشورده دایم اولان کالدر ، جسال متحول اولور ؛ ارده قائم
اولان مقلدر ، مال منتقل اولور .) قفره سندی کبی .

تورده سجع ، شمرده قافیه کیردر . - سجعده فاصهلرک
متحد المال اوللاه سی شمرلدر .

۳ : - (تندی) صفتبدر که فاصهلرده - سجع موجود
وکافی ایکن آدن اولکی حرورف ویا الفاظده دخی سجعی نکلر ار

ایله مکرر . بوکا (التزیم مالا یلیم) دخی دتیر . (کور بیل
زاده سر حوم ، علم و کال ایله تزیین ذات ایدرک عالم انسانیتده

سر سیرک سادته واصل و یوسایده قازاندی اقی حدار و رویت
سییه مستند جایل صدارته نائل اولش روزرر حیثیتو ایدی)

عباره سنده اولدی کبی .
(۵)

۳۵

(خاتمه)

سجاولد . - علم فراشده وقف ، رجوع ، انبیا و سائره
 کی اسوالی ضمناً کوشتر بر طاق اشارات و علامات وارد که
 قرآء اسلام بو نزلک هیتت مجموعسته (سجاولد) و ادای عتابیه دن
 بهنیلری (اشارات ضمیمه) و بهنیلری ده قرآنسز جه دن مژحم
 اوله رق (علامات تنقیط) نامنی و برمشلور ، کذلک ادبسنزدن
 بر طاقی بو نزلک آیری آیری اسملریقی لسائز . مخصوصی الفاظ
 ایله و بر طاق ارباب تفریح ده قرآنسز جه نزلله یاد ایده گمشلور .

بر شینک برلسانده اسم مخصوصی اولسه آنک ایچون یا یکدن
 بر اسم وضع ایتمک ، یا خود اولینی هانکی لساندن آلمش ایسه
 اولسانده کی اسمیه یاد ایله مک علم الایسته اسولکن ایسته ده
 مذکور شینک برلسانده کوزک بر اسمی موجود و یا الفاظ
 مترجمه نی بولمک ایکن صحنه او اسمک سائقه جهائله مندی
 اولسته و بلکه مقنود حکمنه کیرمسته منی اول امرده اصل
 اسمی و یا الفاظ مترجمه نی آرایوبده آنی بشقه لسانده کی اسمی
 ایله یاد ایتمک قدر لسان یلمه مک و یک اوله چنیدن بر علامات
 مذکور نی کرک محتملاً کرک شتر قاً اولسون ، لسائز ده کی
 اسملریله و یا الفاظ مترجمه نی ایله یاد ایده چکنر .
 لسائز ده ستمه عمل اولان سجاولد نزلله اسملری شورو جهله در :

۷۰ - (استغاثی) سننیدر که اساساً بر ماده دن آلمان بر قاج

کلایی بر برده بولونیدر مقدر .

و همی نیک : قوش دیلی سوبله وک بوله قفسلورده (خانق)

کیم دیدی بیل بو باغده اولسون (شاهراق) . یتمه کی

۷۰۸ -

(اقتباس) سننیدر که آیت قرآنیه دن ، یا احادیث

شویه دن ، یا خود کلام کاردن عیباً ، یا خود آرز تقییر ایله بر پارچه

و یا تقییر آلوب کلامه مزاج ایله زینت و بر مکدر . فتنو لیک :

(فاتحه عنوانی کریمه و هوالحق المین و خاتمه تاریخی و الماقیه

المیقین) قورمرله ناهی نیک :

تازه قبله شام و سحر ایانکی

و قل هو الرحمن آناه و . یعنی کی

۷۰۹ - (تلخیص) سننیدر که هر یسین ، یا خود فارسیسین

بر طاق لطیف قورمره ادرق بو نزلله کلاسی زینتلمر بر مکدر .

حکف مقبر آدم و حوا سن سین

و جعل الله فداً لک امی وانی . یعنی کی

بالاده بیان اولونان صنایع مشویه و لفظیه هم نژده ، هم ده

نظمده چلریدر . بو نزلدن بشقه مالکن نظمده جاری اولاق اوزره

دهما بر طاق صنایع وارد که آنزده چنه مثال و اصول شمر و انشا

نام رساله سرده بیان ایده یله چکنر .

§

و (ګال بګ سر ځوم دځي دور استیلا رساله بنده یو اېده شویله
اداره کلام ایدپور :

— مېروده اولان خاندان عباسی شېبه سی اور ګون ګال پروب
ملوک خانی بهی حقیقه امام ایدن سلطان سلیمور . — ګی
ایشو کتیده سؤال و جواب ګی خاورا ګده و سرلو ګه لوده
دځي قوللا نیلور .

مثال : — خاوره —

سؤال — نه او قیور سلک ؟

جواب — بلاغت .

س — زمه نه ګل دیکون ؟

ج — حمد اولسون بیتر دک .

کتسیده منتقطه . — اجمل و تقصیل آراسنه قوز نیلور .
(ګله) . — بر منایه موضوع اولان لغتاور . (ګی)

طر ناتی . — برسوزی دیکور نین آیروب مستقل ایتاک
ایچون قوللا نیلور . (علم بلاغت ګده وکا کتیمز سوز سوله ګه
ه فصاحت ه دتیر .) ګی .

میزنه . — عازه آراسنده مثال ګی ' یقنه ګار نیک
سوز لری ګی ګله مېرته ایچون قوللا نیلور . یقنه طر ناتی
مقاندده دځي استعمال ایدپور . (ګله یا میتدا ایله خیردن ترکیب
ایدر . مثلا :) حسن اګدی ګلیمور . (دیدیکیزده) حسن
اګدی (میتدا و) ګلیمور (خیر اولور .) ګی .
قوش اطه سی : فی ۲ خوز سنه ۲۰۰۶ ایتها